

بولدِیاں عمارتاں

چڑھدے پنجاب دِیاں
صُوفی درگاہواں، سادھ ڈیریاں، باغاں تے قِلعیاں
دا تواریخی حال

ڈاکٹر نریش

سُچیت

بولدِیاں عمارتاں

چڑھدے پنجاب دِیاں صُوفی درگاہواں، سادھ ڈیریاں، باغاں تے قلعیاں دا تواریخی حال

ڈاکٹر نریش

سودھی: فائزہ، مقصود ثاقب

لپی اُتارا: خالد امین

سُچیت

BOLDIAAN AMARTAAN (Punjabi)

Charrhde Punjab diaan Soofi Dargahvaan, Saadh, Deryaan, Baaghaan te Qileaan da haal

by

Dr. Naresh

Editing

Faiza, Maqsood Saqib

Transcription

Khalid Amin

پہلی چھاپ: اکتوبر 2005

First edition: October 2005

مکھ پنا: پنچم

Title: Pancham

سُچیت کتاب گھر

11- شرف مینشن، چوک گنگارام، لہور

SUCHET KITAB GHAR
11-Sharaf Mansion, Chowk Ganga Ram, Lahore. PAK
Ph: 92 42 6308265 E-mail: suchet2001@yahoo.com
monthlypancham@yahoo.com

Shirkat Press, Lahore شرکت پریس لہور

دو اکھر سودھیاں دے

''پنجاب اُتے انگریزاں دا قبضہ'' تے ''مُڈھلی اُنیھویں صدی دا پنجاب'' مگروں پنجاب وارلڑی دی تریجی کتاب چھاپدے پئے آں۔ لِکھیار دا لِکھن ڈھنگ بہوں سرل تے من چھکواں اے۔ اُتلی نظرے ویکھیاں ہلکی پُھلکی لِکھت دا بُھلاوا پیندا اے نجھا کے پڑھیاں مُدے دے گہر گنبھیر ہوون دی دس پَیندی اے۔ عمارتاں دا ویروا اِنج دِتا ہویا اے پڑھن والا آپ اوہناں تھاواں تے پُج جاندا اے، پڑھن دا آہر اکھیں ویکھیا ہو کھلوندا اے۔ جتھوں تائیں ایہناں اُساریاں دے مذہبی، وسیبی تے تواریخی پچھوکڑ دی گل اے نہ تے لِکھیار نِرا کتابی وسیلے ورتدا جاپدا اے تے نہ نِرا مُونہہ آکھنیاں دا ڈھاسنا ای لیندا اے۔ سوے اوہنے دوویں ای ورتے نیں۔ جانکاری وِچ کِدھرے وی کچ تے پل نیڑے نہیں ڈھکن دِتا۔ سبھ توں سلاھتا جوگ کم جیہدی اِک وارکار توں پہلی منگ ہوندی اے اوہ ہے اوہدا نِرپکھ ہوون۔ وارنوں چھڑا وار ہی جانن۔ پر ایس کتاب دا لِکھیار آپنی وارکاری وِچ بندے نُوں اوہلے کر کے کورا رُکھا نہیں ہو کھلوندا۔ جیویں کئیں سیانے بندے آپنے عِلم ورتارے وِچ بے رَکرک جیہے جاپن لگ پوندے نیں۔ ایتھے لِکھیار دا وادھا اے اوہ گنجویں لفظاں وِچ گل کردا تھاواں نال بندیاں دی من منیت دا وی خیال رکھدا اے۔ ایہدے وِچ اوہ آپنے کولوں کِسے تتھ جاں تواریخی گواہی نُوں گُھنڈیاں نہیں کردا۔ اوہ ہِندو راجیاں تے ہِندو جوگیاں دے لوکاں نال اتیاچار تے دھرو دا کوئی اوہلا نہیں رکھدا نہ ای اوہناں اُتے مُسلمان درویشاں دے بھارے پین نُوں لُکاندا اے۔ اوہ مُسلمان فقراں دی کُھل دِلی دے

لوک قصے وی گِندا اے تے ونڈ مگروں ہندو سِکھ لوکائی دے فقر درباراں نال آدر دی دس وی پاندا اے۔ لِکھیار دا دیس پیار بہوں گِنن گوچرا اے۔

اساں اُتارے مگروں کتاب وِچ ورتی بولی نُوں برضرور چھیڑیا اے۔ فِقریاں (واکاں) دی بنتر پنجابی گرامر سِر رکھن دا جتن کیتا اے۔ سنسکرِتی ہندی دے واڈھو رلے توں وی چنڈ چُھڈان دا آہر کیتا اے۔ لفظالی وٹاندیاں لِکھیار دی واج نہیں بُھرن دِتی۔ ایہو چاہیا اے وٹے لفظ وی اوہدے ورتے ہوئے ای جاپن، دھکے نال دھسے ہوئے نہ لگن۔ ایس مُہین آہر وِچ کوئی تھوڑ تھڑ رہ گئی ہووے تاں اوہدی ذُمے واری آپنے سِر منن لئی تیار آں۔

ہے جے آپنے پنجاب والیاں نُوں ماں بولی وِچ چھپیاں کتاباں پڑھن دا چیٹک لگ جاوے۔

پنجاب دِیاں صُوفی درگاہواں

پنجاب دے سادھ ڈیرے

پنجاب دے باغ

پنجاب دے قلعے

پنجاب دِیاں صُوفی درگاہواں

درگاہ قادری فاضلی : بٹالہ

قادری سلسلے دے بانی، غوث الاعظم حضرت عبدالقادر جیلانیؒ دی گیارھویں پیڑھی چوں آغا بدیع الدین ناں دا اِک بادشاہ ہندوستان آیا تے پھر وطنیں نہ پرتیا- ایہہ ہمایوں دے سمیں دی گل اے- اوس دی چھیویں پیڑھی وِچ عنایت اللہ ناں دا اِک آدمی پیدا ہویا جس دے دو پُتراں نے ہندوستان وِچ بڑا نامنا کھٹیا تے اسلام دے پرچار وِچ زندگیاں لا دِتیاں- اوہناں دے وڈے پُتر سیّد محمد فاضلؒ سن جیہناں بٹالے وِچ آپنی درگاہ بنا کے، لکھاں مُسلماناں توں سوبھا کمائی-

سیالکوٹ چھڈ کے جدوں حضرت محمد فاضلؒ بٹالے آئے، تاں اوس سمیں بٹالہ اسلام دا بہت وڈا گڑھ سی- حضرت فاضلؒ نے ویکھیا مسلماناں دا اینا وڈا گڑھ ہوندیاں وی بٹالے وِچ اسلام دی چجویں سِکھیا دا کوئی پربندھ نہیں سی- ایس لئی اوہناں نے ایتھے اِک مدرسہ بنایا، جس دا ناں 'مدرسہِ فاضلی' رکھیا- بٹالے وِچ اوہناں آپنی خانگاہ بنا کے 'لنگر' جاری کیتا، جتھے ہر دھرم تے ہر فرقے دے لوکاں نوں دو ویلے روٹی مِلدی سی- سُدھاروادی غرض نال خانگاہ، لنگر تے مدرسہ بناوندیاں ای حضرت فاضلؒ دی دُھم دُور دُور تک جا پُجی- اوس سمیں ہندوستان اورنگزیب دے راج دے اخیری ورھیاں وِچوں لنگھ رہیا سی- مدرسہِ فاضلی وِچ سِکھیا لین لئی دُوروں دُوروں مسلمان بچے بٹالے آون لگے- اورنگزیب دی موت مگروں جدوں اوس دے پُتر شاہ عالم دا پوترا، فرخ یار ہندوستان دے تخت تے بیٹھا تاں ایس خانگاہ دِیاں دُھماں شاہی محلاں تے راج دربار تک جا پُجیاں- فرخ سیر نے نذرانے وِچ اِک سو پنڈ حضرت فاضلؒ نوں بھیٹ کر کے اسلام پرچار دے ایس بُوٹے دِیاں جڑھاں ہور وی پکیاں کر دِتیاں- راج دربار ولوں ایس درگاہ نال آدر بھا حضرت فاضلؒ توں مگروں وی رہیا تے احمد شاہ ابدالی نے،

ایس درگاہ دے سجادہ نشین سید غلام قادرؒ دے سمیں، باراں ہزار رُوپے دی مالیت دے پِنڈ ایس درگاہ دے ناں لائے سن۔

اودوں بٹالہ شہر نوں ستکار وجھوں 'بٹالہ شریف' آکھیا جاندا سی۔ حضرت فاضلؒ دے اُدماں نوں جو لوک مانتا مِلی اوس دے نال ایس شہر دی دُھم ہور وی ودھ گئی۔ حضرت فاضلؒ نے آپنی درگاہ شہروں باہر بنائی سی پر چھیتی ای اوس دے آسے پاسے سنگھنی آبادی ہو گئی تے ایس وسوں نے ایس درگاہ نوں بٹالے شہر نال اِک مِک کر دِتا۔ ایس وسوں دا ناں 'میاں مُحلہ' پیا، جو اج تک بٹالے وِچ ایسے ناں نال وجدا اے۔

حضرت فاضلؒ صوفیاں دے قادری سِلسلے نال جُڑے ہوئے سن۔ ہندوستان وِچ قادری سِلسلے دی پہلی ٹہنگ (شاخ) سندھ دے رستے، حضرت محمد بندگی غوثؒ راہیں سن 1539ء وِچ پُہنچی سی۔ حضرت بندگی غوثؒ حضرت میاں میرؒ دے مُرشد (گورُو) سن۔ حضرت میاں میرؒ نے پنجاب وِچ تے اوہناں دے مُرید حضرت مُلا شاہؒ نے کشمیر وِچ ایس سِلسلے دیاں جڑھاں لائیاں سن، جس دی اِک شاخ، حضرت فاضلؒ راہیں، بٹالے دی دھرتی تے دھرم دی خوشبو ونڈن لگی۔ ایس سِلسلے وِچ ذِکر اُچی اواز وِچ وی کیتا جاندا اے تے مٹھی اواز وِچ وی۔ دھیان لاون دا مُڈھ ذِکر جلی راہیں اِلہ تے اللہ ہو نال بنھیا جاندا اے، پر دھیان دِیاں اگلیریاں منزلاں تے ایہہ جپ 'ذکر خفی' وِچ بدل جاندا اے۔ قادری سِلسلے وِچ سنگیت نوں پسند نہیں کیتا جاندا۔ ایس سِلسلے دے فقیر ہرے رنگ دا صافہ بنھدے نیں تے رنگدار کپڑے پاندے نیں۔

ورتمان سمیں بٹالے دے میاں محلے وِچ ایہہ درگاہ آپنی تمک جھمک گوا کے وی انیکاں لوکاں دی مانتا دا مرکز بنی ہوئی اے۔ ایس درگاہ دا مُکھ دروازہ کدی میاں محلے وِچ کھلدا سی، جو ہُن بند کیتا پیا اے۔ ایس دروازے دے متھے تے کلمہ، اللہ، محمدؐ لکھیا ہویا اے۔ ایہہ دروازہ لنگھ کے کمریاں دی لمی پنگتی (پال) اے، جس وِچ کدی

درویشاں دے ٹھہرن دا پربندھ ہوندا سی- ایہناں کمریاں دے نال ای حضرت فاضلؒ دی بنائی ہوئی میت اے، جو آپنی خوبصورت عمارت سنے گردوارے وِچ وٹ چکی اے- ہُن ایس درگاہ وِچ جان لئی اِک ہور بُوہے دی ورتوں ہوندی اے، جو درگاہ دے چڑھدے ول کُھلدا اے- مسجد دے کھبے پاسے دو قبرستاناں وِچ ہر قبر تے چٹے پتھر دا کتبہ لگا ہویا اے- ایہناں قبراں وِچ ای اِک قبر حضرت محمد فاضلؒ دی اے، جیہناں نے اسلامی مہینے ذی الحجہ دی ست تاریخ نوں ہجری سن 1151 (سن 1739 عیسوی) وِچ ایس فانی دُنیا توں چلانا کیتا سی- ایہناں قبراں وِچ لگ بھگ ڈیڑھ سو سال تک حضرتؒ دے خاندان دے لوکی تے ایسے درگاہ دے خلیفے دفنائے جاندے رہے- مسجد دے ساہمنے اِک پکا تلاء اے، جو ہُن سُکا پیا اے-

راج درباراں ولوں مِلیاں وڈیاں جاگیراں نے، کُجھ سمیں مگروں، حضرت دے وارثاں وِچ تناء نوں جنم دِتا تے اوہناں وِچوں اِک پروار نے سمت 1919 (ہجری سن 1339) وِچ مسجد تے قبرستان دی وِچکارلی تھاں تے اِک مقبرہ بنوایا تے اوس دا ناں درگاہِ ظہوریا رکھیا- اج کل ایہو مقبرہ ایس درگاہ دی سرکڈھ عمارت اے- ایس دی اُساری سید نوبہار شاہ نے کیتی سی- ایہہ مقبرہ گُنبد شکل دی سوہنی عمارت اے، جس دِیاں اندرلیاں کندھاں تے اُردو فارسی دے شعر لکھے ہوئے نیں- عام مقبریاں وانگ ایس دے اندر دی قبر نوں عمارت دے گبھ وِچ نہیں سگوں اِک پاسے بنایا گیا اے- قیاس اے سید نوبہار نے باقی دی تھاں آپنے لئی رکھی ہووے گی، پر ہندوستان دی ونڈ نے اوس نوں پاکستان بھیج دِتا تے ایہہ تھاں خالی دی خالی رہ گئی- اندرلی قبر دے آلے دوالے لکڑ دی بہت سوہنی ویدی بنی ہوئی اے، جو چار فُٹ لمی تے ڈیڑھ فُٹ چوڑی اے- مقبرے دے اندر ساڈھے نو انچ چوڑے تے ساڈھے پندراں انچ اُچے چار طاق نیں- ایس مقبرے دے دس دروازے نیں تے ایس دے گنبد تے

سُنہری کلس چڑھیا ہویا اے۔

'مدرسہِ فاضلی' تے 'حویلی لنگر والی' درگاہ توں وکھریاں دو عمارتاں نیں، جو اجے وی میاں محلے وِچ کھلوتیاں نیں۔

درگاہ امام ناصرؒ: جلندھر

جلندھر دی سنگھنی وسوں وِچ بزار باساں والا، گڑ منڈی تے بھیروں بزار دے سنگم تے بنی حضرت امام ناصرؒ دی درگاہ، آپنی اُساری تے آپنی تاریخ کارن، پنجاب دِیاں درگاہاں وِچ آپنا نویکلا تھاں رکھدی اے۔ ایس درگاہ دی وار نال پنجاب وِچ اسلام دی مُڈھلی وار جُڑی ہوئی اے تے ایہہ درگاہ دوآبے دے علاقے وِچ اسلام دی سپھلتا دی گواہی اے۔

حضرت امام ناصر الدینؒ، سن 1446ء وِچ، فارس دے ناکشب نامی تھاں پیدا ہوئے تے آپنی جوانی سمیں ہندوستان آئے۔ جدوں اوہ جلندھر پُجے تاں جلندھر ناں دی بستی تے جوگیاں دا ادھیکار سی۔ جس تھاں تے اج امام ناصرؒ دی درگاہ بنی ہوئی اے، ایس تھاں تے جوگیاں دا ڈیرہ ہوندا سی۔ ایہہ ڈیرہ جلندھر وساؤن والے جوگی جلندھر ناتھ دا مٹھ سی تے ایتھوں دے جوگیاں نے، آپنے چمتکاراں راہیں، لوکاں تے اجیہا دبدبہ پایا ہویا سی جو ہر بندہ اوہناں توں تراہ منگدا سی۔

جدوں امام ناصرؒ جلندھر پُجے اودوں ایس وستی دی فصیل اُساری جا رہی سی۔ اچنبھا ایہہ واپر رہیا سی جنی کندھ دِنیں بنائی جاندی سی، اوہ رات نوں ڈِگ پیندی سی۔ جوگیاں نے، ایس نوں رب دا قہر من کے، فیصلہ کیتا ایس دی نینہہ وِچ کوئی جیوندا جی چِن دِتا جاوے تاں ایہہ گھٹنا مُڑ نہیں واپرے گی۔ ایس نشانے نوں پورا کرن لئی اوہناں نے اِک بیوہ براہمنی دے اکلوتے پُتر نوں نینہہ وِچ لٹا دِتا۔ جدوں امام ناصرؒ نوں ایس

دا پتہ لگا تاں اوہ آپنے ساتھیاں سنے اوتھے پہنچے- آپنیاں اکھاں نال، دھرم دے ناں تے جوگیاں ولوں کیتا جا رہیا ظلم ویکھ کے اوہناں دا گچ بھر آیا تے اوہناں نینہہ وِچ پایا نوجوان باہر کڈھ لیا- ایس بالک نوں نال لے کے امام ناصرؒ نے آپنے دَل بل سنے ڈیرے توں تھوڑی وِتھ تے جا ٹکانا کیتا جوگیاں دے ظلم دی کوہی اوہ براہمنی پہلی عورت سی، جس نے امام ناصرؒ توں کلمہ پڑھیا تے آپنے پُتر نوں وی مسلمان بنا دِتا-

اگلے دِن امام ناصرؒ نے ویکھیا جلندھر دِیاں عورتاں، سِراں تے دُدھ دے مٹکے چکی، ڈیرے ول نوں جا رہیاں سن- اوہناں اِک عورت نوں روک کے پُچھیا تاں پتہ لگا جوگیاں دا حکم اے ہر روز ڈیرے وِچ دُدھ پُجایا جاوے نہیں تاں اوہ سراپ دے دین گے- روایت اے امام ناصرؒ نے اوس عورت دے مٹکے وِچ اُنگل گھمائی تے اوس نوں آکھیا، جا دُدھ لے جا- جدوں اوس عورت نے جا کے مٹکا جوگی جلندھر ناتھ دے ساہمنے دھریا تاں جوگی غُصے نال لال پیلا ہو گیا کیوں اوس مٹکے وِچ دُدھ نہیں سی، لہو سی- بھے بھیت عورت نے راہ وِچ واپری گھٹنا آکھ سُنائی- جوگی نے آپنے پندراں چیلے بھیجے امام نوں پھڑ کے میرے ساہمنے پیش کرو- اوہ چیلے جدوں امام کول پُجے تاں امام نے اوہناں نوں گھُٹ کے کلیجے نال لایا تے مسلمان بنا لیا- کافی چر اوہناں نوں اُڈیکن مگروں جوگی نے مُڑ پنجاہ چیلے گھلے پر امام نے اوہناں نوں وی کلمہ پڑھا لیا- تنگ آکے جوگی آپ امام کول پُجیا تے آپنیاں کراماتاں دا رُعب مارن لگا- امام نے آکھیا، 'کوئی کرامات وکھاویں تاں میں اوس دا جواب دیواں-' جوگی نے آکھیا 'میں ہوا وِچ اُڈ سکدا ہاں-' امام نے کہیا 'اُڈ کھاں-' جوگی ہوا وِچ اُڈیا تاں امام نے اوس دے مگر آپنی جُتی چھڈ دِتی- ہوا چ اُڈدے جوگی نوں تھاڑ تھاڑ جُتیاں وجیاں تاں اوہ ہیٹھاں اُتر آیا تے امام توں کھِماں منگ کے آپنے چیلے بالکیاں سنے جلندھر چھڈ گیا- امام ناصرؒ نے اوس دے ڈیرے نوں درگاہ وِچ بدلیا تے اتھے بیٹھ کے جلندھر دے

انیکاں لوکاں نوں کلمہ پڑھایا- ایس درگاہ اندرلی مسجد اوس تھاں تے بنی ہوئی اے، جتھے پہلے جوگی، جلندھر ناتھ دی سمادھ ہوندی سی-

ایس روایت دی صحت تے شک کر کے وی ایس گل توں انکار نہیں کیتا جا سکدا امام ناصرؒ نے، جلندھر توں جوگیاں نوں کھدیڑ کے، ایس علاقے تے قبضہ کیتا سی تے اوہناں دے ڈیرے نوں درگاہ وِچ بدل کے اسلام دے پرچار دا مرکز اُساریا سی-

پندرھویں صدی وِچ بنی ایہہ درگاہ آپنی نقاشی کارن ہندوستانی عمارت کاری کلا دا سوہنا نمونہ اے- ایس دا مُکھ دوار (وڈا بُوہا) ای جالی دے کم تے میناکاری دی شاندار مثال پیش کردا اے- مُکھ دوار دے میناراں تے جالی دا باریک کم ہویا اے تے ایس دیاں کندھاں تے کنگورے نقاشی دی شاندار مثال نیں- مُکھ دوار دے اندروں دی پوڑیاں چڑھدیاں نیں جو گول نیں تے مینار دے اُپر تک پُجدیاں نیں- دوواں میناراں وِچکار 'گھنٹہ گھر' بنیا ہویا اے- مُکھ دروازہ لنگھ کے سُوہے پتھر توں بنیا کُھلا ویڑھا اے، جس دے دوویں پاسے کمریاں دیاں پنگتیاں (پالاں) نیں ویڑھا پار کر کے، مسجد دے نالو نال اردھ چندر (ادھے چن ورگی) گھمن گھیری اُتے اوہ تھاں آوندا اے، جتھے امام ناصرؒ دی قبر اے- درگاہ دی ساری عمارت گنبداں تے میناراں نال سجی ہوئی اے- ایس دیاں کندھاں تے تھاں تھاں قرآن شریف دیاں آیتاں لکھیاں ہوئیاں نیں-

کدی رواج سی عرس دے موقعے تے لاگلے پنڈاں دے لوکی آپنے بلداں دیاں جوڑیاں لیا کے ایس مقبرے دے نال والے کھوہ نوں گیڑ دے ہوندے سن- ایس موقعے تے اوہناں وِچ اجیہا اُتشاہ ہوندا سی کئی واری پہلاں آپنے بلد جوڑن لئی اوہ آپو وچوں کھہبڑ پیندے سن- پر ہُن ایہہ رواج الوپ ہو چکا اے- اجوکے سمیں صرف عرس راہیں ای حضرت امام ناصرؒ دی یاد نوں زندہ کیتا جاندا اے- ایس موقعے تے

قوالیاں کرائیاں جاندِیاں نیں- ایہہ قوالیاں چراں توں ای ایتھوں دے عرس دا لازمی انگ نیں- ایہہ قوالیاں نعتاں تے حمداں راہیں خدا دی صِفت ثناء کردیاں نیں- معرفت دے کلام نال گڑُند ایہناں قوالیاں توں ایتھوں دے مانی بڑے نہال ہوندے نیں- حضرتؒ دے انیکاں مانی، جیہناں وِچ ہندو تے سِکھ وڈی گنتی وِچ نیں، ایس درگاہ تے آ کے آپنی مانتا دے پُھل چڑھاؤندے نیں تے حضرت امام ناصرؒ دی قبر نوں متھا ٹیکدے نیں-

درگاہ قادر بخشؒ: جہان خیلاں

ہُشیار پور اُونا سڑک تے آباد قدیمی پِنڈ جہان خیلاں دے نال جیہڑی تھاں اجکل آر ٹی سی (رکروٹ ٹریننگ سنٹر) اکھاؤندی اے، ایہہ تھاں کدی اُجاڑ ویران پئی ہوندی سی- جدوں ایس دے نصیباں وِچ آبادی لکھی گئی تاں ایہہ تھاں صوفی فقیراں دی بڑی وڈی درگاہ دے رُوپ وِچ ظاہر ہوئی تے دُور دُور تک ایس دی دُھم ہوئی- ایس تھاں نوں آباد کرن دا سہرا حضرت قادر بخشؒ دے سر ہے، جو آپنے سمیں دے بہت وڈّے صوفی بزرگ ہوگزرے نیں-

حضرت قادر بخشؒ اسلامی مہینے شوال دی ستاراں تریخ نوں ہجری سن 1237 (سن 1822 عیسوی) وِچ جہان کھیلاں وِچ پیدا ہوئے- اوہناں دے باپ حضرت دیدار بخشؒ پیری مُریدی دا کم کردے سن تے کشمیر وِچ اوہناں نوں 'پنجابی پیر' دے ناں نال جانیا جاندا سی- حضرت قادر بخشؒ اجے پنجاں ورھیاں دے ای سن اوہناں دے باپ دا انتقال ہوگیا- گلاگلو (غزنی) توں ہندوستان آ کے جہان کھیلاں وِچ وسے خاندان دے ایس بے باپ بچے دی سانبھ پال اوس دی ماں زہرہ خاتون نے کیتی- جدوں حضرت چودھاں ورھیاں دے ہوئے تاں اوہناں نوں فوج دے بینڈ وِچ بنسری

وجاؤن دی نوکری مل گئی- فوج دی ایس نوکری وِچ پہلاں اوہ کُجھ سماں لدھیانے رہے پھیر کابل چلے گئے- کابل رہندیاں ای اوہناں دے اندر ربی عِشق جاگرت ہویا تے اوہناں نے اوتھے ای قادری سِلسلے دے فقیر شاہ عنایت اللہؒ دی مریدی کر لئی- ہندوستان پرتن تے اوہناں فوج دی نوکری چھڈ دِتی تے لہور وِچ نواب شیخ امام الدین دی نوکری کر لئی- لہوروں اوہ سنگھڑ چلے گئے تے اوتھے حضرت شاہ سُلیمانؒ توں چشتی سِلسلے وِچ دِیکھیا لئی- پر حق دی بھال وِچ اوہناں دی رُوح کدھرے وی ٹھر نہ ہوئی تے اخیر اوہ جلندھر آ کے حضرت حاجی محمودؒ دے مُرید ہو کے نقشبندی سِلسلے وِچ داخل ہو گئے- ہُن اوہناں پُلس دے محکمے وِچ نوکری کر لئی سی- ترقی کردیاں کردیاں اوہ ڈپٹی انسپکٹر بن کے راہوں پُجے- پر پُلس دی نوکری اوہناں دی فقیری نال میل نہیں کھا رہی سی- جدوں کِتے کوئی واردات ہوندی، اوہ آپنے انتر گیان (علمِ غیب) نال دوشی نوں لبھ لیندے- پر سدا ای اوہناں نوں ایہہ غم لگا رہندا اوہ رُوحانی طاقت دی کُورتوں کر کے دُنیاداری نبھا رہے سن- اخیر ایہہ احساس اینا مونہہ زور ہویا اوہ پُلس دی نوکری توں استعفیٰ دے کے جہان کھیلاں مُڑ آئے، پر گھر جان دی تھاویں، پنڈ دی مسجد وِچ آ بیٹھے-

اِک تاں جوانی دی عمر، دُوجے پُلس دی ڈپٹی انسپکٹری تے پھیر ایس پنڈ دے جم پل ہون کارن، جہان کھیلاں دے لوکی اوہناں نوں اولیا مَن دی تھاویں ٹُچراں کر دے تے اوہناں دا مخول اُڈاؤندے سن- تنگ آ کے اوہناں پنڈوں دُور، تھوڑی وِتھ تے، جا کے کُلی پا لئی تے رب دی عبادت وِچ مگن ہو گئے اوہناں دی ایس تھاں دے نیڑے ای ہُشیار پور چھاؤنی ہوندی سی- چھاؤنی وِچ رہندے کُجھ فوجی اوہناں دے مُرید ہو گئے تے ہوندے ہوندے اوہناں دی شوبھا اجیہی پھیلی جہان کھیلاں والے ویکھدے ای رہ گئے- اوہناں آپنی کُلی نوں حجرے وِچ بدلیا تے ایس دے نال ای مسجد بنوا لئی-

ہولی ہولی اوہناں دے مرید اوتھے آ کے وسن لگے تے اوہناں دی خانگاہ نوں اِک چھوٹے جیہے پنڈ دا رُوپ مِل گیا- پر اوہناں دی زندگی نے وفا نہ کیتی- اِک رات بڑا تکڑا مینہہ ورھیا- حضرت قادر بخشؒ تے اوہناں دے خلیفہ حضرت رنگ علی شاہؒ نال والے حجرے وِچ عبادت چ مگن سن حجرے دی چھت ڈِگ پئی تے ایہہ مُرشد مرید دوویں ایس دے تھلے آ کے آپنے دُنیاوی وجود تیاگ گئے- ایہہ وقوعہ سن 1858 دا اے-

اوہناں دے اکال چلانے مگروں اوہناں دے پیر بھائی حضرت عبدالخالقؒ نے اوہناں دِیاں لاشاں سپرد خاک کیتیاں تے حضرت قادرؒ دی پکی قبر بنائی- ہُن درگاہ دی ساری ذمے داری حضرت خالقؒ دے سرسی- حضرت قادر بخشؒ نوں قادری چشتی تے نقشبندی، تناں سِلسِلیاں دی خلافت مِلی ہوئی سی تے اوہ ایہناں وِچوں ہر سِلسِلے وِچ مُرید کر سکدے سن- ایس لئی حضرت عبدالخالقؒ نے، نقشبندی ہوندیاں ہویاں وی، ایس درگاہ دی رِیت قائم رکھی تے تناں سِلسِلیاں دے عقیدت منداں لئی ایس درگاہ دے دروازے کُھلے رکھے- حضرت عبدالخالقؒ جنے وڈے رُوحانی پریمی سن، اونے ای وڈے سماج سُدھارُو وی سن- اوہناں ایس درگاہ نوں اِک پنڈ دا رُوپ دِتا، جس دا ناں 'کوٹ عبدالخالق' رکھیا گیا- مسجد دے نال ای اِک نویں عمارت تیار کرا کے اوہناں اوس وِچ 'مدرسہ تعلیم القرآن' کھولیا- ایہہ مدرسہ اوہناں دے جیون وِچ ای (سن 1907 وِچ) پرائمری سکول وِچ تبدیل ہویا تے تھوڑے سمیں وِچ ای مڈل سکول تے پھیر انٹرنس سکول بن گیا- اوہناں ایسے درگاہ اندر، یتیم بچیاں دی دیکھ بھال لئی، 'یتیم خانہ' قائم کیتا تے فقیراں درویشاں لئی کئی حجرے وی بنوائے- پر ہندوستان دی ونڈ مگروں ایہہ درگاہ اُجڑی تاں ایہہ ستھاں وی اُجڑ گئیاں- ہُن کوٹ عبدالخالق ناں دا کوئی پنڈ ہوند وِچ نہیں، صرف اوس ڈاک گھر دا ناں پوسٹ آفس کوٹ عبدالخالق اے، جو سن 1907 وِچ

ایتھے کھلیا سی۔

حضرت عبدالخالقؒ نے 5 جون، سن 1931 نوں ایس سنسار توں چلانا کیتا تے ایس توں سوہلاں ورھیاں مگروں ای اوہناں دا ٹبر ٹیر اوہناں دے مسلمان مرید، اوہناں دے انگ ساک، سبھ پاکستان چلے گئے۔ درگاہ دی خوبصورت عمارت پنجاب پُلس دے ہتھ آئی تے اوہناں اوسے تھاں تے، جتھے کدی 'مدرسہ تعلیم القرآن' ہوندا سی، 'رکروٹ ٹریننگ سنٹر' قائم کر دِتا۔ سن 1947 دی بھیانک اُتھل پُتھل وِچ حضرت قادر بخشؒ دی قبر وی آپنی ہوند مِٹا بیٹھی۔ ایہہ قبر اوس تھاں تے ہوندی سی، جتھے اج کل آر آئی دا دفتر اے۔

اج دے زمانے ایہہ درگاہ آر ٹی سی بنی کھلوتی اے۔ پر پُلس محکمے نے حضرت عبدالخالقؒ دا مقبرہ سُرکھ چھڈ دِتا سی، جو آپنی اُساری کلا پکھوں علاقے دی بہت سوہنی عمارت اے۔ درگاہ دی پُرانی مسجد دِیاں کندھاں تے جو کُجھ لکھیا ہویا سی اوس تے کالے رنگ دا پوچا مار کے مسجد نوں لائبریری وِچ بدل دِتا گیا اے۔

حضرت عبدالخالقؒ دا مقبرہ گنبد آکار دی بہو رنگی عمارت اے۔ بھورے دے اُپر، سمتل دھرتی نالوں ڈھائی تِن فُٹ اُچے کُھلے چبوترے تے بنے ایس مقبرے دِیاں کندھاں تے گنبد تے پتھر تے شیشے دا بہت سنگھنا کم ہویا اے۔ قبر دوالے دی چوکھنڈی وِچ دو جالیاں نیں، جیہناں وِچوں اِک بند کیتی پئی اے۔ ایہہ جالیاں پونے چار فُٹ چوڑیاں تے ساڈھے چھے فُٹ اُچیاں نیں۔ گنبد دے اندرلے خول وِچ، سِکھر تے اللہ ہواکبر تے گول شکل وچ 'کلمہ' لکھیا ہویا اے۔ مقبرے دے اُرلے حصے وِچ بنے گنبد دے آلے دوالے اٹھ مینار نیں۔ ہر دو میناراں دے وچکار دروازے ورگا متھا بنیا ہویا اے، جس دی شکل مور ورگی اے۔ ہیٹھلی منزل دا گھیرا محرابی شکل دی بنتر اے، جس وِچ لوہے دا جنگلا لگا ہویا اے۔

درگاہ سیّد محمدؒ: لُدھیانہ

ہندوستان دی ونڈ توں پہلاں، لُدھیانے وِچ، قلعے تے شہر دی وچکارلی تھاں تے بڑا بھارا میلہ لگدا ہوندا سی، جس نوں 'روشنیاں دا میلہ' آکھیا جاندا سی- ایس میلے تے ہنداں، سِکھاں تے مسلماناں دا بڑا بھارا اکٹھ ہوندا سی- سن 1947 توں مگروں ایہہ میلہ ای بند نہیں ہویا سگوں اوہ درگاہ وی برباد ہو گئی جس تے ایہہ میلہ جُڑدا سی- ایس درگاہِ دے ہُن کُجھ گو نشان ای باقی نیں، پر ایہہ تواریخی تھاں، درگاہ دے رُوپ وِچ، آپنی ہوند مِٹا بیٹھی اے- ایہہ میلہ لُدھیانے دا بڑا پرسِدھ میلہ سی، جو اسلامی مہینے ربیع الثانی دی نو توں گیاراں تریخ تک لگدا سی، پر لوکاں دی بھیڑ ہفتہ بھر ایتھے اکٹھی ہوندی رہندی سی- میلہ چھڑا رات دے سمیں جوبن تے آوندا سی، ایس لئی ایس درگاہ تے اینی روشنی کیتی جاندی سی ایس دا ناں ای 'روشنیاں دا میلہ' پے گیا- پِنڈاں دے لوکی ایس میلے تے آپنے ڈنگر وچھے نال لے کے آوندے سن- اوہناں دا وشواس سی رات بھر 'پیر' دی چونکی وِچ درگاہے بجھے رہن والے ڈنگر بھاگاں والے ہو جاندے نیں-

ایہہ درگاہ سیّد محمدؒ ناں دے اِک پیر نے قائم کیتی سی، جو لدھیانے دے سیداں دا پُرکھا سی- درگاہ بنن توں پہلاں، قلعے تے شہر وچکارلی ایس سکھنی تھاں تے سید محمدؒ نے آپنی کُلی پائی سی تے اوس دا بوہا ڈھولیا سی- چالی دِن اوہ کُلی توں باہر نہیں آیا- اوس دے چلے وِچ اوس دے چاہوان رات سمیں ہتھیں دِیوے پھڑ کے کُلی تے آون لگے، جس کارن کُلی روشنیاں نال جگمگاون لگی- ایسے توں درگاہ تے ہون والے اکٹھ نوں روشنی دے میلے دی پریرنا ملی، جو صدیاں بدھی لُدھیانے وِچ جُڑدا رہیا-

حضرت سیّد محمدؒ حضرت شیخ داوٗد گنگوہیؒ دے مُرید تے اوہناں دے خلیفے سن- قادری سِلسِلے نال سبندھ ایس فقیر نے پیری مُریدی دا سلسلہ نہیں توریا سگوں قادری سِلسِلے دے بانی غوث الاعظم حضرت عبدالقادر جیلانیؒ، دی وڈیائی ایس زور شور نال

سدھ کیتی اوہناں دے اکال چلانے مگروں ایہہ درگاہ ای حضرت عبدالقادر جیلانیؒ دی درگاہ دے طور تے مشہور ہو گئی- حضرت عبدالقادر جیلانیؒ (1077-1166) دا جنم جیلان وِچ ہویا سی پر اوہ اٹھاراں ورھیاں دی عمر وِچ، آپنی جنم بھومی جیلان چھڈ کے، بغداد آ گئے سن- اوہ پہلے صوفی فقیر سن جیہناں نے صوفی فقیراں راہیں اسلام دے پرچار دا بیڑا چکیا تے دُور دُور تک دے علاقے نوں اسلام دے پربھاو ہیٹھاں لیاندا- ایسے مہاں ہستی توں صوفیاں دے 'قادری' سِلسلہ شُروع ہوندا اے- ایہناں دی درگاہ بغداد وِچ اے تے ایہناں دا مقبرہ صوفی فقیراں تے درویشاں لئی بڑا مُبارک تے پریرنا والا تھاں اے-

ہویا ایہہ، جدوں حضرت سیّد محمدؒ نے ایس مہان سنت دی درگاہ دے درشن کیتے تاں اوہ اوتھوں اِک رُکھ دی ٹاہنی لے آئے، جس دی داتن حضرت جیلانیؒ کردے ہوندے سن- اوہ ٹاہنی اوہناں، لدھیانے لیا کے، آپنی درگاہ اندر لا دِتی- ایس ٹاہنی توں بڑا وڈا برچھ اُگیا، جِس نوں لُدھیانے وِچ حضرت غوث الاعظمؒ دی نشانی دے طور تے پوجیا جان لگا-

حضرت سیّد محمدؒ نے ایس برچھ دے نیڑے دو منزلی مسجد بنوائی تے ربیع الثانی دی 10 تاریخ نوں اوہناں ایتھے حضرت غوث الاعظمؒ دا عرس مناؤنا وِڈیا- حضرت سیّد محمدؒ بادشاہ عالمگیر دے سمکالی سن، جس دا راج 1754ء توں 1759ء تک اے- ایہہ خانگاہ وی ایہناں پنجاں ورھیاں وِچ ای تعمیر ہوئی سی- درویشاں دے ٹھہرن لئی کمرے، چارے پاسے اُچی فصیل، دو منزلہ مسجد، پکا تلاء ایس درگاہ اندر بنائے گئے تے ایہہ درگاہ قادری سِلسلے دا بہت وڈا مرکز ہو نبڑی-

پر ہندوستان دی ونڈ سمیں جدوں لُدھیانے دی بہُو مسلمان آبادی پاکستان چلی گئی تاں ایس درگاہ دی صِفت سوبھا دی وداع ہو گئی تے ونڈ دے کُجھ ورھیاں مگروں ای

جدوں لُدھیانہ، شیطان دیاں آندراں وانگ، چوہیں پاسیں ودھیا تاں قلعے تے شہر وچکار خالی پئی لمی چوڑی تھاں وی مکاناں نال بھر گئی- ایسے پسارے وِچ ایہہ درگاہ وی شہید ہو گئی- چاہوسمیس، دریسی گراؤنڈ دے مگرلے پاسے تے قلعے توں کھبے ہتھ وسدی سنگھنی وسوں وِچوں دی لنگھ کے، لگ بھگ ویہہ فُٹ اُچے تھیہہ اُتے بنے مکاناں وِچکار، اجے وی اوہ مسجد موجود کھلوتی اے، جس دا ذِکر اُتے کیتا گیا اے- ایس مسجد دیاں دوواں منزلاں تے ہُن دو پروار رہندے نیں تے ایتھے نماز نہیں ہوندی- مسجد دے نال ای اوہ پُرانا برچھ کھلوتا ہے، جس نوں غوث پاکؒ دی نشانی آکھیا جاندا سی- مسجد تے برچھ دے نال ای، دو تِن مکاناں دے سانجھے، پر نِکے جیہے، ویڑھے وِچ حضرت سید محمدؒ دی قبر وی موجود اے، جو سمیں دا جھکھڑ جھل کے وی قائم رہ گئی اے-

بھاویں حضرت سیّد محمدؒ دی درگاہ برباد ہو کے گلیاں محلیاں وِچ بدل چُکی اے، پر اوہناں دی قبر اجے وی ہزاراں لوکاں لئی مانتا دا مقام اے- وِیروان دے دِن اجے وی لوکی ایس قبر تے دِیوے بالن آوندے نیں- ایس فقیر توں سُکھی سُکھنا پوری دے شُکرانے وجھوں لوکی پُرانی رِیت مُوجب ہُن وی درگاہ تے جھنڈا چڑھاوَن آوندے نیں پر درگاہ دی انہوند کارن جھنڈے نوں اوس برچھ تے ٹنگ جاندے نیں، جس دا ذِکر اوپر کیتا گیا اے- پچھلے کُجھ ورھیاں توں، پاکستان توں وی حضرتؒ دے مریداں نے ایس قبر تے آ کے سلام کرنا چھوہیا اے- پر ہُن نہ ایتھے عرس ہوندا اے تے نہ میلہ لگدا اے-

ایس قبر دے آسے پاسے رہندے لوک ایس دی مہانتا توں انجان نیں، پر اوہ ایہہ جاندے نیں کدی ایس فقیر دی گلی تے بڑی بھاری خلقت ڈھکدی سی- ایہو کارن ہے ساری درگاہ ڈھا کے وی، اوہناں حضرت دی قبر نہیں ڈھائی- پر ہُن اوہناں نوں ایہہ ٹُوکھلا ایس دی مہانتا نوں مِتھوں ورج رہیا اے کِتے ایس دے مانی مُڑ ایس تھاں

تے درگاہ نہ اُسار بیٹھن تے متے اوہناں نوں ایہناں گھراں توں بے گھر ہونا پے جاوے، حالاں پچھلے ورھیاں توں ایہہ ساری جگہ پنجاب وقف بورڈ دے قبضے وِچ اے تے ایہہ سارے 'گھراں' والے بورڈ دے کرائے دار نیں۔

درگاہ سائیں مُحکم دینؒ: جگراؤں

جگراؤں وِچ موجود سائیں محکم دینؒ دی درگاہ بھاویں ہورناں کئی درگاہاں وانگ، کِسے وڈّے اتہاسک مہتو دی درگاہ نہیں اے، پر آپنی ہوند دے ست دہاکیاں وِچ ایس درگاہ نے جوتسیہے جھلے نیں تے ایس اندر دفن سائیں محکم دینؒ دی میّت جس ڈھنگ نال رُلی اے، اوہ آپنے آپ وِچ ای اِک درد بھری کہانی اے۔ سن 1947ء دی ونڈ تے فساداں دا شکار ہوئی ایہہ درگاہ اج مُڑ آپنے مُول رُوپ وِچ جیوندی کھلوتی اے تے ہزاراں مانی ایس دے درشناں لئی آوندے نیں۔

انبالے وِچ، راجپوتاں دے گھر جمے، محکم دینؒ نوں بالپن توں ای ڈنگر چارن دا جو کِتہ، گھر دے رواج پاروں مِلیا اوہ جیون دے انیکاں ورھے اوہناں دی روزی روٹی دا وسیلہ رہیا۔ ڈنگر چاردے محکم دینؒ دی ملاقات اِک فقیر نال ہوئی، جو جنگل وِچ رب نال لوء لائی بیٹھا تپ کر رہیا سی۔ فقیر نے آپنی روں وِچ ہوکا دِتا، 'لے، لئو، جس نے پیری لینی اے۔' محکم دینؒ نے بینتی کیتی، 'ایہہ گُنہگار بندہ حاضر اے۔' فقیر نے کہیا، 'مونہہ کھول۔' محکم دینؒ نے مونہہ کھولیا تاں فقیر نے اوس دے مونہہ وِچ تُھک دِتا۔ گل تاں عام جیہی جاپن والی اے، پر محکم دینؒ اوپر مجذوبیت دا عالم طاری ہو گیا تے اوہ دین دُنیا توں اُپرام ہو بیٹھے۔

صدق دی بھال وِچ دیا گل سائیں محکم دینؒ دی رُوح نوں فقیر ولوں بخشی گئی دیاکلتا نے ہور وی بے چین کر دِتا تے اوہ سچے مُرشد دی کھوج وِچ، تھاں تھاں

بھٹکدے، اخیر سرہند جا پہنچے- سرہند وِچ جدوں اوہناں نے حضرت مُجدد الف ثانیؒ دے روضے دی زیارت کیتی تاں اوہناں دے اندر مگھدی بھٹکن شانت ہو گئی تے اوہناں نے اوسے سمیں نقشبندی سِلسلے وِچ رل کے خواجہ امین دا پلہ پھڑ لیا تے مجذوبیت دا راہ تیاگ کے علم تے ریاض دا راہ آپنے لئی مِتھ لیا- اوہ کنا چر سرہند وِچ رہے، ایہہ نہیں دسیا جا سکدا پر ایس گل توں، اوہناں نے آپنے سرہند وسیبے وِچ دو شادیاں کیتیاں، ایہہ گویڑ لگدا اے اوہ کافی سماں سرہند رہے ہون گے- اوہناں دی پہلی بیوی دا ناں بی بی پاک دامن تے دُوجی دا ناں بی بی زینہ سی- گرہستھ جیون دے نال نال سادھنا دیاں منزلاں ماردے محکم دینؒ 'سائیں' بن گئے-

سلوک دِیاں کمائیاں تے آپنیاں دوواں بیویاں نوں نال لے کے سائیں محکم دینؒ لدھیانے آ وسے- لُدھیانے وِچ پہلاں ای پیراں فقیراں دی واہوا رونق سی، پر آوندیاں سار ای سائیں ہوریں چرچے دی گل بن گئے- ایس دا کارن سی اوہناں ولوں کیتا گیا اعلان: ''لاالہٰ الا اللہ محمد رسول اللہ'' (اِک اللہ توں بنا ہور کوئی رب نہیں تے محمدؐ اوس دے رسول نیں)، نوں بدل کے، حضرت محمدؐ دے ناں دی تھاویں آپنا ناں رکھنا سائیں ہوراں دا اجیہا ملامتی آہر سی جئ لُدھیانے دے مسلمان اوہناں دی جان دے دُشمن ہو بیٹھے- سائیں محکم دینؒ نے بتھیرا سمجھایا اوہناں ایتھے 'محکم دینؒ دی ورتوں ایس لئی نہیں کیتی ایہہ اوہناں دا ناں اے سگوں اوہ ایس لفظ دے ڈُونگھے معنیاں (دھرم اُتے اڈول) کارن ایس نوں حضرت محمدؐ دے اُتم گُن دا نشان بنا کے ورت رہے نیں، پر ستھاویں مسلماناں دا روہ ٹھنڈا نہ ہویا اخیر تنگ آ کے اوہناں نوں آپنی رہائش لدھیانیوں جگراؤں تبدیل کرنی پئی-

ستھاویں مسلماناں دی تنگڑی وروودھتا دے باوجود ہندواں تے سِکھاں دا اوہناں اُتے یقین اڈول رہیا تے جگراؤں دے مسلماناں نے وی اوہناں دی وڈوں اگے سر

جھکا دِتا- جگراؤں پنج کے اوہناں اگواڑ گجراں وچ مکان لے کے آپنی رہائش کیتی- ایہہ مکان اج وی جگراؤں وچ موجود اے، جس نوں سائیں ہوراں دی یادگار دے طور تے سُرکھ کیتا ہویا اے- مکان دے اُپرلے حصے وِچ اِک چُبارہ اے، جتھے بیٹھ کے سائیں محکم دینؒ آپنے رب نال لو لاوندے ہوندے سن- ایس چُبارے وِچ اج وی اوہناں دا پلنگ، لوٹا تے قرآن شریف دی اوہو جِلد، جس نوں سائیں ہوریں پڑھدے ہوندے سن، موجود پئی اے-

اج دے سمیں سائیں محکم دینؒ دی درگاہ دا اوہو حِصہ خانگاہ دے رُوپ وِچ باقی اے، جس وِچ سائیں ہوراں دی میت دفنائی ہوئی اے- درگاہ دی پُوری عمارت توں ایہہ اندازہ سہجے ہی ہو جاندا اے کدی ایہہ بڑی وڈی درگاہ رہی ہووے گی- چار دیواری نال گھری ایس درگاہ اندر اجے وی پُرانی مسجد دے نشان باقی نیں- سائیں محکم دینؒ دے روضے توں سجے پاسے اوہناں دے مُرید سائیں ہمیرے شاہؒ دا مقبرہ وی موجود اے، جس دے اندرلی قبر ڈھائی جا چکی اے تے ہُن جس وِچ اِک ٹبر وس رہیا اے- روضے دے آلے دوالے وی وسوں ہو گئی اے تے درگاہ دا بہتا حصہ لوکاں دے مکاناں وِچ بدل چکیا اے- سائیں ہوراں دا مقبرہ اِک وڈے چبوترے تے بنیا ہویا اے، جس دی اِک نکر وِچ 'چراغی' بنی ہوئی اے- مقبرہ گنبد شکل دی سوہنی عمارت اے- پنج ساڈھے پنج فُٹ اُچے تے پونے تِن فُٹ چوڑے تِن دروازیاں والے ایس مقبرے وِچ سائیں محکم دینؒ دا مزار اے- ایہہ مزار چبوترے نالوں اِک فُٹ اُچا اے- مقبرے دیاں باہرلیاں کندھاں دی بنتر محراب دار اے- ایس دِیاں چار بُرجیاں نیں تے ایس دے گنبد تے کلش چڑھیا ہویا اے- مقبرے دی باہرلی چوکھنڈی وِچ اوہناں دے وڈے بیگم بی بی پاک دامن دی قبر اے-

سن 1947 دے ہلیاں وِچ ایہہ درگاہ وی فساداں دا شکار ہو گئی تے فِرقو پاگل پن

وِچ لوکاں نے قبر پُٹ کے سائیں محکم دیاں استھیاں باہر کڈھ سُٹیاں- سائیں ہوراں دا اِک چاہوان، بابو رام درزی، ایہناں استھیاں نوں اِک بکسے وِچ پا کے لے گیا- بابو رام توں ایہہ بکسہ ساہو کے پنڈ والے لے گئے- قبر دی تھاں تے سِری گورو گرنتھ صاحب دی بیڑ دا پرکاش کیتا گیا تے ایہہ درگاہ گوردوارے دے رُوپ وِچ بدل گئی- سن1963ء وِچ ایسے نوں مُڑ درگاہ دا رُوپ مِلیا تے گورو گرنتھ صاحب دی سواری اوتھوں چُک لئی گئی تے مُڑ سائیں ہوراں دِیاں استھیاں اوتھے دفنایاں گئیاں- کئیاں تھاواں دی یاترا کر کے سائیں مُحکم دینؒ دِیاں استھیاں مُڑ آپنی قبر آ پئیاں-

سائیں محکم دینؒ نے سن 1913ء وِچ ایس فانی دُنیا توں چلانا کیتا- سن 1915ء وِچ اج دا روضہ جگراؤں وِچ بنیا تے اوسے ورھے توں، پھگن مہینے دی چودھاں تریخ نوں ایس تے میلہ لگن لگا- ایہہ میلہ سائیں محکم دینؒ دے عرس دا انگھڑواں انگ بن گیا- ایس دِن سائیں ہوراں دے مزار تے اینی وڈی گنتی وِچ چراغ جلائے جاندے نیں ایس دا ناں ای 'روشنی دا میلہ' پے گیا- ایہہ میلہ اج کل وی لگدا اے پر ایس دی پُرانی تمک جھمک الوپ ہو چکی اے-

سائیں محکم دینؒ نے بھلک بانی کیتی ہوئی اے جدوں کدی وی جگراؤں شہر تباہ ہووے گا، ایہہ ہڑھاں دے پانی نال ای تباہ ہووے گا-

درگاہ حضرت شیخؒ: مالیرکوٹلہ

پندرھویں صدی وِچ، فارس دے پربتی جھے وِچ وسدے صوبہ شیروان توں اِک افغان پروار ہندوستان آیا- ایس پروار وِچ اِک جیہا نوجوان وی سی، جس دا تن من بھگتی دی رنگن وِچ رنگیا ہویا سی- اوددوں مالیرکوٹلہ ناں دا شہر نہیں وسیا سی تے ایس پرانی وسوں دا ناں 'بھمسی' سی، جس تے چندر بھان ناں دے راجپوت راجے دا راج

سی- اوددوں بُھمسی دے نال اوہ دریا وگدا ہوندا سی، جو ہُن لُدھیانے وِچ 'بُڈھا دریا' اکھواؤندا اے- شیروان توں آئے ایس نوجوان نے ایس دریا دے کنڈھے ڈیرہ لایا تے چِتّے پہر رب نوں یاد کرن لگا-

دِلّی جتن دی تانگھ لے کے ودھ رہیاں بہلول لودھی دِیاں فوجاں جدوں ایس تھاں تے پہُنچیاں تاں لوڑھا ویلا ہو گیا- فیصلہ ہویا رات ایتھے ای کٹی جاوے- تنبو تن گئے تے لما پینڈا مار کے آئیاں فوجاں نوں آرام دی گھڑی نصیب ہوئی- اوس رات بڑے زوراں دی ہنیری چلی- جڑوں اُکھڑ اُکھڑ رُکھ ڈِگن لگے- شاں شاں شُوکدی ہوا قدرت دا قہر جاپ رہی سی- پہرے تے کھلوتے فوجیاں نے ویکھیا دُور کِتے دیوا جگ رہیا اے- اینے بھیانک جھکھڑ وِچ دیوے دا جگدے رہنا بڑا رہسمئی سی- اوہناں نیڑے جا کے ویکھیا اِک نوجوان فقیر، دِیوے دے ساہمنے بیٹھا، عبادت وِچ مگن اے- اوہ نس گئے- تنبواں نوں پرتے تاں پلاں چھناں وِچ ای ایہہ خبر پوری چھاؤنی وِچ دُھم گئی- اوشواش نال، جھکھڑ دے تھپیڑے جھلدا بہلول لودھی آپ موقعے تے پہُنچیا تاں دنگ رہ گیا- نوجوان فقیر دے پیراں تے ڈِگ کے اوس نے اوہناں توں آشیرواد منگیا- فقیر نے اکھاں کھولیاں تے اسیس دِتّی تیری من دی خاہش پورن ہووے گی- ورداں لے کے وی بہلول دی تسلی نہ ہوئی- اوس نے اوددوں تک فقیر دے پیر نہ چھڈے جدوں تک اوس نے فقیر نوں، فوجاں دے نال، دِلّی چلن تے راضی نہیں کر لیا- اگلی بھلکے فوجاں نے بہلول لودھی دی تلوار تے فقیر دے آشیرواد دی چھتر چھایا ہیٹھاں دِلّی لئی کوچ کیتا- ایہو نوجوان فقیر شیخ صدر الدینؒ سن، جو حضرت شیخؒ دے ناں نال مشہور ہوئے تے لوک مُکھ وِچ آ کے 'ہدر شیخ' ہو گئے-

ایہہ گھٹنا سن 1451، دی اے- بہلول لودھی دی جت ہوئی- فقیر نال نیڑتا دا سبندھ اٹُٹ بناؤن لئی لودھی نے اوہناں نوں 'صدرِ جہاں' دا خطاب دِتا تے آپنی بیٹی

تاج مُرصع بیگم، اوہناں نوں نکاح وِچ دے کے اوہناں نوں آپنا جوائی بنا لیا- بادشاہ لودھی نے آپنے فقیر جوائی نوں 12 وڈّے تے 56 چھوٹے پِنڈ داج وِچ دِتے، جیہناں وِچ بھمسی وی سی- راج بھاگ ملن تے وی شیخ ہوراں نے آپنا گلی دا واس نہیں تیاگیا- سن 1515ء وِچ، جدوں اوہناں نوں آپنا انت سماں نیڑے دِسیا تاں اوہناں آپنے وارثاں وِچ ریاست ونڈنی چاہی- پر وارثاں وِچ تلواراں تن گئیاں- شیخ صاحب نے آپنے ڈیرے وِچ اِک پاسے دیگ رکھی تے دُوجے پاسے تیگ، تے وارثاں نوں کہیا اِک جنا دیگ چُک لوے تے دُوجا تیگ- دیگ سانبھن والے 'دیگیے' کہائے تے تیگ والیاں نوں تیگیے آکھیا گیا- دیگیاں نوں حضرت دے مزار دی مجاوری ملی تے تیگیاں نوں ریاست دی حکمرانی- مالیرکوٹلے دا اج دا نواب خاندان تیگیا خاندان ای سی-

حضرت شیخؒ شریعت تے طریقت دے پابند مسلمان سن- اوہناں دی درگاہ، صرف عقیدت منداں لئی ای نہیں سگوں وارکاراں تے تھیہہ کھوجیاں لئی وی بڑی وڈی درگاہ اے- سمتل دھرتی تے وسے مالیرکوٹلے دے پربتی حصے وِچ، لگ بھگ پنجاہ فُٹ اُچے تھیہہ اُتے بنی ایس درگاہ دا گھیرا بہت وڈا اے- مزار دے آس پاس انیکاں گلیاں نیں- روضے دے آلے دوالے کالے پتھر دی اٹھ دس فُٹ اُچی دیوار اے- باہروں ویکھ کے ایہہ پتہ نہیں لگدا ایہہ پتھر کیویں جوڑے گئے نیں- اجیہا جاپدا اے جیویں پتھر تے پتھر دھر کے، بِنا چُونے گارے توں ای دیوار بنائی گئی ہووے- ایس دیوار دی اندرلی لنگ وِچ، لوہے دی کھڑکی جیہی بنی ہوئی اے، جس نوں چراغی آکھیا جاندا اے چراغی دی ایہہ تھاں دِیویاں چوں ڈِگے تیل نال تھندھیائی رہندی اے- ایس دیوار دے دو پتھر تھیہہ سار دے کھوجیاں لئی بڑے لوڑیندے نیں- ایہہ دوویں پتھر نالو نال لگے ہوئے نیں جیہناں وِچوں اِک تے شبد 'اللہ' گھدیا ہویا اے تے دُوجے تے 'بُدھ دا دھرم چکر' بنیا ہویا اے-

پنجاب دی ایہہ درگاہ اِک اجیہی درگاہ اے، جس تے عرس نہیں ہوندا سگوں میلہ لگدا اے- ایس میلے نوں 'بابے دا میلہ' آکھدے نیں- بابے دی درگاہ تے جیوندے بکرے، مِٹھے گُلگُلے، مِٹھے چاوَل، ہرے نیلے کپڑے تے روپے پیسے چڑھدے نیں- میلے آوَن والے عقیدت مند آپنی پھیری نوں 'بابے دی چونکی بھرنا' آکھدے نیں- ٹولیاں بنھ کے آوَندے لوکی آپنے نال ڈھولیاں نوں لے کے آوَندے نیں، جو ریلوے سٹیشن جاں بس سٹینڈ توں بابے دی درگاہ تک ڈھول وجاوَندے ٹولی دی اگوائی کردے نیں- درگاہ تے چڑھن والے کپڑیاں نوں 'بابے' دے لنگوٹ، چاوَلاں گُلگُلیاں نوں 'بابے دی دیگ'، بکریاں نوں 'بابے دے بوک'، تے سر بھوا کے حال کھیڈن والیاں نوں 'بابے دے شیر' کہیا جاندا اے-

میرا قیافہ اے ایس درگاہ دی دُھم تے لوک مانتا صدیاں پُرانی اے- 'مرزا صاحباں' دِیاں ایہناں سطراں وِچ:

بکرا میں دینی آں پیر دا
میرے سر دا سائیں مرے

تے نمن لکھت لوک گیت وِچ:

تینوں پھیر جوانی آوے،
سسے نی توں سُکھ بکرا

بکرا چڑھاوَن بارے جو اشارہ کیتا گیا اے، اوس دا سبندھ ایسے درگاہ نال اے- نمن لکھت لوک گیت توں میرے اُتلے بیان دی تصدیق چنگی طرحاں ہو جاندی اے:

ناتھ داتے دا روٹ پکا کے نہاتی امبرسر وے
ہدر شیخ دِیاں بھر کے چونکیاں سُکھ نہ آئی ور وے

ایس درگاہ دا سبندھ نہ کسے اُچیچے صوفی سِلسِلے نال اے تے نہ ای ایس دے

چاہواناں دا آپنا کوئی فرقہ اے- ایس دے چاہواناں وِچ مسلمان گھٹ تے ہندو سِکھ بہتے نیں- جُون جولائی دے بھکھدے دِناں وِچ (جیٹھ مہینے دے پہلے وِیروار: جُمعرات نوں) لگ بھگ ڈیڑھ لکھ آدمی ایس درگاہ تے آوندے نیں تے حضرت شیخ صدر الدینؒ صدر جہاں دے مزار تے متھا ٹیکدے نیں-

درگاہ مُجدد الف ثانیؒ: سرہند

اِک اسلامی عقیدے مُوجب، رب نے ہر صدی دے انت تے، کوئی نہ کوئی اچھا انسان دھرتی تے گھلن دا وعدہ کیتا اے، جو دھرم نوں سمیں دی گردش کارن آئی گراوٹ توں بچا کے، مُڑ زِندہ کردا اے- ایسے طرحاں، ہر اِک ہزار سال مگروں، خدا آپنا رسول گھل کے رُوحانیت توں مونہہ موڑ چُکے لوکاں نوں حق تے سچ دا راہ درساوندا اے- ایسے مُچھے مُوجب، رب نے چھیویں صدی عیسوی وِچ، قرآن دے رُوپ وِچ آپنا پیغام دے کے حضرت محمدؐ نوں دھرتی تے گھلیا سی- حضرت محمدؐ پیغمبرؐ ہون دے نال نال اِک ہزار سالاں لئی 'مُجددؒ' (دھرم نُوں مُڑ جاگرت کرن والے) وی سن، ایس لئی اوہناں نوں 'مجدد الف' وی آکھیا گیا- الف دا معنیٰ اے اِک ہزار-

اسلامی عقیدے مُوجب ای، کیوں حضرت محمدؐ توں مگروں ہور کوئی رسول نہیں گھلیا جانا، ایس لئی پیغمبری دا سلسلہ حضرت محمدؐ تے ای ختم ہو جاندا اے- پر خدا بُھلے بھٹکے لوکاں نوں سدھی راہ وکھاوَن دے آپنے وعدے سیتی 'مجددؒ' ضرور گھلدا رہے گا- ایس لئی حضرت محمدؐ توں پورے اِک ہزار سالاں مگروں، اوہناں دے جاری کیتے اسلام نوں مُڑ قائم کرن دا بیڑا، سرہند وِچ جمے، 'شیخ احمد فاروقی نقشبندیؒ' نے چُکیا جس توں اوہناں نوں ''مجدد الف ثانیؒ'' جانے دُوجے ہزار سالاں لئی دھرم سدھارو آکھیا گیا-

حضرت شیخ احمد فاروقیؒ دا جنم 26 مئی، 1564ء نوں سرہند وِچ شیخ عبدالاحد دے

گھر ہویا- ایس خاندان دا سلسلہ اسلام دے دُوجے خلیفے حضرت عمر فاروقؓ نال جُڑدا اے- حضرت مجدد دے والد بہت پکے ایمان والے مسلمان سن- شیخ جلال تھانیسریؒ تے شیخ کمالؒ جیہے صوفی سنتاں نال اوہناں دا بڑا پیار سی تے اوہناں نے آپنے پُتر شیخ احمد نوں اسلام دا اجیہا شردھاوان بنایا جو بالپن توں ای حضرت دا روم روم اسلامی رنگن وِچ رنگیا گیا- پیراں فقیراں دی صحبت نے ایس رنگن نوں ہور وی گوڑھا کیتا تے چھوٹی عمرے ای اوہناں نہ صرف سارا قرآن شریف زبانی یاد کر لیا سگوں اسلامی شریعت بارے وی ڈُونگھی جانکاری لے لئی-

شیخ مجددؒ نے ہندوستان وِچ صوفیاں دے 'نقشبندی' سِلسِلے دیاں جڑھاں لائیاں- ایہہ سِلسِلہ اسلامی شریعت دی کٹڑ پابندی تے ''فقہ'' (اسلامی قانون) تے ''حدیث'' (رسول دے فرمان) وِچ بھرواں ایمان رکھدا اے- ایہہ سِلسِلہ ترکستان توں خواجہ بہاؤالدینؒ نقشبند نے ٹوریا سی- خواجہ دے باپ زری تِلے دا کم کردے سن تے اوہناں دی کڈھائی لئی نقشے بناؤن پاروں خواجے ہوراں نُوں نقشبند آکھیا جان لگا- اوتھوں ٹُر کے ایہہ سِلسِلہ ہندوستان آیا تے مُغل راج ویلے ہندوستان وِچ ایس دی چڑھ مچ گئی- اس دی دُھم تے لوک چرچا دا سہرا حضرت خواجہ باقی باﷲؒ تے اوہناں دے مُرید حضرت مجدد سرہندیؒ دے سِر اے-

آپنے سِلسِلے دے کٹڑ عقیدے مُوجب اسلامی آدرشاں دی کٹڑتا بھری پالنا کارن شیخ مجددؒ نے مغل بادشاہ اکبر دے جاری کیتے 'دینِ الٰہی' دا کھلم کھلا وروده کیتا- اسلام دے ناں تے کیتا گیا ایہہ وروده، مغل راج دے وروده وِچ بدل گیا تے مُغل بادشاہ جہانگیر دِیاں مذہبی گھاتاں اُتے ٹوک ٹکور وی ایس وِچ رل گئی- جہانگیر نے مجددؒ نوں گرفتار کر کے گوالیار دے قلعے وِچ قید کر دِتا- روایت اے کُجھ سمیں مگروں جہانگیر مجددؒ ہوراں دی مہانتا دا قائل ہو گیا تے اوس نے آپ گوالیار پُہنچ کے حضرت دی رہائی دا

حکم دِتا- رہا ہون توں پہلاں مجدد صاحبؒ نے جہانگیر توں وعدہ لیا اگوں توں اوہ اسلامی قانوناں تے کاربند رہے گا- آکھدے نیں، مجدد ہوراںؒ نے آپنے نال اوہناں سارے قیدیاں دی رہائی دا حکم وی جاری کرایا، جو اوس سمیں گوالیار دے قلعے وِچ قید سن- ایس قید وِچ سِکھاں دے چھیویں گورو ہرگوبند صاحب وی اوہناں دے ساتھی سن-

سرہند دی ایہہ درگاہ، جس نوں 'سرہند شریف' تے 'روضہ شریف' آکھیا جاندا اے، ایسے مہان صُوفی شیخ احمد فاروقی مجدد الف ثانیؒ دی یادگار اے، جتھے اوہناں دا مزار ای ایس درگاہ دی مرکزی عمارت اے- پُرانے سمیاں دی بنی چار دیواری نال وگلی (ولی) ایس درگاہ دا مُکھ دروازہ لنگھدیاں ای، دوویں پاسے، مُسافراں دے ٹھہرن لئی کمریاں دیاں پالاں نیں- روز دے آوا جائی بُوہے دے نال ای حضرت مجدد دے سمیں دی مسجد اے- مسجد دے اندر 'نفل' دی اوہ جگہ بنی ہوئی اے، جتھے بیٹھ کے حضرت نے حج کیتا سی- شاید حضرت مجددؒ ای اجیہے مسلمان سنت نیں جیہڑے حج کرن لئی مکے نہیں گئے، سگوں سرہند بیٹھیاں ای اوہناں دا حج قبول ہویا دسیا جاندا اے-

حضرت مجددؒ نے 10 دسمبر، سن 1624 نوں ایس سنسار توں چلانا کیتا تے اج تک سرہند دی ایس درگاہ تے (اسلامی مہینے صفر دی 28 تریخ نوں) اوہناں دی یاد نوں عرس راہیں تازہ کیتا جاندا اے- عرس وِچ قرآن دا پاٹھ ہوندا اے، ختم دوایا جاندا اے تے سانجھی دُعا کیتی جاندی اے- عرس دے ایس موقعے تے ہندوستانی مسلماناں توں بِنا انیکاں ودیسی مسلمان وی حاضری دیندے نیں، جیہناں وِچ افغانستان توں آون والے مسلماناں دی گنتی ودھیرے ہوندی اے- حضرت مجددؒ توں مگروں اج تک ایس درگاہ دی خلافت حضرت دے وارثاں کول ای چلی آ رہی اے- خواجہ معصومؒ ایس درگاہ دے پہلے خلیفے سن، جو مجدد صاحبؒ دے پُتر سن-

روضے دا خوبصورت راہ لنگھ کے اوہ احاطہ آؤندا اے، جس وِچ حضرت مجددؒ دا مزار اے- ایہہ مزار اج وی لکھاں لوکاں دی شردھا دا مرکز اے- ایس مزار دے نال ای حضرتؒ دے دو پُتراں تے ایس درگاہ دے خلیفیاں دیاں قبراں توں بِنا افغانستان دے بادشاہ یعقوب خاں دی قبر وی موجود اے- ایس عمارت دی اُپرلی منزل تے وی ایہناں قبراں دِیاں نقلاں بنیاں ہوئیاں نیں، جیہناں نوں 'تعویز' آکھیا جاندا اے- تعویزاں دے ساہمنے افغانستان دے بادشاہ شاہ زماں تے اوس دی بیگم دا وکھرا خوبصورت مقبرہ اے-

درگاہ بنا بنوئیؒ: سُنام

پنجاب نوں میری پیری دی دھرتی سِدھ کرن والی، حضرت محمود بنوئی دی درگاہ اج وی سُنام وِچ قائم اے تے ایس دی اُجل مثال اے دھرم آگواں نے، دُنیا دی اگ وِچ بلدیاں رُوحاں نوں روحانی عِلم نال ای شانت نہیں کیتا، سگوں لوک سیوا تے لوک مکتی لئی آپا وارن توں وی اوہناں نے ڈِھل نہیں کیتی- پنجاب دیاں درگاہاں وِچ خبرے ایہو اِک اجیہی درگاہ اے، جس وِچ، کِسے فقیر دا پورا سریر نہیں، دھڑ ای دھڑ دفنایا ہویا اے- جنگ دے میدان وِچ لتھا سر پتہ نہیں کتھے گواچ گیا پر رت دی ہولی کھیڈدا اوس دا دھڑ جس تھاویں ڈِگ کے ٹھنڈا ہویا، اوہ تھاں اج پیر 'بنا بنوئی' دی درگاہ اکھاؤندا اے تے اج وی آپنی نو سو سالہ وار دی ساکھی بھردا اے-

ایس درگاہ وِچ پُورے بزرگ، حضرت محمود بنوئیؒ دا جنم سن 1053 وِچ ہویا سی- اوہناں دے باپ حضرت قطب الدین سیّد سن- حضرت محمودؒ دے پیر حاجی شریف زندنیؒ سن، جو چشتی سِلسِلے دے بڑے بھاری سنت ہو گزرے نیں- باراں ورھے مکّے وِچ رہ کے، ربی عبادت دیاں انیکاں منزلاں مار، حضرت محمودؒ جدوں ہِندوستان پہنچے تاں

اوہ آپ وی اِک پیر دے طور تے پرسدھ ہو چکے سن- مکّے توں جیہڑے لوکی اوہناں دے نال ہندوستان آئے، اوہناں وِچ خواجہ گوہرؒ سنے، اوہناں دے باراں مرید شامل سن- ہندوستان آ کے اوہ سُنام پہنچے تے ایتھے ای اوہناں آپنی دُنیاوی وجود دا تیاگ کیتا-

روایت پرسدھ اے سُنام توں تن میل پرانہہ سورج کُنڈ ناں دے علاقے دا راجہ بڑا ظالم جابر راجہ سی- اوہ ات انت کامی سی تے اوس دی کام واشنا کارن پرجا ہاہا کار کر رہی سی- جو وی کوئی ڈولا اوس دے علاقے وِچوں دی لنگھدا، اوس دے سپاہی ڈولے وِچوں لاڑھی نوں لاہ لیندے تے راجے دی سیج اُتے چاڑھ دیندے- سونا نامی اِک براہمنی دی دِھی جوان ہوئی تاں اوس نوں اوس دے ویاہ دی فکر ہوئی پر اوس نے نشچا کیتا ہویا سی اوہ آپنی بچی دی پت لٹن نہیں دیوے گی- ویاہ دی تریخ تے اوہ پیر محمودؒ دے کول گئی تے ساری پتا آکھ سُنائی- حضرت محمودؒ اوس سمیں آپنے ویاہ دِیاں تیاریاں کر رہے سن تے بنا لوائی بیٹھے سن- اوہناں دے گُٹ تے کنگنا بجھا ہویا سی- براہمنی دی فریاد سُن اوہ اوسے حالت وِچ اُٹھ کھلوتے تے اوہناں براہمنی نوں آکھیا اوہ بے ڈر ہو کے آپنی دھی دا ڈولا تورے- پیر دا حکم سر متھے پروان کر باہمنی نے ڈولا توریا تاں حضرت بنوئی، آپنے چیلیاں سنے، ڈولے دی راکھی لئی نال تُر پئے- سُورج کُنڈ توں دی لنگھدا ڈولا شاہی سپاہیاں وَلوں روکیا گیا، پر حضرت محمودؒ تے اوہناں دے مُریداں نے اوہناں سپاہیاں نوں موت دے گھاٹ اُتار دِتا-

خبر راجے تک پہنچی- راجے نے آپنے دیوان نوں حضرت نال گل بات لئی گھلیا، پر دیوان اوہناں دے ہستی توں اجیہا مُتاثر ہویا جو اوس نے اسلام قبول کر لیا تے مُڑ راجے کول نہ گیا- اخیر راجہ آپ فوج لے کے چڑھ آیا- گھماسان یُدھ ہویا- حضرت تے اوہناں دے ساتھیاں ہتھوں راجہ ماریا گیا- راجے دے ظلماں توں تنگ آئی

خلقت نے حضرت محمودؒ دا ساتھ دِتا- سونا باہمنی دی چِتا دُور کر کے حضرت مُڑ سُنام شہر دے اندر نہ وڑے سگوں شہر دی وسوں توں باہر ڈیرہ لا لیا- ایہو تھاں اوہناں دی خانگاہ بن گیا جو اوس سمیں سُنام توں چڑھدے ول سی- ہُن سُنام شہر درگاہ دے ایس پار وسیا ہویا اے، پر پُرانے سُنام دے تھیہہ اج وی درگاہ دے اوس پار موجود نیں-

ایس گھٹنا توں دُکھی ہندو جنتا نوں سُکھ دا ساہ مِلیا تے اوہ نہ چھڑا حضرتؒ دی مہما دا گُن گان کرن لگے سگوں وڈی گنتی وِچ اوہناں دے مُرید وی ہو گئے- حضرتؒ نے گرہستھ جیون وِچ نہ بجھن دا فیصلہ کر لیا تے گُٹ تے بجھا گانا توڑ سُٹیا- پر راجے دی موت مگروں اوس دے وارثاں نے بدلے دی بھاونا نال اتیاچار دی سُر ہور وی اُچی کر دِتی- ساری عمر غریب جنتا نوں ڈھال بن کے راج قہر توں بچاؤندے پیر نوں اخیر 66 ورھیاں دی عمر وِچ شاہی اتیاچار وروِدھ مُڑ تلوار چُکنی پئی- پر ایس یُدھ وِچ اوہناں نوں شہادت دا جام پینا پیا- جنگ دے میدان وِچ اوہناں دا سر لتھ گیا، پر اوہناں دا رت بھجیا دھڑ اوسے طرحاں تلوار واہندا رہیا- اخیر ایہہ دھڑ خانگاہ پُج کے ٹھنڈا ہو گیا تے سادھارن لوکاں دا راکھا ایہہ یودھا فقیر سدا دی نیندر سوں گیا-

ایس روایت دے ویروے تے شُبہ ہو سکدا اے، پر ایس گل توں انکار نہیں کیتا جا سکدا حضرت بنوئیؒ دی شہیدی جنگ دے میدان وِچ ہوئی تے اوہ ساری عمر فقیری دے نال نال یودھیاں وانگ سیاسی جبر ظلم دے وروِدھ لڑدے رہے- ایس دی تصدیق وِچ ہورناں ثبوتاں توں بِنا میں اِک نواں ثبوت پیش کردا ہاں- ہندوستان وِچ جنیاں وی مسجداں نیں، اوہناں اُتے، عام طور تے جاں تاں کلمہ (لا الہٰ اِلا اللہ محمد رسول اللہ) لِکھیا ہوندا اے جاں 'بسم اللہ' جاں 'اللہ محمد' جاں 'چراغ و مسجد و محراب و منبر، ابوبکر و عمر و عثمان و حیدر' جاں قرآن دِیاں آیتاں، پر پیر بنوئی دی درگاہ اندرلی مسجد دے متھے تے اجیہا کُجھ وی نہیں لِکھیا ہویا- ایس مسجد دے متھے تے صرف اِکو فقرہ لکھیا ہویا اے-

'نصر من اللہ فتح قریب' جس دا معنیٰ ہے اللہ انگ سنگ اے، جت نیڑے اے- ایہہ فقرہ مسلمان اودوں اُچاردے نیں جدوں اوہ لڑائی لئی ٹُردے نیں-

اج دے سمیں ایہہ درگاہ شہر دے باہرلے پاسے پُرانے کھنڈراں وِچکار کھلوتی اے- درگاہ دا مُکھ دروازہ کسے حویلی دی ڈیوڈھی ورگا اے، جس اُتے مور بنے ہوئے نیں- ایہہ ڈیوڈھی اِک منزلی اے تے ایس دا دروازہ لوہے دا مضبوط دروازہ اے- ڈیوڈھی لنگھ کے کُھلے ویڑھے وِچکار، حضرت بنوئیؒ دی قبر اے، جس تے جھونپڑی نما ٹین دا چھپر پیا ہویا اے- ایس مزار دِیاں کندھاں دا رنگ ہرا اے تے کندھاں وِچکار لوہے دا جنگلا جڑیا ہویا اے- مزار دے مُکھ دوار دے آلے دوالے دو طاق نیں- مزار دے نال ای اوہ مسجد اے، جس دی چرچا اُتے کیتی گئی اے- عام مسجداں وانگ ایس مسجد تے کوئی مینار نہیں- گنبد آکار دی ایس مسجد تے کلش چڑھیا ہوندا سی، جو ہُن ٹُٹ چُکیا اے- ساری درگاہ دا رقبہ دو وِگھے اے، دوالے چھوٹی اِٹ دی فصیل بنی ہوئی اے- مسجد دے ساہمنے، اِک ہور چار دیواری اندر، حضرتؒ دے بھانجے حضرت نُور محمد دی قبر اے، جس تے چھتری بنی ہوئی اے- ایس چار دیواری وِچ چراغی توں ہِنا ست اِنچ چوڑے تے دس اِنچ لمے پندراں طاق نیں- ایس چار دیواری دے مگرلے پاسے پُرانے سمیاں دا پکا تلاء اے، جو ہُن برباد ہویا پیا اے- تلاء دے کنڈھے تے مسجد دے ساہمنے باغ وِچ حضرتؒ دے ساتھیاں تے ایس درگاہ دے متولیاں دِیاں قبراں نیں-

اج وی ایس درگاہ دے ناں اِک ہزار وِگھے زمین لگی ہوئی اے- مسلماناں نالوں کِتے ودھ گنتی وِچ ہندو تے سِکھ ایس درگاہ دے شردھالو نیں- شردھالواں دا وشواش اے مزار تے پئے دو پتھراں نوں پانی وِچ ڈوب کے پانی پین نال اوہناں دیاں انیکاں بیماریاں دُور ہو جاندیاں نیں- اسلامی مہینے ذی القد دی چھبی تے ستائی تریخ نوں ایتھے

عرس ہوندا اے- عرس دے دِن قبر نوں غسل دوایا جاندا اے- ایس دا پانی لوکی پرشاد کر کے لے جاندے نیں تے اوس نوں گنگا جل وانگ سانبھ سانبھ رکھدے نیں- عرس حضرت دا ختم دواؤن نال پُورا ہوندا اے- ایس موقعے تے قوالیاں، نقلاں تے ٹوبنے والیاں دے بول واہوا رونقاں لاؤندے نیں-

درگاہ میراں بھیکھؒ: گھڑام

صوفیاں وِچوں، چشتی سنتاں دا جو سِلسِلہ خواجہ ابو عبداللہ چشتیؒ توں ٹُر کے، خواجہ معین الدین چشتیؒ راہیں ہندوستان پُجیا سی، اوس دِیاں اگے چل کے دو شاخاں بنیاں صابریہ تے نظامیہ- نظامیہ شاخ دے موڈھی حضرت نظام الدین اولیاءؒ سن تے صابریہ شاخ دے حضرت علی احمد صاحبؒ- وکھ ہو کے ایہناں شاخاں وِچ سنتاں دا پہراوا تاں ضرور بدل گیا پر ایہناں دے عقیدیاں وِچ کوئی خاص تبدیلی نہ واپری- نظامیہ سنتاں دے بھگوے رنگ دے کپڑے ہو گئے تے صابریہ سنتاں نے چٹے کپڑے پاؤنے چھوہ لئے- دوواں شاخاں دے مُڈھلے وچار اِک ای رہے تے دوواں شاخاں وِچ ترک (سنسارک موہ دا تیاگ)، ایثار (آتم تیاگ)، عشق (ربی پیار) تے انکسار (نمرتا) نوں وڈوں رہی- صابری فرقے دا بوٹا، پنجاب وِچ، گھڑام (ضلع پٹیالہ) وِچ لگا، جس دا سہرا حضرت میراں بھیکھؒ دے سِر اے- حضرتؒ نے گھڑام وِچ آپنی درگاہ قائم کر کے اسلام دی جو شمع روشن کیتی، اوس دا چانن دُور دُور تک پھیلیا تے ہزاراں دی گنتی وِچ لوکی ایس درگاہ دے منّن والے ہوئے-

شاہ میراں بھیکھؒ دا جنم پہووے نیڑے 'سیانا' ناں دے پنڈ وِچ سیداں دے گھر ہویا سی- اوہناں دے اماں ساڈھورے دے سن- دادکے تے نانکے، دوویں تھائیں صوفی سنتاں دی بڑی مانتا سی- بچپن توں ای میراں بھیکھؒ دا مُہاڑ ربی پیار ول سی-

صوفی سنتاں دی سنگت نے ایس مُہاڑ نوں عشق وِچ بدل دِتا تے میراں صاحبؒ نے حضرت ابوالمعالیؒ دی مُریدی کر کے فقیری دی راہ پھڑ لئی۔

مغل بادشاہ شاہجہاں دا اِک اہلکار نواب روشن الدولہ سی، جو سیّد میراں بھیکھؒ دا مرید ہو گیا۔ شاہجہاں ولوں، جاگیر دے رُوپ وِچ، 24 پِنڈ روشن الدولہ نے آپنے پیرؒ نوں بھیٹ کیتے تے گھڑام وِچ حضرتؒ دی خانگاہ بنوا کے نہ چھڑا آپنے پیر لئی ای تھاں راکھواں کیتا سگوں ہورناں فقیراں درویشاں دے ٹھہرن لئی اینکاں کمرے بنوائے تے اوہناں دی روٹی لئی لنگر دا پربندھ وی کیتا۔ روشن الدولہ ولوں دِتے پِنڈاں وِچ ٹھسکا تے گھڑام سن۔ ایہناں 24 پِنڈاں وِچ اج وی ایس درگاہ دِیاں زمیناں ہین۔

ایس پیرؒ نال پنجاب دے مسلماناں نالوں کِتے ودھ شردھا پنجاب دے سِکھاں وِچ پائی جاندی اے۔ ایس دا کارن اِک روایت اے، جس دا تواریخی ثبوت نہ ہوندیاں وی سکھ وارکاراں ولوں کیتی گواہی ایس دے کھرا ہون تے زور دیندی اے۔ روایت اے میراں بھیکھؒ ہمیشاں دی طرحاں لہندے ول مونہہ کر کے ای نماز پڑھدے ہوندے سن، پر جس دِن پٹنہ وِچ گورو گوبند سِنگھ دا جنم ہویا، اوس دِن اوہناں چڑھدے ول مونہہ کر کے نماز پڑھی۔ اوہناں دے ساتھیاں تے مریداں نوں ایس گل تے بڑی حیرانی ہوئی تے اوہناں پیر کولوں ایس دا کارن پچھیا۔ پیر نے کہیا 'اج چڑھدے وِچ خدا دا نُور جمیا اے۔' تے اوہ کُجھ مریداں نوں نال لے کے پٹنے ول ٹُر پئے۔ پیرو پیر چلدیاں جدوں اوہ پٹنے پُجے تاں گورو گوبند سِنگھ اِکیاں دِناں دے ہو گئے سن۔ شاہ میراں بھیکھؒ نے اوہناں دے درشن کرن دی اِچھا پرگٹ کیتی، پر بال گورو نوں پچھلے والے کمرے توں باہر لیاؤن تے کوئی راضی نہ ہویا۔ اخیر دوروں آئے درویش دی چاہنا پوری کرن دے وِچار نال گورو صاحب دا ماما، کرپال چند، بال گورو نوں باہر لے آیا۔ حضرتؒ نے بال گورو دے ساہمنے دو کُجیاں کر دِتیاں۔ بال گورو نے دوویں ہتھ دوواں

کُجیاں تے رکھ دِتے تاں پیر صاحب راضی ہو گئے تے اوہناں بھلک بانی کیتی ایہہ بالک ہندوواں تے مسلماناں دا سانجھا پیر ہووے گا- شاہ ہوراں نے آپنے سیوکاں نوں دسیا ہویا سی ایہناں وِچوں اِک کُجی وِچ پانی اے تے اِک وِچ دُدھ، جے بال گورو پانی والی کُجی تے ہتھ دھرے گا تاں اوہ مسلماناں دا پیر ہووے گا تے جے دُدھ والی کُجی تے ہتھ رکھے تاں ہندوواں دا پیر ہووے گا- پر بال گورو نے اِکو سمیں دوواں کُجیاں تے ہتھ دھر کے ثابت کر دِتا پیر سبھناں دا سانجھا ہوندا اے-

سِکھ وِدواناں ولوں لِکھے گورو گوبند سِنگھ دے جیون چرِتاں وِچ ایس گھٹنا دا بیان وکھو وکھ ڈھنگاں نال کیتا گیا اے- ایہہ وِدوان ایس گھٹنا دے واپرن بارے اِکمت نہیں نیں- کِسے پکے تواریخی حوالے دی انہوند کارن ایہہ ضرور منیا جا سکدا اے گورو گھر نال حضرت دے سبندھ بہت پیار والے ہون گے-

اجو کے سمیں ایہہ شاندار درگاہ چار کِلے رقبے وِچ پھیلی ہوئی اے- ساری درگاہ دے دوالے چھوٹی اِٹ دی اُچی فصیل بنی ہوئی اے- مُکھ دروازہ کِسے قلعے دی پکی ڈیوڈھی ورگا اے- ایہہ ڈیوڈھی تِن منزلی اے، جس دی ہر منزل تے درشنی برانڈے نیں- ایس ڈیوڈھی دے ساہمنے حضرت میراں بھیکھؒ دا مقبرہ اے- مقبرے دا اصل دروازہ دُوجے پاسے کُھلدا اے، جس دی ڈیوڈھی وِچ اِک کندھ چتر بنیا ہویا اے، جس وِچ گورو گوبند سِنگھ دا ماما کرپال چند حضرتؒ نوں اوہناں دے درشن کرا رہیا اے- دھرتی توں تِن ساڈھے تِن فُٹ اُچی قبر دے دوالے جالی بنی ہوئی اے- ایس مزار دے اوپر مقبرے دی نقل (تعویز) بنی ہوئی اے- مقبرے دی اُساری اٹھ محراباں تے ہے تے ہر دو محراباں دے وِچکار دو دو طاق نیں- قبر دے دوویں پاسے جالیاں نیں، پر ہورناں قبراں وانگ ایہناں جالیاں دی ورتوں شکھناں شکھن لئی نہیں کیتی جاندی- ایس مقصد لئی قبر دے دوالے لگے جنگلے نوں ای ورتیا جاندا اے، جس تے لوکی

ہار، سہرے، مولی، کھڈونے ٹنگدے نیں۔

مقبرے توں سجے ہتھ پُرانے سمیاں دی مسجد بنی ہوئی اے، جو ہُن ویران پئی اے۔ مسجد دے ساہمنے بنیا پُرانا پکا تلاء وی سُکا پیا اے۔ مسجد دے پچھواڑے پُرانا کھوہ اجے وی ہے۔ فصیل دی کندھ دے نال نال چارے پاسے مسافر خانہ بنیا ہویا اے۔ مقبرے توں کھبے پاسے نواب روشن الدولہ دا مقبرہ اے، جس وِچ اوس دے خاندان دِیاں قبراں وی نیں۔

شب رات دی بارھویں توں چودھویں تاریخ تک ایتھے حضرت میراں بھیکھؒ دا عرس اجے تک منایا جاندا اے، جس دا رُوپ ہُن میلے دا ہو گیا اے۔ ایس میلے تے مسلماناں دی گنتی بہت گھٹ ہوندی اے، پر سِکھ شردھالو ہزاراں دی گنتی وِچ آوندے نیں۔

درگاہ شیخ آدمؒ: بنوڑ

بنُوڑ دی پُوربی حد تے بنی حضرت شیخ آدمؒ بنوڑی دی درگاہ پنجاب دِیاں درگاہاں وِچ بڑی وڈے ناں والی درگاہ اے پر دس جوگ درگاہاں وِچ، خبرے ایہو اِک اجیہی درگاہ اے جو پوری ویران، برباد تے ان گولی پئی اے۔ کدی ایس درگاہ دی بڑی مانتا ہوندی سی، پر اج ایس درگاہ دے بھڑ ای باقی نیں تے ہو سکدا اے آون والے کجھ ورھیاں وِچ ایس دا ناں نشان ای مِٹ جاوے۔

شیخ آدمؒ دے پُرکھے روہ توں ہندوستان آئے سن تے بنوڑ آ کے وس گئے سن۔ شیخ آدم دے باپ محمد اسماعیل سیّد تے اماں افغان سن۔ بچپن توں ای ربی پیار نال گڑُند حضرت آدمؒ جدوں فوج وِچ بھرتی ہو کے ملتان پُجے تاں اوہناں دی ملاقات، بہلول پُور نواسی، حاجی خضرؒ نال ہوئی۔ شیخ آدمؒ دے اندرلا حق تے سچ دی بھال دا

جذبہ مونہہ زور ہوگیا تے اوہناں، حاجی خضرؒ نوں مُرشد دھار کے، فوج دی نوکری توں استعفٰی دے دِتا- کافی سماں اوہ بہلول پور آ کے آپنے مُرشد کول رہے تے اوہناں معرفت دِیاں انیکاں منزلاں پار کیتیاں- اوہناں دا اُتشاہ ویکھ کے حاجی صاحبؒ نے اوہناں نوں حضرت مجدد الف ثانیؒ پاس سرہند بھیج دِتا- اوہ تن ورھے سرہند رہے- ایہناں تناں ورھیاں وِچ اوہناں طریقت دیاں ہور کئی منزلاں پار کیتیاں اخیر جدوں اوہناں دا روم روم رب دی عبادت تے عشقِ الٰہی وِچ رنگیا گیا تاں حضرت مجددؒ نے اوہناں نوں آدم خاں توں شیخ آدمؒ بنا دِتا تے حُکم دِتا اوہ بنوڑ جا کے آپنی خانگاہ قائم کرن تے پیری مُریدی دا سلسلہ توُرن-

مُرشد دا آکھا من کے حضرت آدمؒ، آپنی جنم بھومی بنوڑ مُڑ آئے- اوہناں اوس تھاں دے نیڑے آپنی گلی پائی، جس نوں کدی مُحلہ نقشبندیاں کہیا جاندا سی- ایتھے بیٹھ کے حضرت نے پیری مریدی دا سلسلہ وِڈیا تاں تھوڑے سمیں وِچ ای اوہناں دے مریداں دی گنتی دو لکھ ہوگئی- مریدی دا اینا وڈا پسارا سانبھن لئی حضرت آدمؒ نے آپنے اِک سو خلیفے مقرر کیتے-

شیخ آدمؒ دا سبندھ صوفیاں دے نقشبندی سِلسِلے نال سی- اوہ شریعت دے پابند تے پختہ ایمان دے مالک سن- دھرم تے دھرم گیان بارے اوہناں نوں کمال جانکاری سی- آپنے سِلسِلے ول اوہناں دا پیار کٹڑتا دیاں حداں چھُوندا سی- سن 1625 وِچ لکھی اوہناں دی کتاب ''کلیات المعارف'' نقشبندی سِلسِلے دے مذہبی تصوراں بارے اِک منی پرونی کتاب اے- ایس کتاب توں بِنا حضرتؒ نے ہور کئی کتاباں وی لکھیاں، جیہناں وِچوں نکات الاسرار ناں دی کتاب اوس سمیں بڑی دُھم والی ہوئی- بھاویں انیک لوک آکھیاں توں پتہ لگدا اے حضرتؒ کرماتاں وِکھاونے ہوندے سن، پر اوہناں دیاں لکھتاں تے نقشبندی خیالاں توں ایس دی شاہدی نہیں ہوندی-

شیخ آدمؒ دے مرید افغان سن- سرہند دے آس پاس دے علاقے وِچ وسدے افغاناں نوں بابر ہتھوں ملی ہار کدی نہ پچی تے اورنگ زیب تک، ہر مُغل بادشاہ اوہناں نوں شک دی نظر نال ویکھدا رہیا- مغل بادشاہ جہانگیر نے ایس کارن ای شیخ احمد مجدد الف ثانیؒ نوں گرفتار کیتا سی اوہ افغاناں دی بہت وڈی طاقت دے مالک بندے جا رہے سن- اوہو طاقت ہُن شیخ آدم بنوڑیؒ دے ہتھ آ گئی سی- سن 42-1641 وِچ جدوں شاہجہاں پنجاب آیا ہویا سی تاں، آپنے اِک مرید دی بینتی پروان کر کے، شیخ آدمؒ وی لہور جا پُجے- لہور وِچ اوہناں دے درشناں لئی مریداں دے ٹھٹھ دے ٹھٹھ آون لگے تے سارے شہر وِچ لکھاں افغاناں دی گہما گہمی ہو گئی- افغاناں وِچ شیخ آدمؒ دی ایڈی لوک مانتا ویکھ کے مغلاں دے شک ہور وی تکڑے ہو گئے- مالے دا جائزہ لین لئی شاہجہاں نے آپنے وزیر سعد اللہ خاں نوں تے ملک العلماء مولوی عبدالحکیم سیالکوٹی نوں شیخ آدمؒ پاس گھلیا- شیخ آدمؒ نے ایہناں دوواں پتونتیاں نال بہت ماڑا سلوک کیتا- وزیر سعداللہ نے افغاناں دے ایس اِک کرن نوں مغل راج لئی بہت وڈا خطرہ سمجھیا تے ایس بارے شاہجہاں نوں خبردار کیتا- شاہجہاں نے تُرت حضرت آدمؒ نوں ہندوستان چھڈ جان دا حُکم دے دِتا-

حضرت دے دیس نکالے نال ای مغلاں دی تسلی نہیں ہوئی- بھلک دے کِسے ان دِسدے توں کھلے دا مقابلہ کرن دے ارادے نال مغلاں نے حضرت دے چھیاں پُتراں، خواجہ محمد، محمد اولیا، شاہ محمد، محمد فاضل، محمد حسن تے محمد عیسیٰ دِیاں جائیداداں ضبط کر لئیاں تاں جو حضرت دے مرید ایہناں وِچوں کِسے دے دوالے اکٹھے نہ ہو جان- ایہناں چھیاں دِیاں حرکتاں تے کرڑی نگرانی رکھی جان لگی- جلا وطنی اُپرنت شیخ آدمؒ مدینے چلے گئے، وِتھے اوہناں جیون دے باقی ورھے حضرت محمد صلی اللہ علیہ و آلہٖ وسلم دے روضے دی سیوا وِچ بتائے- مدینے رہندیاں ای اوہناں دُنیا توں کوچ کیتا تے

اوہناں دی قبر خلیفہ سوم عثمانؓ دے روضے دے برابر بنائی گئی- اوہناں دا مزار اج وی مدینے وِچ قائم اے-

بنوڑ دی ایس درگاہ دا رقبہ لگ بھگ چار کنال اے- ایس درگاہ دی تعمیر دا کمال ایہ ہے جو کُجھ دھرتی اُتے بنیا ہویا اے، اوہو کُجھ دھرتی دے ہیٹھاں وی بنیا ہویا اے- دوہری تعمیر والی ایس درگاہ دا مول حضرت آدمؒ دی بنوائی خانگاہ سی، جس وِچ فقیراں درویشاں دے ٹھہرن لئی کمرے، نماز لئی مسجد تے بھوجن لئی لنگر بنے ہوئے سن- درگاہ دے لہندے سرے تے بنیا پرانا کُھوہ اجے وی ہے- چھوٹی اِٹ توں بنے ایس کُھوہ دا گھیرا نو گز اے- ایس کُھوہ وِچ اِک دروازہ اے- ایس دے وِچوں دی لنگھ کے، دھرتی دے ہیٹھاں بنے عبادت والے کمریاں وِچ جایا جا سکدا اے- ایہہ کمرے تے دروازہ اجے وی ہین- کُھوہ دے نال ای اِک بڑی سوہنی مسجد ہے، جو ہُن کھنڈراں وِچ بدل رہی اے- ایس مسجد دے ہیٹھاں وی مسجد ہوندی سی، جس وِچ بھوریاں دے نواسی درویش نماز پڑھدے ہوندے سن- مسجد دے ساہمنے کُھلے ویڑھے وِچ گھیرے دی کندھ دے نال، پوڑیاں اُتردیاں نیں، جو اِک ہور لمّے چوڑے بھورے نوں لے جاندیاں نیں- ایس بھورے وِچ حضرت آدمؒ دے خاندان دِیاں قبراں نیں- دھرتی دے اُتے ایہناں ساریاں قبراں دے تعویز (نقلاں) بنے ہوئے نیں- ایس درگاہ اندر پیچ دا اجیہا کرڑا ورتن ہوندا سی جو ایس دے لانگری روٹی وی وضو کر کے پکاؤندے سن-

اج ایس درگاہ دی ساری عمارت کھیروں کھیروں ہوئی پئی اے- بھوریاں دِیاں چھتاں ڈِگی جا رہیاں نیں- فصیل دی دیوار کدوں دی ڈِگ چکی اے- مسجد دے ساہمنے بنیا پانی دا حوض مٹی بھریجن کارن آپنی پچھان ای گوا بیٹھا اے- ہو سکدا اے آؤن والے کُجھ ورھیاں وِچ مہا کرانتی کاری صوفی بزرگ حضرت آدم بنوڑی دی درگاہ دا ناں تھیہہ ای نہ دسیا جا سکے-

درگاہ شہزادہ پیرؒ: روپڑ

ہندوستان وِچ اسلام دیاں جڑاں مضبوط ہوندیاں ای مسلمان درویشاں دی مانتا ہر پاسے ہوون لگ پئی۔ صوفیاں دے چارے سِلسِلیاں چشتی، قادری، سہروردی تے نقشبندی وِچ خلافت لین لئی، بڑیاں کرڑیاں ازمیشاں وِچوں دی لنگھ کے، مرشد دی مہر کھٹنی پیندی سی۔ صُوفی سنتاں دیاں درگاہاں تے جُڑدے بھاری اکٹھاں کارن تے مسلماناں تے غیر مسلماناں دی وڈی گنتی دے شردھا وان ہون کارن، کُجھ سوکھ پسند فقیراں نوں صوفی سنتاں نال اِرکھا ہون لگی۔ آپنی گُریائی قائم کرن دے چکر وِچ ایہناں سوکھ پسنداں نے، درویشی دیاں چر بدھیاں رِیتاں نوں لانبھے رکھ کے تے فقیری دے اصولاں توں مونہہ موڑ کے، نویں ڈھنگ دِیاں درگاہاں بنا لئیاں۔ انھی عقیدت والے ہندوستانی سماج نے ایہناں درگاہاں تے وی شردھا دے پُھل چڑھائے تے ایہناں نوں وی صوفیاں دیاں درگاہاں ورگی مانتا دِتی۔ ایہناں سوکھ پسنداں دا ای اِک سِلسِلہ نوگزا جاں نوگاہا اے، جس دیاں درگاہاں دا جال پورے پنجاب وِچ پھیلیا ہویا اے۔

اجیہیاں درگاہاں وِچوں، روپڑ نیڑے شہزادہ پیرؒ دی درگاہ بہت رِگنن گوچری اے۔ نوگزا سِلسِلے دیاں ہورناں درگاہاں وانگ ایس درگاہ دا ویروا وی، تواریخی ثبوت توں سکھنا اے، پر ایس درگاہ دی عمارت تے آس پاس دے علاقے وِچ ملدے ایس دے پرانے نشان ایس دے بڈھ پُرانے ہون دی ساکھی بھردے نیں۔

روایت ایس درگاہ وِچ دفن بزرگ نوں خالدؓ بن ولید دا ناں دیندی اے، جیہناں حضرت محمدؐ توں کلمہ پڑھ کے اسلام قبولیا سی تے جو حضرت محمدؐ دے موڈھے نال موڈھا جوڑ کے مکّے دی لڑائی وِچ شامل ہوئے سن۔ پھیر اوہ ملتان دے عرب راجے دے سدے تے ہندوستان آ گئے تے اوہناں نوں ٹھیک اوس سمیں رُوپ نگر (روپڑ) دے

راجہ رکیشور چندیل نال یدھ کرن لئی روہڑ آؤنا پیا، جس سمیں اوہناں دا ویاہ ہون والا سی- ایس جنگ وِچ اوہناں نے راجہ رکیشور نوں تاں مار سُٹیا پر غزنویاں دی اِک لُٹیری ٹولی نے اوہناں دی ہتیا کر دِتی- اوہناں دی ہتیا اوس سمیں ہوئی جدوں اوہ نماز پڑھدیاں سجدے وِچ جُھکے ہوئے سن- اوہناں دا مُردہ سریر اوس تھاں تے دفنایا گیا، جتھے اج ایہہ درگاہ موجود کھلوتی اے-

ایس روایت تے انیکاں اعتراض ہو سکدے نیں- تلوار راہیں ہندوستان وِچ اسلام دا پھیلاء سن 712 عیسوی وِچ محمد بن قاسم دے ملتان جتن نال ہوندا اے- اوس توں پہلاں پنجاب دے کِسے راجے نال ہوئی مسلماناں دی کِسے لڑائی دا ذِکر تواریخ وِچ نہیں لبھدا- سن 871ء تک اسلام ملتان دیاں حداں اندر ای سُنگڑیا رہیا- ایس توں پہلاں مسلماناں دے ہور کِسے علاقے وِچ پیر پاؤن دی گل وار ولوں ثابت نہیں ہوندی- اسلام دی آپنی وار وی ایس گل دی شاہدی بھرنوں انکاری اے- پہلی صدی ہجری وِچ عرب مسلماناں دی حکومت مُلتان تے رہی تے جدوں شہزادہ پیرؒ دا سماں پہلی صدی ہجری دسیا جاندا اے-

ایس دا صاف مطلب ایہہ ہے جو ایہہ درگاہ وی نوگزا سِلسِلے دیاں ہورناں درگاہاں وانگ آپنا سدھا سبندھ حضرت محمدؐ نال جوڑ کے، آپنی قدامت دسن وِچ سپھل رہی اے- اندھ وشواشی لوکاں دی وڈی گنتی ایسے بُھلیکھے کارن ایس درگاہ ول چھکی جاندی رہی اے- ایس دی قدامت سدھ کرن دے ایسے اُچیر اُپرالے وِچ اِک ٹپّہ وارث شاہ دے ناں نال جوڑ کے لوک گیت وانگ پرسدھ کیتی گئی، جس وِچ عشق دی ٹکنا ایس ٹپے دے سپاں نال کیتی گئی اے:

وارث شاہ میاں عشق اِنج زہری

جیویں سپّ شہزادے دے ٹبیاں دے

ایسے ٹبیاں دے سپ اج وی پرسدھ نیں تے ایس جگہ ایہناں دے درشن عام ہوندے نیں۔

'نو گزا' سِلسلے دیاں اجیہیاں درگاہاں پنجاب وِچ انیکاں تھاواں تے نیں۔ ان ونڈے پنجاب وِچ ملتان اجیہیاں درگاہاں دا گڑھ ہوندا سی۔ ایس پاسے دے پنجاب وِچ فیروز پور، بٹھنڈہ، لُدھیانہ، مالیرکوٹلہ، جلندھر، کھرڑ، پٹیالہ تھاواں تے ایس سِلسلے دیاں درگاہاں ہین۔ ایہناں ساریاں درگاہاں نال سبندھت بزرگاں بارے لگ بھگ اِکو جیہی کہانی پرچلت اے فلانا ہندو راجہ آپنی پرجا نوں بہت ستاؤندا ہوندا سی تے ڈولیاں وِچوں لاہ لاہ کے عورتاں دی پت لُٹدا ہوندا سی۔ ایس بزرگ نے اوس راجے نال یُدھ کیتا تے اوس دے ظلماں دا خاتمہ کر دِتا۔ ایہناں درگاہاں بارے ایہہ وی پرسدھ اے ایہناں وِچ یودھے فقیراں دے دھڑ ای دفنائے گئے نیں، سِر تاں جنگ دے میدان وِچ ای کدھرے رُل گئے سن۔ اجیہیاں درگاہاں بارے اِک روچک گھٹنا ایہہ ہے جدوں گورو گوبند سنگھ مُکتسر وِچ ٹھہرے ہوئے سن تاں اوہناں دی ملاقات اِک اجیہے فقیر نال ہوئی، جس نے آپنی خانگاہ اندر اِک نوگزی قبر تیار کیتی ہوئی سی۔ اوس قبر دا مونہہ اوس نے آپنے لئی کھلا رکھیا ہویا سی تے آپنے مریداں نوں حُکم دے رکھیا سی جدوں اوس دی موت ہووے، اوس نوں ایسے قبر اندر دفنایا جاوے۔

اسلام جاں صوفی مت دے پکھوں تاں نہیں پر ہورناں کُجھ گلاں کارن میں ایس درگاہ نوں پنجاب دی اِک وڈی درگاہ مندا ہاں۔ ایس درگاہ دی عمارت بہت سوہنی تے بہت پرانی اے۔ پنجاب دیاں درگاہاں وِچ شاید ایہہ اِکو اِک درگاہ اے، جس دی بنتر عرب کلا دا نمونہ پیش کردی اے۔ روپڑ ننگل سڑک توں کھبے ہتھ نوں اُتر کے، نہروں پار دے جنگلاں وچکار، اِک اُچے ٹبے تے بنی ایس درگاہ تے جان لئی نہ کوئی سڑک اے، نہ پہیا۔ جنگلی راہاں ورگی اِک چھوٹی جیہی پگڈنڈی تے تُر کے ای ایس درگاہ تک

پُجیا جا سکدا اے- کالے ان گھڑ پتھر دیاں انیکاں پوڑیاں اوس دروازے تک لے جاندیاں نیں جس دی تعمیر عرب آرکیٹیکچر دی سُندر مثال اے- ایس دروازے دیاں باہیاں، میناراں دے رُوپ وِچ، دروازے نالوں ڈھائی گُنا اُچیاں نیں- دروازہ لنگھ کے ڈیوڈھی آوندی اے جو ہُن لگ بھگ ڈھے چکی اے- ڈیوڈھی پار کر کے سجے کھبے دِیاں قبراں وِچوں دی لنگھدا رستہ اِک چھوٹی جیہی مسجد تے پُجدا اے، جس دے سجے پاسے حجرہ اے تے کھبے پاسے شہزادہ پیرؒ دا مزار- پیرؒ دے مقبرے دا دروازہ چھوٹا تے محرابی آکار دا اے- مقبرے اندر پیر دی پندراں فُٹ لمی تے ساڈھے چار فُٹ چوڑی قبر اے، جس تے غلاف چڑھیا ہویا اے- قبر دے آلے دوالے دِیاں کندھاں وِچ اٹھ طاق نیں تے اِک کندھ تے چراغی بنی ہوئی اے- ساہمنے والی کندھ تے دو طاقاں دے وِچکار محرابی آکار دا اِک وڈّا طاق اے جو چار فُٹ اُچا تے تن فُٹ چوڑا اے- ایس مقبرے دا دروازہ لوہے دا اے تے ایس دی جھونپڑی نما چھت ٹین دی اے- ایس دے نال لگدی مسجد تے نہ کوئی گنبد اے تے نہ وضو کرن لئی کوئی حوض- مسجد دے پچھلے ادھ وِچ دو چھوٹے چھوٹے مینار نیں، جیہناں تے چڑھ کے اذان دین دا کوئی پربندھ وکھائی نہیں دیندا- مقبرے دے ساہمنے دیوان خانہ اے جو لگ بھگ ڈھے چکیا اے- دیوان خانے دے نال لگدی اِک قبر نوں روم دے کِسے بادشاہ دی قبر دسیا جاندا اے- کدی ایہہ ساری درگاہ فصیل نال وگلی ہوئی ہوندی سی، پر ہُن مقبرہ ہے، جس نوں بلخ دے بادشاہ حسن شاہ بخاری دا مقبرہ دسیا جاندا اے-

اسلامی مہینے رجب دی گیاراں تریخ نوں ایس درگاہ تے شہزادہ پیرؒ دا عرس منایا جاندا اے- ایس موقعے تے لگ بھگ پنجاہ ہزار شردھالو حاضری بھرن آوندے نیں- پچھلے 40 ورھیاں توں جنگ شیر علی مستانہ ایس درگاہ دا خلیفہ اے-

درگاہ حافظ موسیٰ: مانک پور

حضرت علی احمد صابرؒ توں چشتی صوفیاں دی جس نویں شاخ دا جنم ہویا، اوس نوں اوہناں دے ناں تے 'صابری' آکھیا گیا- پنجاب دی دھرتی تے ایس شاخ دا بوٹا، تن سو ورھے پہلاں، شاہ میراں بھیکھؒ نے لایا سی- شاہ میراں بھیکھؒ دے اِک سیوادار مُرید حضرت شاہ اعظمؒ سن، جیہناں حضرت میراں بھیکھؒ مگروں صابری فرقے دی چڑھت وِچ بھارا سیر پایا- اوہناں توں مگروں اسلام دے پرچار دا کم اوہناں دے شاگرد حضرت شاہ سالمؒ نے سنبھالیا تے روپڑ وِچ آپنی درگاہ قائم کر کے ایس علاقے وِچ صابری سِلسِلے دا بول بالا کیتا-

بہلول پور (ضلع لُدھیانہ) وِچ لوہاراں دے گھر جمے اِک نوجوان نوں ربی عشق دا روگ لگا تے اوہ پریتم دے وچھوڑے وِچ تڑپدی آتما لے کے روپڑ آ گیا- حضرت شاہ سالمؒ دے چرناں وِچ بیٹھ کے اوس نے رُوحانی عِلم کھٹیا تاں ایس گیان نے اوس دی رُوحانی پیاس ہور وی بھڑکا دِتی- ربی عشق وِچ آپا وسار کے اوہ جنگلاں ول نوں ٹُر پیا- سالاں بدھی جنگلاں دے اِکل وِچ عبادت کرن مگروں اوہ مُڑ آپنے پیر کول آیا تاں پیر نے اوس نوں رج کے پیار دِتا تے فرمایا اوہ نیڑے دی کِسے تھاں تے آپنی خانگاہ قائم کرے- ربی پیار وِچ ڈُبیا ایہہ نوجوان بندگی حافظ محمد موسیٰؒ سی، جو صابری چشتی سِلسِلے دا مہا درویش ہویا اے-

پیر دے حکم نوں سر متھے پروان کر کے حافظ موسیٰؒ روپڑوں ٹُرے تے ماجری نامی پِنڈ آ بیٹھے- اوہنیں دنیں ماجری وِچ ہندو سادھ بابا دیا ناتھ دی بڑی مانتا سی، ایس لئی ماجری دے راجپوتاں نوں حضرت موسیٰؒ دا اوتھے بیٹھ کے اللہ اللہ کرنا چنگا نہیں لگا- سیالوا ناں دے پِنڈ دے سردار حضرتؒ دے بہت شردھاوان سن- اوہناں مانک پور وِچ سو وِگھے زمین حضرتؒ دے ناں کر کے اوہناں نوں مانک پور جا وسن دی بینتی کیتی- آپنا

لوٹا تے مصلیٰ چک کے حضرت مانک پور آ گئے تے راولیاں دی مسجد وِچ رہن لگے- ایسے مسجد دے نال لگدی جیہڑی سو وِگھے زمین سیالوا دے سرداراں نے حضرتؒ نوں بھیٹ کیتی سی، اوسے زمین تے اج ایس مہان فقیر دی شاندار درگاہ کھلوتی اے-

کُجھ سمیں وِچ ای حضرت دی سوبھا مانک پور دیاں حداں ٹپ کے دُور دُور تک جا پُجی- شاہی فوجاں دا اِک جرنیل محمد شاہ اوہناں دا مرید ہو گیا تے اوس نوں حضرتؒ نال اجیہا عشق ہویا اوہ فوج دی نوکری چھڈ کے آپ وی فقیر ہو گیا- ساری عمر دی کمائی، جو کُجھ اوس دے پاس سی، اوس نال اوس نے راولیاں دی مسجد دے نال حضرتؒ دی درگاہ بنوائی- درگاہ دے باہر اِک لما چوڑا پکا سرور بنوایا جو اج وی آپنا دو سو ورھیاں دا اتہاس سینے سانبھی کھلوتا اے-

حیدر آباد دکھن دے شاہی خاندان نوں کوڑھ دی جدی پُشتی بیماری سی جدوں شہزادہ معین الدین دا جنم ہویا تاں اوس دی ماں بچے نوں نال لے کے اجمیر پُجی جتھوں اوس نوں مانک پور جان دا حکم ہویا- مانک پور پُج کے اوس نے بچہ حضرت حافظ موسیٰؒ دی جھولی پا دِتا- ایہو بچہ وڈا ہو کے مہان صوفی سنت حضرت شاہ خموشؒ دے ناں نال جانیا گیا- شاہ خموشؒ دی ماں نے مانک پور وِچ زمین خرید کے باغ لوایا تے باغ وِچ پکا کھوہ بنوایا- ایہہ باغ اج وی دکھنیاں دے باغ دے ناں نال پرسدھ اے درگاہ دے اندر شاہ خموشؒ نے وی اِک مسجد بنوائی جو اج وی موجود کھلوتی اے تے جس دی اندرلی کندھ تے لکھیا قطعہ تریخ ایس تتھ دی پُشٹی کردا اے ایہہ مسجد سن 1864 (ہجری سن 1284) وِچ شاہ خموشؒ نے بنوائی سی-

مُلاں پور گرالی سڑک تے وسدے پنڈ مانک پور دے لہندے باغ وِچ بنی ایس درگاہ دا مُکھ دروازہ کِسے پرانے شاہی محل دے دروازے ورگا اے ایہہ دروازہ مضبوط لکڑ دا بنیا اے، جس تے لوہے دیاں سُنباں دی بھرمار اے- ایس دا آکار ڈیوڈھی دا اے جو تن منزلی اے- دروازے دیاں اندرلیاں کندھاں تے بہت سوہنی بہو رنگی گلکاری

وچکار ایس دے اُسیرے شاہ محمد دی فقیری بانے والی تصویر بنی ہوئی اے۔ دروازے دے ساہمنے، دھرتی توں اِک منزل اُچا کالے پتھر دا اِک بہت کُھلا چبوترہ اے، جس تے حضرت حافظ موسیٰؒ دا مقبرہ اے۔ مقبرے دے باہر باراں دری آکار دا برانڈا اے۔ مقبرے دا دروازہ نقاشی کلا دی مونہہ بولدی تصویر اے۔ مقبرے دے اندر حضرت موسیٰؒ دا مزار اے، جس دے چارے پاسے دو فُٹ اُچی سفید پتھر دی اوٹ بنی ہوئی اے۔

مقبرے توں سجے ہتھ شاہ خموشؒ دی بنوائی مسجد اے۔ مسجد دے باہر، کُھلے ویڑھے دے سِرے تے پُرانا پکا کُھوہ بنیا ہویا اے۔ کُھوہ دے نال ای دو پُرانیاں عمارتاں کھنڈر بنیاں پئیاں نیں، جیہناں وِچوں اِک عمارت اوس مسجد دی اے، جتھے آ کے حافظ موسیٰؒ نے ڈیرہ لایا سی تے دُوجی عمارت اوس لنگر دی اے، جو حضرتؒ نے آپ جاری کیتا سی۔ نو سو وِگھے زمین دی مالک ایس درگاہ دے چارے پاسے پتھر تے چھوٹی اِٹ دی فصیل بنی ہوئی اے، جو ہُن کالی ہوئی پئی اے۔ مقبرے دے آس پاس کئی ہور قبراں وی نیں، جیہناں وِچوں امانت علی امروہے والے دی قبر سرکڈھویں اے۔

حضرت حافظ مُوسیٰؒ نے سن 1832 وِچ خاکی سریر نوں تیا گیا سی۔ اودوں توں لے کے اج تک ایہہ درگاہ آباد اے تے اجوکے سمیں رُکن الدین ایس دا خلیفہ اے۔ اسلامی مہینے ذی القد دی باراں توں چودھاں تریخ تک ایتھے حضرت حافظ موسیٰؒ دا عرس منایا جاندا اے۔ ایس موقعے تے قوالیاں ہوندیاں نیں۔ تِنے دِن اٹٹ لنگر ورتدا اے تے تیجے دِن حضرت دا ختم دوایا جاندا اے۔

پنجاب دے سادھ ڈیرے

کن پاٹے ناتھاں دا ڈیرہ: بُڑیل

پنجاب وِچ انیکاں اجیہے ڈیرے سن جیہناں دی کِسے نہ کِسے سمیں بڑی مانتا رہی اے، پر ہُن اوہناں دِیاں عمارتاں، آپنا ناں نشان میٹ کے، دھرتی نال اِک مِک ہو گئیاں نیں تے اج کوئی ٹاواں ٹاواں بزرگ ای اوہناں دی ہوند نال جُڑیاں داستاناں سُناوَن وِچ رس لیندا اے- کُجھ اجیہے ڈیرے وی پنجاب دی دھرتی تے ہین، جو کِسے سمیں بڑے پرسدھ ڈیرے رہے نیں، پر اج اوہناں دی مانتا پھِکی ہو چکی اے- اجیہے ڈیریاں دِیاں عمارتاں اج وی کھلوتیاں نیں، کِسے کِسے ڈیرے وِچ اِک ادھ سادھ وی بیٹھا اے، پر لوکاں وِچ ایہناں ول چاہ باقی نہیں تے ڈیریاں وِچ اوہناں دا کوئی دھیان نہیں- دُوجی پرکار دے ایہناں ڈیریاں وِچوں چنڈی گڑھ دے لاگے، بُڑیل پنڈ دا کن پاٹے ناتھاں دا ڈیرہ اِک اجیہا ڈیرہ اے جو آپنیاں دو موتاں مگروں وی جیوندا اے تے اجے وی لوکاں دے من وِچ ایس نال ماڑی موٹی چاہ ہے-

پہلی واری جدوں ایس ڈیرے دا ناں نشان مٹیا اودوں بارے گل ایہہ ہے بُڑیل پنڈ دی اِک حد ایہہ ڈیرہ تے دُوجی حد قلعہ ہوندا سی- اودوں کیہڑے کیہڑے ناتھ ایس ڈیرے وِچ وسدے رہے، ایہہ تاں پتہ نہیں لگ سکیا پر اوہناں وِچوں چار ناتھاں دِیاں سمادھاں اجے وی ایس ڈیرے وِچ ہین- آکھیا جاندا اے ایہناں چوہناں ناتھاں نے جیوت سمادھی لئی سی- ایہہ سمادھیاں وی مُڑ بنائیاں گئیاں دسدے نیں کیوں جو پُراتن ڈیرہ کھیڑوں کھیڑوں ہو کے آپنی ہوند مٹا بیٹھیا سی-

پُرانے ڈیرے دے کھنڈراں تے ای بُڑیل دا ایہہ ڈیرہ مُڑ اُسریا- کالی کٹ توں آئے بابا رام ناتھ نے ایس ڈیرے نوں نویں سریوں اُساریا- ڈیرے دے اِک پاسے اجے وی پُرانے ڈیرے دے کھنڈر نظر آوندے نیں- بابا رام ناتھ نوں ایس علاقے

وِچ چوکھی مانتا مِلی - اوس توں مگروں اوس دا چیلہ بابا سنتو کھ لال گُر گدی تے بیٹھیا- سنتو کھ ناتھ نے ڈیرے نوں نویں نُہار دے کے، ایس دے اندر شِو جی دا مندر بنوایا تے لوکاں وِچ مُڑ ڈیرے نال پیار جگایا- بابا سنتو کھ ناتھ توں مگروں ایس ڈیرے دی مہنتی بابا پریم ناتھ نوں مِلی، جیہناں دے سمیں ایس ڈیرے نے آپنی دُوجی موت ویکھی-

ایہہ گل بہتی پرانی نہیں، چودھاں پندرھاں سال پُرانی ہے، بابا پریم ناتھ دا قتل ہویا تے اوس دے نال ای ڈیرے دے سادھ ڈردے مارے نس گئے- کافی سماں ایہہ ڈیرہ اُجاڑ پیا رہیا- پھیر بابا پریم ناتھ دے اِک چیلے بابا سوم ناتھ نے ایس نوں مُڑ آباد کیتا- پر ایس واری بابا سوم ناتھ ڈیرے دی گدی تے نہیں بیٹھیا تے نہ ای اوس نوں ڈیرے دی مہنتی دِتی گئی، سگوں ڈیرے دی دیکھ بھال لئی، پنڈ دے لوکاں نے، اِک کمیٹی بنا کے ڈیرے دا پربندھ آپنے ہتھ لے لیا- بابا سوم ناتھ ڈیرے وِچ سیوادار پاروں رہ رہیا اے تے ڈیرے دی گدی اجے وی خالی دی خالی پئی اے-

ناتھاں دے سمپردائے (سِلسِلے) وِچ رلن والے سادھ نوں سِدھا ای 'ناتھ' نہیں بنایا جاندا- اوہ کئی ورھے 'اَوگھڑ' اکھواوَندا اے تے آپنے گورو دے کرڑے ٹُھکاں وِچ رہ کے آپنے آپ نوں 'ناتھ' بنن جوگ بناوَندا اے- جدوں اوہ ناتھ بنن جوگ ہو جاندا اے تاں اوس دا گورو اوس دے کن پاڑ کے اوہناں وِچ مُندراں پا دیندا اے، جس دے نال اوگھڑ چیلہ 'ناتھ' بن جاندا اے- بُڑیل ڈیرے دے بابا سوم ناتھ اجے اَوگھڑ ای نیں، ناتھ نہیں بنے-

ایس ڈیرے دے سادھاں دا بانا بھگوے رنگ دا چولا اے- ایہناں دے کناں وِچ مُندراں ہوندیاں نیں تے گل وِچ کالا دھاگہ- ایس دھاگے وِچ ناندی چھلا تے رُدراکش دا منکا پرویا ہوندا اے- 'دُھونا' ایس ڈیرے دا انکھڑواں انگ اے، جو اج وی

قائم اے۔

ایس ڈیرے دا مُکھ دوار لنگھدیاں ای کھبے ہتھ کوٹھڑی اے، جس وِچ اوگھڑاں دے کن پاڑ کے اوہناں نوں ناتھ بنایا جاندا سی۔ دروازے دے ساہمنے اِک کمرہ اے، جس وِچ ناتھ دا دُھونا جگدا اے۔ ایس کمرے دا پچھلا دروازہ ڈیرے دا پُرانا آوا جاوی دوار دسیا جاندا اے۔ ایس دروازے چوں دی لنگھ کے ڈیرے دے پُرانے کھنڈر تے ڈیرے وچلا پُرانا کھوہ ویکھیا جا سکدا اے۔ دُھونے والے کمرے توں اگانہہ اِک چار دیواری دا گھیرا اے، جس وِچ سجے پاسے پُرانے ناتھاں دِیاں چار جیوت سمادھیاں نیں۔ ایہناں سمادھاں توں بِنا بابا رام ناتھ، سنتوکھ ناتھ، پریم ناتھ، آسا ناتھ تے بُدھ ناتھ ناں دے ناتھاں دِیاں سمادھاں وی نیں۔ سمادھاں دے نال ای کُھلا شِو مندر اے۔ ایس مندر وِچ لگا شِو لِنگ عام منداں دے شِو لِنگاں نالوں وکھری طرحاں دا اے۔ ایس بارے روایت ایہہ ہے کُنبھڑا پنڈ دے لوکی ایس مندر دے بڑے اُتشاہی چاہوان سن۔ جدوں ڈیرے دی حالت وِگڑی تاں اوہناں نے ایس شِو لنگ نوں، ایس دی تھاؤں پُٹ کے، آپنے پنڈ لے جانا لوچیا۔ پر جدوں اوہناں نے ایس نوں پُٹّن لئی ٹک ماریا تاں ایس وِچوں لہو رلے دُدھ دی دھار وگ ٹُری۔ لوکاں وِچ تراہ مچ گئی تے اوہناں مُڑ ٹک مارن دا حوصلہ نہ کیتا۔

بھاویں ایہہ گل، اجو کے سائنسی زمانے وِچ، عام آدمی لئی یقین کرن گوچری نہیں، پر ایس شِو لنگ دے آکار پرکارتوں ٹک وجے ہون دا صاف پتہ لگدا اے تے پنڈ دے لوکی ایس واپری دی ساکھی بھردے نیں۔ شِو مندر دے باہر دو ہور چھوٹے چھوٹے مندر نیں، اِک ہنومان دا تے دوجا بھیروں دا۔ سمادھاں دے پچھلے پاسے وی چھوٹے آکار دا اِک مندر اے، جو سیتلا ماتا دا مندر اے۔ ایہناں تِناں منداں وِچ سفید پتھر دِیاں مُورتیاں نیں۔ خبرے ایہو اِک اجیہا ڈیرہ اے، جس وِچ بھیروں دی مورتی دا

رنگ وی سفید ہے، نہیں تاں ہر تھاں ایہہ مورتی کالے رنگ دی ہوندی اے- ایسے طرحاں ہنومان دی مورتی وی ایسے ڈیرے وِچ سندھور توں سکھنی ویکھن وِچ آئی اے-

'شِو پُران' ایس ڈیرے دی دھرم کتاب اے تے 'شِوراتری' ایتھوں دا پُرب (دیہاڑ) اے- ایس ڈیرے دا مُول، کیتھل نیڑے دا، سُونگل ناں دے پنڈ دا ڈیرہ اے، جیہنوں ایس ڈیرے دے ناتھ سُونگل پیر' آکھدے نیں- بُڑیل دے ایس ڈیرے وِچ مہنتی دی پگ سونگل توں ای آوندی اے-

ڈیرہ آپو آپ: چھیٹاں والہ

سادھاں سنتاں دے ڈیرے، عام طور تے، کِسے خاص سمپردائے ولوں پرمانت تے دھرم دے کِسے خاص فرقے نال جُڑے ہوئے ہوندے نیں، پر چھیٹانوالے دا ڈیرہ آپو آپ، آپنے ناں مُوجب ای کِسے سمپردائے جاں سادھاں سنتاں دی کِسے جماعت نال نہیں جُڑیا ہویا- دُھوری توں اٹھ نوں میل پراںہہ، بھلوان روڈ تے وسے پنڈ چھیٹانوالے دے اِک جھے وِچ آباد، ایہہ ڈیرہ کِسے رئیس دی کوٹھی ورگا جاپدا اے- ایس ڈیرے دے سنت کِسے سمیں بڑے کرنی والے سادھ رہے نیں، پر اج دی تے ایس توں پہلی گدی دی باہرلی دِکھ سنسار تیاگ والی گھٹ تے سنسار پیار والی ودھ سہی ہوندی اے-

ڈیرہ آپو آپ دی اُساری، لگ بھگ تن سو ورھے پہلاں، اِک کرنی والے سادھ دت صاحب نے کیتی سی- روایت مشہور اے دت صاحب جوانی دی عمرے ای ایس علاقے وِچ آئے سن تے ایس قدیم پنڈ دے باہر پئے کِسے اُٹھ دے کرنگ وِچ بیٹھ کے تپ کرن لگے سن- اوہناں دی تپسیا توں پربھاوت ہو کے کُجھ چیلے وی اوہناں

دوالے اکٹھے ہو گئے تے اوہناں نے دت صاحب لئی گُلی پا دِتی- ایہہ گُلی گُجھ سمیں اندر ای 'سنیاسیاں دے ڈیرے' دے ناں توں پرسدھ ہو گئی- اِک دِن سادھاں دی اِک منڈلی اودھروں دی لنگھی- شاماں پے رہیاں سن- سادھاں نے ایسے ڈیرے وِچ رات کٹن دا فیصلہ کر لیا- دت صاحب گُلی توں باہر کرنگ وِچ ای براجمان سن- پرتھا مُوجب، مہمان سادھاں نے دت صاحب نوں روٹی پانی دا پربندھ کرن لئی آکھیا- دت صاحب نے آپنے چیلیاں نوں حکم دِتا دال چاڑھو تے روٹیاں لاہ کے سادھاں دی سیوا کرو- سادھاں دی منڈلی دا آگو ایس تے اگ بھبھوکا ہو گیا تے آکھن لگا، ''اسیں کچا بھوجن نہیں کردے، ساڈے لئی پکے بھوجن، ارتھات کڑاہ پُوڑی دا بندوبست کرو-'' دت صاحب نے ایس سبندھ وِچ آپنی بے سکتی دسی تاں اوہناں سادھاں نے مہنا ماریا، 'تُوں کیہو جیہا سنیاسی ایں جیہڑا ڈیرے آئی جماعت لئی روٹی دا ڈھکواں پربندھ وی نہیں کر سکدا-' دت صاحب نے اُتر دِتا، ''میں کسے جماعت دا بجھیا ہویا نہیں ہاں- میں تاں 'آپو آپ' ہاں-'' ایہہ آکھ اوہناں گُلی تے کرنگ اوتھے ای چھڈیا تے تھوڑی وِتھ تے آکے بیٹھ گئے- ایہو تھاں اج دا مشہور ڈیرہ آپو آپ ہے، جس دِیاں ہندوستان وِچ ای نہیں، ودیساں وِچ وی کئی شاخاں نیں-

ایس ڈیرے دے دُوجے گدی دھاری بارے وی اِک روایت پرسدھ ہے- راولپنڈی دا اِک وِدوان باہمن ماگھی رام، آپنے گھوڑے اُتے وید شاستراں دِیاں کتاباں لدی ایدھروں دی لنگھیا تاں اوس دا من دت صاحب دا شردھا وان ہو اُٹھیا اوہ اوہناں دے ڈیرے وِچ رہن لگا تے اوس نے دت صاحب نوں بینتی کیتی مینوں چیلہ بنا لوو- دت صاحب نے کہیا، ''میں تاں انپڑھ آدمی ہاں تے تیرا من ایہناں پوتھیاں گرنتھاں وِچ اُلجھیا ہویا اے- آپنا میل اوکھا ہے- جے میری ریت چ آونا اے تاں ایہناں کتاباں نوں کھوہ وِچ سُٹ آ-'' ماگھی رام نے سنتاں دا حکم تاں من لیا پر کھوہ

تے جا کے اوس دا من ڈول گیا- ڈِچتی وِچ ای اوس نے کتاباں دی پالکی کھوہ وِچ اُتار دِتی تے اُداس جیہا ہو کے دت صاحب دے چرناں وِچ آ بیٹھیا- دت صاحب آکھن لگے، ''ماگھی رام تیریاں کتاباں نوں پانی دا چھٹا وی نہیں لگا، جا پالکی باہر کھچ لے تے آپنا پڑھ لِکھ-'' ماگھی رام اُٹھ کے کھوہ تے پُجا تاں کیہ ویکھدا اے کتاباں نوں پانی نے چھویا وی نہیں ہے- اوس نے ہتھ لما کے پالکی باہر کھچ لئی، پر من وِچ دت صاحب اُتے اجیہا بجھا اوس نے ٹھاہ کر کے مُڑ پالکی کھوہ وِچ وگا ماری- کتابی عِلم توں مُکت ہو کے اوہ مُڑ دت صاحب دے چرنیں آ بیٹھا- اوہناں آکھیا، ''ماگھی رام، اج توں تُوں مگھی شاہ ایں-'' ایہو مگھی شاہ، دت صاحب توں مگروں، ڈیرہ آپو آپ دا گدی نشین ہویا- اوہ کھوہ جتھے اوس نوں سُرتی ہوئی سی، اج وی ایس ڈیرے دا وڈ ستھان اے-

مگھی صاحب توں مگروں جگت پرکاش، سُکھ پرکاش، دولت پرکاش، مہر پرکاش، رام پرکاش، سنت پرکاش، رتن پرکاش تے شِو پرکاش ناں دے مہنت ایس گُرگدی تے براجے رہے تے اجوکے سمے ست پرکاش ایس ڈیرے دے مہنت نیں- ایس ڈیرے دے مہنتاں دا نہ کوئی اُچیچا بانا اے تے نہ ای کسے اُچیچے ون دا تِلک چھاپا- بس اِک کن ٹوپا ای ایہناں دی پچھان اے، جو ہر نویں مہنت دے سِر تے سجایا جاندا اے- آرتی سمیں ایس ٹوپے نوں لازمی طور تے پہنیا جاندا اے- سورج دا نشان گولا، جس دے اندر اِنسانی چہرہ بنیا ہویا اے، ایس ڈیرے دی سنجان اے جو دت صاحب دی سمادھ دے متھے اُتے تے ڈیرے دیاں ہورناں کندھاں اُتے ویکھیا جا سکدا اے- دسویں گدی دے مہنت اِک ریٹائرڈ سٹیشن ماسٹر سن تے ورتمان مہنت پنجاب وِجی لینس محکمے دے مُلازم رہے نیں-

ساڈھے اٹھ سو وِگھے زمین دا مالک ایہہ ڈیرہ، جو اِک ماڈرن قسم دی کوٹھی سہی ہوندا اے، پُراتن دے ہر نشان توں سکھنا اے- دت صاحب دی اوہ سمادھ دی، جس

دی پُرانت پکی اے، نویں نہار کارن سجری سمادھ لگدی اے- پُرانت دِیاں نشانیاں، ڈیرے توں لگ بھگ اِک فرلانگ تے بنیاں سمادھاں نیں، جیہناں چوں پہلی سمادھ گول شکل دی اے- ایس وِچ جگت پرکاش، سُکھ پرکاش تے دولت پرکاش دِیاں سمادھاں نیں- ایس توں بنا دو مندر آکار دیاں عمارتاں نیں، جو مکھی شاہ تے مہر پرکاش دیاں وکھو وکھ سمادھاں نیں- ایہناں سمادھیاں دی بنتر چھوٹی ڈیوڈھی اِٹ دی اے تے دوواں سمادھاں وِچ پنج ،گٹھ اُچیاں تے دو ،گٹھ ست اُنگلاں چوڑیاں محراباں نیں-

ستویں گدی دے مہنت رام پرکاش، آپنے کھروے سُبھا کارن، کالے ناگ دے ناں نال پرسدھ سن- ایہناں بارے ایہہ مشہور اے ایہناں دے مونہوں نکلی کوئی گل اجائی نہیں جاندی سی- سارا علاقہ ایہناں توں بھے مندا سی- ایہناں آپنی سمادھ کچی رکھن دا حکم دِتا سی تے ڈیرے دے چاہوان دسدے نیں اجے وی ایس سمادھ وِچوں کالے ناگ نِکلدے نیں-

ویشنواں دا ڈیرہ: ہتھن

دھوری تے مالیرکوٹلہ، دوواں شہراں توں اِکو جہی وِتھ تے، جانے اٹھ نو میلاں دے فاصلے تے، وسیا ہتھن دا ڈیرہ ویشنو سمپردائے دے بونجا دواریاں وِچ سُوامی شوبھو رام دیو دوارے دے نال جُڑیا کرشن بھگت ویشنواں دا ڈیرہ اے، جس دی ستھاپنا کئی صدیاں پہلاں شیام دمودر ناں دے مہاتما نے کیتی سی- پنڈ ہتھن دے باہرلے حصے وِچ، پر پنڈ نال جُڑیا، ایہہ ڈیرہ ایس کھیتر دِیاں ریاستاں نابھہ، پٹیالہ، جیند تے مالیرکوٹلہ دے راجے مہاراجیاں دی چاہ دا پاتر رہیا اے تے اج وی لاگے تاگے دے پنڈاں وِچ ایس ڈیرے دی بڑی مانتا اے-

ایس ڈیرے دی ستھاپنا بارے روایت مشہور اے شیام دمودر ناں دے ویشنو مہاتما نے جدوں ایس پنڈ دے باہر آپنا دُھونا لایا، تاں اوددوں ایہہ پنڈ مُسلمان رنگھڑاں دا پنڈ ہوندا سی تے ایس دا ناں 'حسن' سی- حسن ناں دے رنگھڑ نے ایہہ پنڈ وسایا سی تے اوہو ایس پنڈ دا مُکھیا سی- شیام دمودر دا مُسلماناں دے پنڈ دے باہر دُھونا لاؤنا پنڈ والیاں نوں پسند نہیں سی پر اوہناں دا ایہہ حوصلہ وی نہیں سی کہ سادھ نوں چلے جان لئی آکھ سکدے- اِک دِن، سورج چھپدیاں سار ای، بیگو ناں دا اِک وڈیچ جٹ ایس پنڈ آیا- اوہ گڈے وِچ آپنا ٹبر ٹیرلدی کدھرے نوں جا رہیا سی تے بٹھن توں تھوڑی دور پرانہہ اوس دے گڈے دا دُھرا ٹُٹ گیا سی- دُھرے لئی اوہ پنڈ دے لوکاں نوں ترلا پا رہیا سی- حسن نوں مذاق سُجھیا تے آکھن لگا، 'بھئی، اوہ ساہمنے جتھوں دُھواں نکل رہیا اے، اوتھے لوہار رہندے نیں، اوہناں کولوں تینوں دُھرا مل جاوے گا-

سرتے اُتر رہی رات توں پریشان بیگو دھوئیں والی تھاں تے پہنچا تاں اوس دا رنگ اُڈ گیا- اوہ لوہاراں دے گھر نہیں سن بسگوں سادھاں دا دُھونا سی- شیام دمودر نے، اوس دی پریشانی ویکھ کے اوس دی وِتھیا پچھی تاں بیگو نے جو واپری سی، آکھ سُنائی- سُن کے شیام دمودر نے دُھونے دی اگ پھولن والا ڈنڈا چک کے پچھیا، ''ایہو جیہا ای ہوندائے گڈے دا دُھرا؟'' بیگو وچارا چپ- مہاتما نے کہیا، ''جا، گھابر نہ، ایہنوں گڈے چ ٹُن کے بولد ہِک لے-'' بیگو ڈنڈا تاں لے ٹُریا پر اوس دا من نہ ٹکے پئی لوہے دے دُھرے دی تھاویں ایہہ لکڑی دا ڈنڈا گڈے نوں کیویں تورلوے گا- اوس نے سادھاں دِیاں کراماتاں بارے وی سُنیا ہویا سی- ایس لئی اوس نے ایس نوں ازماون دا نِشچا کیتا- پہیے چ ڈنڈا اڑا کے جدوں اوس نے گڈا توریا تاں گڈا درڑ درڑ ٹُر پیا-

پنڈ تک تاں گڈا ٹھیک ٹھاک ٹُریا آیا پر پنڈ آکے اوہ ڈنڈا وی ٹُٹ گیا- بیگو مُڑ دُھونے تے پہنچا تے بینتی کیتی پئی، مہاراج تھوڑی کرپا ہور کرو تاں جو شہر جا پہنچاں-

شیام دمودر نے کہیا، ''بس بھئی بھگتا ایتھے تک ہی آؤنا سی ٹوں، ہُن ایتھے ای وس رہو۔'' بیگو نے آکھیا، میرے تاں دو دِھیاں ای نیں، کوئی پُتر نہیں، میں ایتھے وس کے کیہ کراں گا؟' شیام دمودر نے کہیا، 'کرپا پربھو دی من تے آپنے روٹی ٹکر دا پربندھ کر۔' ایہہ آشیرواد اجیہا ڈُھکدا ہویا بیگو ہتھن وِچ ای وس گیا۔ اوس دے گھر چار پُتر جے۔ پنڈ وِچ اوس دا رُعب اجیہا پھیلیا رنگھڑ اوس دے ڈر کارن، ہتھن چھڈ کے ڈگی ناں پنڈ جا وسے۔ بیگو دے چونہاں پُتراں نے سدوپُر، جاتی ماجرہ، بُرج تے پُونگھاں ناں دے چار پنڈ وسائے۔ ہتھن سنے ایہہ پنجے پنڈ اج وی وڑیچاں دے پنڈ نیں تے ایہناں پنجاں پنڈاں دا گوت تے رہریتاں اِکو نیں۔

اج دے زمانے ایہہ ڈیرہ، چھوٹی اِٹ دی چار دیواری وِچ ویڑھیا، ویشنو ڈیرہ اے، جس دے اندر دا پُرانا مندر 'ٹھاکر دوارہ' ایس ڈیرے دی پُرانت دا نشان رُوپ کھلوتا، آپنیاں کندھاں اُتے بنے انیکاں چتراں راہیں، ہندو دھرم دے اوتار وادی رُوپ دا ویروا کردا اے۔ چار دیواری نال جُڑیاں مہنتاں دِیاں سمادھاں وی ڈیرے دے نت نیم دا انگ نیں، جیہناں چوں شیام دمودر دی سمادھ گنبد آکار دی چھتی ہوئی سمادھ اے تے باقی ساریاں سمادھاں تے اسمان ای چھت دا کم دیندا اے۔

شیام دمودر دا سماں بہلول لودھی دا سماں دسیا جاندا اے۔ تواریخی گواہی دی گھاٹ پوری کرن لئی، ڈیرے دے باہر بنی، حضرت کمالؒ دی نشانی ول اشارہ کیتا جاندا اے۔ حضرت کمال نوں حضرت شیخ صدر الدینؒ دا پیر دسیا جاندا اے، جو بہلول لودھی دے جوائی تے منے پرمنے فقیر ہوئے سن۔ مالیرکوٹلے دا نواب خاندان ایسے پیر دی اولاد اے۔ ایہہ نشانی ہتھن دے ایس ڈیرے دا آدر بھریا انگ اے۔ ایس تے دِیوا بتی کیتے بِنا اندرلیاں سمادھاں تے دِیوا بتی نہیں ہو سکدا۔

شیام دمودر توں مگروں جیہڑے جیہڑے مہنت ایتھوں دی گُرگدی تے براجدے

رہے نیں، اوہناں دے ناں ایہہ نیں: سُرت رام داس، کرپا رام، لال داس، برندا ون داس، کشور داس، مکھن داس، گیان داس، کرشن داس، بنسی داس، کول داس، اُتم داس-

اُتم داس ایس ڈیرے دے حاضر مہنت نیں- تواریخی گواہی چوتھی گدی توں ٹُردی اے، جس دے مہنت لال داس نوں، مالیر کوٹلے دے نواب بھیکھن خاں نے 512 وِگھے زمین دا لگان معاف کیتا سی- بھیکھن خاں دا سماں 1759 توں 1763 تک دا سماں اے- ڈیرے اندرلا ٹھاکر دوارہ وی ایسے مہنت دے سمیں دا بنیا ہویا اے- باقی دی عمارت چھیویں مہنت کشور داس دی بنوائی دسی جاندی اے-

ایس ڈیرے وِچ پرماتما دے کرشن رُوپ دی پوجا ہوندی اے- رادھا تے کرشن ایس ڈیرے دے اشٹ نیں- ایتھوں دے مہنت آپنے گل وِچ تُلسی دی دوہری کنٹھی پاؤندے نیں تے متھے تے سفید چندن دا ٹِکا لاؤندے نیں- مہنتی دی گدی دین سمیں آس پاس دے سارے پنڈ تے ویشنواں دا سارا بھیکھ اِکٹھا کیتا جاندا اے- ایس اکٹھ ولوں مہنتی دی پگ سر تے دھر کے اوس نوں گُر گدی تے تھاپیا جاندا اے-

ڈیرے وِچ مُکھ آ کرشن دا وشا ٹھاکر دوارے دِیاں کندھاں تے بنیاں بہوں رنگیاں تصویراں نیں، جیہناں وِچ شِو، پاربتی، ہنومان، گنیش، برہما، وِشنو، جنک، راون تے درواسا تے وششٹ رشیاں دے چتراں توں بنا اُداسی بھیکھ وِچ بنیا گورو نانک دا کندھ چتر وی ہے- ایس چتر وِچ بالا تے مردانا اوہناں دے نال نیں-

مُکھ دروازے تے کمال ناں دے فقیر دی نشانی، اندرلیاں کندھاں تے شِو پاربتی دے چتر تے اُداسی سنت دے رُوپ وِچ گورو نانک دی تصویر ایہہ سدھ کردی اے، باوجود ویشنواں دا دوارہ ہون دے، ایس ڈیرے نوں ہورناں دھرم سمپردایاں نال ستکار رہیا اے تے ایہہ ڈیرہ سہن شیلتا (رواداری) دا نشان تے دھرم دے بہورنگی رُوپاں دا

سنگم بن بنڑیا اے۔

ڈیرہ بخشیش میاں کی: ہتھن

سنگرور ضلعے دے بُرج پنڈ توں ہتھن نوں جاندیاں جیہڑی پُرانی عمارت راہگیر دی نظر نوں آپنے ول کھچدی اے تے ہتھن دے پُرانی رہتل دا امانتی ہون دی اشارت کردی اے، اوہ اُداسی سادھاں دا ڈیرہ ہے۔ ایس ڈیرے نوں بنیاں اجے دو صدیاں وی نہیں ہوئیاں پر مہنت دے ہوندیاں سُندیاں ایس دی عمارت کھنڈراں وِچ بدلی پئی اے تے ایس نوں ویکھ کے ایہہ یقین نہیں ہوندا ایہہ ڈیرہ صرف دو سو سال پرانا اے۔

مِلی جانکاری بر ایس ڈیرے دی اُساری اُداسی پنتھ دے سادھ بابا برہم داس نے کیتی سی۔ بابا برہم داس کتھوں تے کیہناں حالاں وِچ ایتھے آئے، ایس بارے کوئی لکھتی جاں زبانی جانکاری نہیں ہے۔ ایس ڈیرے وِچ بنی اوہناں دی سمادھ ای اِک اجیہی شے ہے، جس توں ڈیرے دی پرانت اُگھے رُوپ وِچ ویکھی جاسکدی اے۔

بابا سری چند دے جاری کیتے اُداسی پنتھ نے، کُجھ سمیں مگروں، جیہناں چار دُھونیاں دا مُڈھ بنھیا، اوہناں وِچوں 'دُھونے گوبند صاحب' نال جُڑیا ایہہ ڈیرہ، آپنیاں کندھاں تے ہوئی ات سوہنی چتر کاری دے موہوں، گورو نانک دی جیونی تے اوہناں دے دھرم درشن دا شاندار ویروا پیش کردا اے۔ بابا سری چند نے آپ سنیاسیاں والا بانا دھارن کر کے ایس پنتھ نوں جوگی پنتھ دے نیڑے پُجا دِتا سی۔ چار سمپرداواں وِچ ونڈے جان مگروں ایہہ سمپردائے آپنے مول، نانک پنتھ، توں ٹُٹ کے اجیہے رستے تُریا ایس نے، پرماتما دے نرگن تے سرگن رُوپاں نوں گڈ مڈ کر کے تے بھسم (بھبوت) نوں ودھیرے مانتا دے کے، اِک نویں لیہہ پالئی تے ایس دا رُوپ ای کُجھ ہور ہو گیا۔ ہتھن دا ایہہ اُداسی ڈیرہ وی بابا سری چند توں بنا بابا برکھنڈی صاحب نوں آپنا دھرم آگو مندا

اے- بھاویں ایس ڈیرے دی مذہبی کتاب بابا سری چند دی 'ماترا پُستک' ای ہے، پر نیپال دے 'مورنگ دی جھاڑی' ناں ستھان توں لیاندی بابا برکھنڈی صاحب دے دُھونے دی بھسم (سواہ) ایتھے رکھی ہوئی اے، ایس نوں آدر نال 'گُل صاحب' آکھیا جاندا اے- ایہو بھبوت ایس ڈیرے دی پاک تے پُوجن شے اے- ایس ڈیرے وچ ایس 'گُل صاحب' دی پوجا کیتی جاندی اے- ایہہ ڈیرہ 'میاں صاحب کی بخشیش' اکھواؤندا اے تے ایتھوں دے سادھ پُرانے اُداسی سادھاں وانگ، گرہستھ آشرم (گھر) دا تیاگ نہیں کردے-

ایس ڈیرے دی اِک ہور وڈی شے 'دھجا' اے- ایہہ دھجا مور دے کھمباں دی بنی ہوئی اے- ایس تے اِنسانی ہتھ دے پنجے دا نشان بنیا ہویا اے تے لال رنگ دا جھنڈا ایس دے نال جُھولدا اے- ہر دُسہرے نوں پُرانی دھجا لاہ کے نویں دھجا چڑھائی جاندی اے- دھجا چڑھاؤن دا موقعیا ایس ڈیرے دا اِک اُچیچا موقعیا ہوندا اے- ایتھوں دے مہنت سادے کپڑیاں وچ رہ سکدے نیں پر گُر گدی تے بیٹھن سمیں اوہناں نوں کالا، سفید، لال جاں پیلا، کسے اِک رنگ دا بانا پانا پیندا اے- گُر گدی تے بیٹھن والے ہر نویں مہنت دے متھے تے 'گُل صاحب' دا ٹِکا لگدا اے تے اوس دی پگ پھتوہا صاحب (پٹنہ) توں آؤندی اے- ایہہ ڈیرہ پھتوہے والے ڈیرے نوں آپنا مُول مندا اے- گُر گدی دین سمیں سارا بھیکھ اکٹھا کیتا جاندا اے تے بھیکھ دی حاضری وِچ ای نویں مہنت نوں گدی نشین کیتا جاندا اے- ایتھوں دا گُر منتر ہے، ''چرن سادھ کا دھو دھو پیو، ارپ سادھ کو آپنا جیو-''

بابا برہم داس توں لے کے اج تک چھ مہنت ایس ڈیرے دی گدی تے براج چکے نیں- دُوجے گدی نشین بابا کرشن داس نے ایس ڈیرے دی اُساری دا جوکم کیتا اے، اوس دے کھنڈر ڈیرے دے پرانے ٹھاٹھ باٹھ دی مونہہ بولدی تصویر نیں- کھنڈر

بتا رہے ہیں عمارت عظیم تھی، دا اکھان ایس ڈیرے تے بہت ڈھکواں جاپدا اے- بابا کرشن داس نے پٹیالہ، نابھہ تے جیند دے مہاراجیاں تے مالیرکوٹلے دے نواب نوں ایس ڈیرے دا چاہوان بنایا تے اوہناں توں چوکھی مالی مدد تے زیناں لے کے ایس ڈیرے دی ٹھک بنھی - اوہناں توں مگروں بابا انند داس، بابا نانک شرن داس تے بابا ہنس داس ایس ڈیرے دی گرگدی تے بیٹھے- اج بابا نارد منی ایس ڈیرے دے مہنت نیں-

ڈیرے دی عمارت تک پُجن توں پہلاں اِک کُھلا پکا سرور وکھائی پیندا اے، جو چھوٹی اِٹ دا بنیا ہویا اے- سرور دے اندروں دی ای، پانی دے پرواہ نوں اِک چاردیواری ول موڑیا گیا اے- ایہہ چار دیواری زنانیاں دے اشنان لئی کیتی گئی اے- سرور دی بنتر اوس سمیں دی اُساری کلا دا سوہنا نمونہ پیش کردی اے- سرور دے کنڈھے تے باراں دری بنی ہوئی اے، جس وِچ سادھاں سنتاں دے رہن دا پربندھ ہوندا سی- ایہہ دوویں تھاں لنگھ کے ڈیرے پُجیا جاندا اے-

ڈیرے وِچ بابا برہم داس دی سمادھ ہیٹھاں بنیا بھورا اینا کُھلا اے ایس وِچ اِکو سمیں، پنجاہ سادھو رہ سکدے نیں- پورا بھورا اِک وڈے ہال کمرے وانگ اے، جس وِچ محراباں راہیں ونڈی پائی ہوئی اے- ایہناں محراباں اُتے بہورنگی لکیراں کھچ کے بھورے دی دکھ نوں سوہنپ بخشیا گیا اے- باہرلیاں عمارتاں: سرور تے باراں دری، لگ بھگ ڈھے چکیاں نیں تے بابا جی دی سمادھ وی ڈھین ڈھین پئی کردی اے- جیکر ہور کُجھ ورھے ایس ڈیرے دی سنبھال تے لوڑیندی مرمت نہ کیتی گئی تاں آپنے دوسو ورھیاں دے اتہاس نوں بُکل چ لے کے ایہہ عمارت سدیویں نیند سوں جاوے گی-

سنت رین دا ڈیرہ: بھودن

پنجاب دی دھرتی تے اُداسی سمپردائے دا جو بوٹا گورو نانک دیو دے پتر بابا سری چند نے لایا سی، اوہ گورو ہرگوبند دے صاحبزادے بابا گُردِتا دے ہتھیں پروان چڑھیا تے اوس دیاں چار شاخاں پُھٹیاں- ایہہ شاخاں نیں دھونا المست، دھونا بال حسنا، دھونا گوئند صاحب تے دھونا پُھل صاحب- ایہناں وِچوں دوجے نمبر تے درج شاخ نوں جدوں نویاں نکور پتیاں لگیاں تاں بال حسنا جی دی گُرلڑی دے اٹھویں گور بابا سنت پرشاد نے، آپنے گُر بابا بدھ سنگھ دے آکھے دی پالنا وِچ، ریاست مالیرکوٹلہ دے پنڈ بھودن وِچ اِک دھرمشالا قائم کیتی، جتھے بیٹھ کے اوہ دُنیا دے بندیاں نوں نام چپن دی پریرنا دیندے رہے- اوہناں توں مگروں ایس دھرمشالہ دی مہنتی، اوہناں دے چیلے بابا صاحب داس نوں ملی- بابا صاحب داس نوں سنت رین دے رُوپ وِچ اِک اجیہا چمتکاری چیلا ملیا جو پورن وِدوان وی سی تے گُنی وی- سنت رین نے آپنے گوروں دی ایس دھرمشالہ نوں اُداسیاں دے ڈیرے دا رُوپ دے کے، ہزاراں چاہواناں دی چاہت دا مرکز بنا دِتا- اج ایہو ڈیرہ اوہناں دی یادگار دے طور تے قائم اے- چالو ویلے سنت مُکت رام ایس ڈیرے دے مہنت نیں، جو مہنتی دی رِیت وِچ چھیویں پوڑی تے براجمان نیں- مہنتی دی رِیت اِنج اے:

بابا سنت پرشاد، بابا صاحب داس، سنت رین، سنت رام سرن، سنت مدن گوپال، سنت مُکت رام

سنت رین نے 130 ورھیاں دی لمی عمر پائی- اوہناں دا جنم تاں بھاویں، سن 1741 وِچ، سری نگر وِچ ہویا سی پر اوہ بچپن توں ای پنجاب دے اُداسی سنتاں دی سنگت وِچ چپن کارن سنسار توں اُپرام ہو گئے سن- کشمیر دے گوڑ باہمناں دا ایہہ بالک جدوں سچ دی بھال وِچ گھمدا گھماؤندا مالوے دی دھرتی تے اپڑیا تاں ایس نوں، اوس

سمیس دے مشہور اُداسی سنت بابا صاحب داس دی شاگردی نصیب ہوئی، جیہناں نے ایس نوں اُداسی سمپردائے دی دیکھیا دے کے، دھرم پرچار لئی امرتسر، لہور، اُتر پردیش، مدراس، ایتھوں تک نیپال وی گھلیا۔ دکھن وچ 'بالا پور پیٹھ' دی ستھاپنا کرکے جدوں سنت رین مڑ بھوون اپڑے تاں اوہناں دا گر اکال چلانا کر چکا سی۔ گورو دی دھرمشالہ نوں نواں جیون بخش کے اوہناں ایس نوں ڈیرے دا رُوپ دِتا جو 'سنت رین آشرم' دے ناں نال جانیا گیا۔ ایہو آشرم، جس دا مُول رُوپ بال حسنا دُھونے نال جُڑی دھرم شالہ دا سی، لوک مکھ وچ بھوون دا ڈیرہ اکھاون لگا۔ مالیرکوٹلے شہر توں لگ بھگ اٹھاں میلاں دی وِتھ تے وسدے بھوون پنڈ دے پربتی حصے وِچ ایہہ ڈیرہ ڈھاب دے کنڈھے کھلوتا اے، جس اندر موجود سنت رین دی سمادھ اینکاں لوکاں دی چاہت دا مرکز بنی ہوئی اے۔ ایہہ سمادھ سنت رین دے نال دکھنی بھارت توں آئی اِک چاہوان بی بی ہیرا بائی نے بنوائی سی، جو ایس سمیس ڈیرے دے پچھلے حصے وِچ لگے باغ وِچ اے۔ شِوالے دے آکار تے بنی ایس سمادھ دی تعمیر تے کسے چھوٹے جہے مندر دا بُھلیکھا پیندا اے۔

سنت رین دے ناں نال جُڑیاں انیکاں کہانیاں اج وی بھوون تے اوسدے لاگلے پنڈاں وِچ پرسدھ نیں۔ ایہناں کہانیاں توں پتہ لگدا اے لوکاں وِچ ایس ڈیرے نال کِنی چاہت رہی اے۔ لوک مکھ وِچ پرچلت انیکاں کہانیاں وِچوں اِک کہانی ایہہ ہے بئی اِک واری بھوون دے لاگلے پنڈ سکندر پور وِچ موسمی بُخار پھیل گیا۔ پینڈ دے کُجھ لوکی سنت رین کول آئے تے آپنی وِتھیا بیان کیتی۔ سہج سُبھاء ای سنتاں نے بیری ول ہتھ کرکے آکھیا، 'جاؤ اوس بیری دی لنگر کھا لوو۔' جس کسے نے وی بیری دی لنگر کھادھی اوس دا بُخار تُرنت جاندا رہیا۔ اگلے دِن پنڈ دا پنڈ بیری اُتے ٹُٹ پیا۔

اک ہور واپری وی ایس ڈیرے دی مانتا نوں سدھ کردی اے جدوں نام

دھاریاں نے مالیر کوٹلے تے حملہ کیتا تاں ریاست دے پٹھاناں نے اوہناں دی پیش نہ جان دِتی- مورچہ ٹُٹ جان کارن گجھ ٹو کے بھودن ول نوں نس پئے- پٹھان اوہناں دے مگرے مگر- بھودن دے نیڑے پہنچے تاں پٹھاناں نے اِک نامدھاری دا سر لاہ سُٹیا- بدلے وِچ نام دھاریاں نے وی اِک پٹھان نوں قتل کر دِتا- خون خرابے دی خبر ڈیرے پہنچی تاں سنت رین دوہاں دھراں دے وچکار آ کھلوتے تے اوسے سمیں لڑائی بند ہو گئی-

ایہہ کراماتی سادھ اِک مہان شاعر وی سی- اوس نے آپنے جیون وِچ پنج شعر گرنتھاں دی رچنا کیتی- اج وی ایس ڈیرے وِچ سنت رین دیاں ہتھ لکھتاں ہین، جو بھارتی سنت ساہت دا وڈ مُلا ورثہ نیں- 'سنت رین آیورویدک اوشدھالہ' ناں دی فری ڈسپنسری وی ایس ڈیرے دا انکھڑواں انگ اے، وِتھے اینکاں لوکاں نوں مفت دوائی دے کے ثواب لیا جاندا اے-

پچھلیاں دو صدیاں توں بھودن دا ایہہ ڈیرہ گلی، گلی تے جلی دے پھیر وِچ پئے عام پینڈو لوکاں نوں 'نام دان' دے رہیا اے- آتما تے برہم دے گیان دے نال نال ایس ڈیرے نے آپنے چاہواناں نوں گورو نانک تے اوہناں دی بانی اُتے یقین دا سُنیہا وی دِتا اے تے سادے لوکاں وِچ بھگتی بھاو جاگرت کر کے اوہناں نوں سنسار ترِشنا توں مُکت رہن دی پریرنا وی دِتی-

ڈیرہ بابا آتما رام: مالیر کوٹلہ

مالیرکوٹلہ شہر دی مُول وسوں بھمسی توں لگ بھگ ادھ میل دی وِتھ تے بنیا بابا آتما رام دا ڈیرہ براگی سادھاں دا ڈیرہ اے- براگی سمپردائے سنسار تیاگن والے سادھواں دا اِک من چھکواں سمپردائے اے، جو سدا ای بھگتی دے نال نال جسمانی طاقت دی راکھی

بارے وی سُرتا رہیا اے- پُرانے سمیاں وِچ براگی سادھو ہتھیار بند جتھے بندی دے رُوپ وِچ رہندے سن تے راجے مہاراجیاں ولوں بھیڑ ویلے سدے جان تے، اوہناں دِیاں فوجاں دے موڈھے نال موڈھا جوڑ کے رن بھومی وِچ اُتردے سن- بندھیل کھنڈ دے راجیاں نے انیکاں جنگاں براگیاں دی مدد نال ای جِتیاں سن- تواریخی ثبوتاں دی گھاٹ کارن ایہہ گل پک نال تاں نہیں آکھی جا سکدی، پر دلیل دی کسوٹی تے ایہہ گل کھری اُتردی اے مالیرکوٹلہ ناں دی مُسلم ریاست دے ہوند وِچ آؤن توں پہلاں، ایہہ ڈیرہ بھمسی دے راجپوت راجیاں دی درخاس تے آباد ہویا سی- ایس ڈیرے دے موڈھی بابا آتما رام ریاست مالیرکوٹلہ دے بانی حضرت شیخ صدر الدینؒ دے سمکالی وی سن تے مِتر وی-

روایت اے بابا آتما رام، ہتھن ڈیرے دے اُسیرے شیام دمودر دے چیلے سن- جپ تپ کما لین تے شیام دمودر نے اوہناں نوں مالیرکوٹلے ڈیرہ آباد کرن دا آکھ کے ایتھے گھلیا سی- اوہناں دے ایتھے آؤن توں پہلاں حضرت شیخؒ ایس علاقے وِچ آپنی کُلی پا چکے سن تے عبادت دِیاں سِکھراں چھوہ رہے سن- بابا جی دا شیخ ہوراں نال پریم ہو گیا- شیخ صاحبؒ عبادت توں وہلے ہو کے اوہناں کول آ بیٹھدے سن- ایہناں دوواں سنتاں دا، وِیہل دے سمیں، آپو وِچیں چوپڑ کھیڈنا وی لوک مُکھ وِچ پرچلت اے- روایت ہور اگانہہ ٹُر کے دسدی اے اِک دِن، شام دے سمیں ایہہ دوویں مہاتما بیٹھے چوپڑ کھیڈ رہے سن تاں شیخ صاحب نے ویکھیا اچانک بابے دی بانہہ بھج گئی اے- اوہناں ایس دا کارن پُچھیا تاں بابے نے ہس کے ٹال چھڈیا- پر اوس سمیں اوہناں آپنے کسے چاہوان سیٹھ دا سمندر وِچ ڈُب رہیا جہاز ڈُبنو بچایا سی، جس نے بھیڑ دے سمیں اوہناں دا سِمرن کیتا سی- کُجھ سمیں مگروں ایہو سیٹھ مالیرکوٹلے آیا تے اوس نے ایس ڈیرے وِچ بڑا سوہنا پکا تلاء بنوایا، جو اوس سمیں دی اُساری کلا دا شاندار نمونہ

اے-

ایس ڈیرے دی اُساری دا بیڑا آتما رام دے چیلے بابا بالک رام نے چکیا سی، جیہناں نے ایس ڈیرے نوں قلعے ورگی چاردیواری وِچ وگل کے، ایس دے اندر مسجد دی طرز دا مندر بنوایا تے اوس وِچ رادھا تے کرشن دیاں مورتیاں لائیاں- بالک رام نے ای سادھاں سنتاں دے ٹھہرن لئی کمرے تے اوہناں دے بھوجن لئی لنگر چالو کیتا تے بابا آتما رام دی سمادھ بنوائی، جو ایس سمیں، ڈیرے دیاں عمارتاں چوں سبھ توں اُچے کلش والی، مندر آکار دی عمارت اے- ایس سمادھ دے نال ای تپ کرن والا بھورا اے- ایہہ بھورا ایس ڈیرے دا مول ستھان رہیا ہووے گا- ایس بھورے دی پچھلی کندھ ہنومان دے چھوٹے جیہے مندر نال جا لگدی اے- ہنومان دی جیہڑی بسکٹی رنگ دی مورتی ایتھے لگی اے، اوس بارے وی اِک لوک کتھا پرچلت اے کوئی شردھا وان جٹ ایہہ مورتی جے پورتوں لیایا سی تے جدوں اوہ آپنے گڈے تے مورتی لدی بابا آتما رام دے کولوں دی لنگھیا تاں بابا جی نے اوس توں مورت منگ لئی- جٹ مورتی نوں آپنے پنڈ لے جا رہیا سی- اوس نے مورتی دینوں نانہہ کر دِتی ہس کے بابے نے کہیا، 'چنگا بھئی، جاندا اے تاں گڈا لے جا!' آکھدے سن، گڈا اوتھے ای جام ہوگیا- بلداں نوں مار کُٹ کے جدوں جٹ ہنب گیا تاں اوس نے لاہ کے مورتی بابے دے ہتھ پھڑائی تے آپ اوہناں دے چرناں تے ڈِگ پیا-

بابا آتما رام دی سدھی تے پرسدھی کارن مالیرکوٹلے دے مسلمان پٹھاناں نے اوہناں نوں زیناں دِتیاں پر پٹھاناں دا اِک گھرانہ اجیہا وی سی جو اوہناں نال ایرکھا رکھدا سی تے کھار کھاندا سی- ایس گھرانے نال جُڑی اِک سوادی تے اچنبھا لوک کتھا وی پرچلت اے اِک واری ایہناں پٹھاناں نے بلی مار کے اوس دا ماس رِنھیا تے بابا آتما رام کول لے گئے مہاراج ساڈی روٹی قبول کرو- بابا جی نے جدوں کپڑے نال

ڈھکے تھال توں کپڑا چکیا تاں اوس وچوں جیوندی بلی چھال مار کے آ گئی- بابے نے کہیا، ''چنگا بھئی پٹھانو، تہاڈے گھر بلے ای جمیا کرن گے-'' ایہہ گھرانہ اج تک بلے پٹھاناں دا گھرانہ' اکھواؤندا اے تے ایس گھرانے دے ہر بچے دیاں اکھاں بلیاں ہوندیاں نیں-

براگیاں دی لڑی بابا آتما رام توں مگروں وی کئی گدیاں تک بھدی رہی- ایس ڈیرے وچ ہتھیار چلاؤن دی پکاوَت تے ہاتھی گھوڑیاں دی جنگی سِکھلائی چِراں تک چلدی رہی- بابا بالک رام دے سمیں توں ریاست ولوں پنج ہتھیاراں دے لائسنس ایس ڈیرے نوں معاف رہے- ایہہ ریت اٹھویں گدی تک جاری رہی پر اوس توں مگروں ایہہ ڈیرہ ویشنو بھگتاں دا ڈیرہ بن گیا-

ایس ڈیرے دے مہنت سفید کپڑے پہندے نیں تے گل وچ تلسی دی بنی باریک منکیاں دی مالا پاؤندے نیں- ایہناں دی نک تے بھِھنا وچکار پیلے رنگ دا تِلک ہوندا اے تے سِر تے سفید پگ ہوندی اے- 'گوپال منتر' ایس ڈیرے دا گورو منتر اے- ایتھوں دے مہنت برہم چاری ہوندے نیں- صرف نوویں مہنت گومتی داس نے ویاہ کرایا سی، جس نوں ایسے کرکے، شہر والیاں نے ڈیرے چوں کڈھ باہر کیتا سی- ایہہ گھٹنا 1957 دی اے- اودوں توں ای مہنت ہربھجن داس ایس دی گر گدی تے براجمان نیں- مہنت گومتی داس توں پہلاں جیہڑیاں اٹھ گدیاں ہو گزریاں نیں، اوہناں دے ناں ایس پرکار نیں: بابا آتما رام، بابا بالک رام، بابا جے گوپال، بابا رام سرن، بابا چرن داس، بابا رادھا سرن، بابا بنسی لال، بابا رگھو نندن داس-

ایس ڈیرے دی عمارت قلعے دے آکار دی عمارت اے، جس دا مکھ دروازہ پکے تلاء تے کھلدا اے- دروازہ دو منزلہ اے- دروازہ لنگھدیاں ای مندر دے آکار دیاں پکیاں سمادھاں دا سلسلہ چالو ہوندا اے- سجے پاسے دی اخیری سمادھ بابا آتما رام دی

اے تے کھبے پاسے دی اخیری سماوھ بابا بالک رام دی- سماوھاں لنگھ کے ڈیوڈھی آؤندی اے، جس نوں گرگدی آکھدے نیں- ڈیوڈھی لنگھ کے اک کھلا ویڑھا اے، جس وچ وڈا سارا مندر 'ٹھاکر دوارہ' بنیا ہویا اے- ٹھاکر دوارے دے کھبے پاسے، بنا چھت توں، درختاں ہیٹھاں شِو لِنگ لگا ہویا اے- ٹھاکر دوارے دے ساہمنے ہنومان جی دا مندر اے- ویڑھے وِچ اِک پاسے پُرانا کھوہ اے تے کھوہ دے ساہمنے لنگر دی عمارت بنی ہوئی اے- گھیرے دی دیوار دے نال نال ہر پاسے کمریاں دیاں پالاں نیں، جیہناں وچ سادھاں سنتاں دے ٹھہرن دا پربندھ ہوندا سی-

تواریخی شاہدی چوتھی گدی توں شُروع ہوندی اے، جس دے مہنت بابا رام سرن مالیرکوٹلے دے نواب سکندر علی خاں دے ہانی سن- سکندر علی خاں دا سماں سن 1857 توں 1871 تک دا اے- بابا رام سرن نے سکندر علی خاں دی لڑکی دے ویاہ تے جانوں نانہہ کر دِتی سی تے اوس نے غصّے ہو کے ڈیرے دی ساری زمین ضبط کر لئی سی- ایہہ زمین مُڑ انگریز ریذیڈنٹ نے بحال کیتی سی- مالیرکوٹلہ تے آس پاس دے علاقے وچ اج وی ایس ڈیرے دی بڑی مانتا اے- کئیاں گھراں وچ پیو دی موت مگروں پُتر جیہڑی پگڑی، دستار بندی دی رسم سمیں پہندا اے، اوہ ایس ڈیرے ولوں ای بھیجی جاندی اے- دُسہرے دا میلا وی ایس ڈیرے تے ای لگدا اے- ایس دِن ہزاراں چاہوان ایہناں سماوھاں تے بھوں چڑھاؤندے نیں- ڈیرے دے پچھلے پاسے اِک پُرانا ٹوبھا ہے، جس نوں کچا تلاء آکھیا جاندا اے- ایس ٹوبھے دا پانی کسے موسم وچ وی نہیں سُکدا- اینکاں چاہوان ایس ٹوبھے وِچ اشنان کردے نیں- ریت دے رُوپ وچ ایتھوں مِٹی کڈھن دی پرتھا وی پرچلت ہے- عورتاں ایس دے کنڈھے تے بیٹھ کے دوواں ہتھاں نال ایس دے پانی چوں مٹی ڈھونڈیاں نیں- عام وشواس اے مٹی کڈھدیاں منی منت پوری ہوندی اے-

سنیاسیاں دا ڈیرہ: کلسیاں

لُدھیانہ تے سنگرُور ضلعیاں دِیاں حداں نوں میلدے پنڈ کلسیاں وِچ آباد سنیاسی سادھاں دا ڈیرہ پنجاب دی سنت رِیت نوں اگھوری سربھنگی سمپردائے نال جوڑن والا اِک وڈا ڈیرہ اے- ایس ڈیرے دی اُساری، اٹھارویں صدی عیسوی دے مُڈھلے ورھیاں وِچ، بابا یڈ ناتھ ناں دے ہٹھ یوگی سادھ نے کیتی سی- روایت اے رائے کوٹ دے حاکم، رائے کلّا دے سمیں بابا یڈ ناتھ نے بانگر دے علاقے چوں آ کے ایس تھاویں اِک ٹِبے تے آپنا ٹکانہ بنایا تے ٹبے نال لگدی بغیچی وِچوں کند مُول کھا کے تپ کرن لگے- ایہہ بغیچی 'رائے کیاں' دی بغیچی سی تے اودوں پنڈ کلسیاں وسیا نہیں سی- رائے کلّے دے گھر اولاد نہیں ہوندی سی تے اوہ سادھاں سنتاں نال بہت شردھاوان سی- آپنی بغیچے نیڑے ہٹھ یوگی دے ٹھہرے ہون دی خبر ملن تے اوہ بابا یڈ ناتھ دی سیوا وِچ جا حاضر ہویا تے اوس نے اوہ بغیچی تے کئی وِگھے زمین بابے نوں بھیٹ کیتی- آکھدے نیں ایس جوگی دے آشیرواد صدقہ رائے کلا دے گھر پُتر دا جنم ہویا-

یڈ ناتھ دے سیوکاں وِچ 'کلسی' ناں دا اِک زمیندار سی، جو ہر روز بابے لئی پانی دا گھڑا بھر کے لیاوندا ہوندا سی- رائے کیاں ولوں مانتا مِلن تے یڈ ناتھ دی شوبھا سارے علاقے وِچ پھیل گئی تاں اوس دے دُھونے دے نیڑے نیڑے وسوں وسنی شروع ہو گئی- ایسے وسوں نوں بابا یڈ ناتھ نے کلسی زمیندار دے ناں تے کلسیاں ناں دے دِتا-

جوگی یڈ ناتھ نے جیون سمادھی لئی سی، جو اج وی ڈیرے اندر ہے- اوہناں دے جیون وِچ جو زمین ڈیرے نوں ملی سی، اوس دا لگان پیپسو دے پنجاب وِچ رلن تک معاف رہیا- جوگی یڈ ناتھ توں مگروں جیہڑے سادھ ایتھوں دی گُر گدی تے براجمان ہوئے، اوہناں نوں سری مہنت آکھیا گیا تے اوہناں نے آپنے ناں دے نال گری

لفظ دی ورتوں کیتی- ایہہ رواج اجے تک جاری اے- اج دے مہنت بابا بسنت گری توں پہلاں منگل گری، پورن گری، دھونی گری، الکھ گری تے مہیش گری مہنت ہو چکے نیں، جیہناں دے ناں نال گری لفظ جُڑدا رہیا اے-

ایہہ ڈیرہ جگت گورو دتاتریہ بھگوان نوں آپنا مڈھ مندا اے- ہندو کہان (دیومالا) مُوجب دتاتریہ سمندر رِڑکن سمیں، سمندر چوں شراب دا گھڑا لے کے نکلے سن، ایس لئی اوہناں دی رِیت وِچ شراب تے ماس دا چلن عام رہیا اے- مگروں ایہہ فِرقہ اوگھڑ، اگھور، برہم نِشٹھ تے سربھنگ شاخاں وِچ ونڈیا گیا- سربھنگ شاخ دیاں گتی وِدھیاں دا مرکز پنجاب بنیا تے کلسیاں دا ایہہ ڈیرہ ایسے رِیت دا اِک تھاں اے- سربھنگ دا ارتھ پنجاں اِندریاں نوں وس وِچ (سر پنچ بان) کرنا اے تے یوگ راہیں سریر نوں سادھ کے بھگتی کرنا ایس سمپردائے وِچ صدیاں تک پرچلت رہیا اے- 'سر سادھے سربھنگ کہاوے' مُوجب، ایس سمپردائے دے سادھاں نے سریر تے من دوواں تے قابو پاؤنا ای بھگتی دا راہ منیا اے-

کلسیاں دے ڈیرے وِچ کوئی مندر نہیں، پر ایس ڈیرے دے اشٹ بھگوان شنکر نیں- 'شومہاں پُران' ایتھوں دی مذہبی کتاب اے تے 'شِو راتری' ایتھوں دا وڈا دیہاڑ اے- ایس ڈیرے دے سادھ بھگوے رنگ دا چولا پہندے نیں، گل وِچ رُدراکش دی مالا پاؤندے نیں، ہتھ وِچ چپی رکھدے نیں تے متھے تے بھسم دا تِلک لاؤندے نیں-

'دُھونا' ایس ڈیرے دا وڈا انگ اے، جس اُتے شِو جی دا نشان 'ترشول' تے ناتھ جوگیاں دی سُنجان 'چمٹا' گڈیا رہندا اے- گُرگدی دین ویلے سارا بھیکھ اکٹھا کیتا جاندا اے- جس وی سادھ نوں مہنتی دینی ہوندی اے، اوس توں گرہِ پوجن کرا کے، اوس نوں گُرگدی تے بٹھایا جاندا اے تے اوس دے سِر تے دو پگاں رکھیاں جاندیاں نیں- اِک پگ اکٹھ وِچ موجود سبھ توں وڈا سنیاسی دیندا اے تے دُوجی پگ علاقے دے

لوکاں ولوں ہوندی اے۔ علاقے دی پگ نوں اکٹھ وچ حاضر لوکی، ہتھ نال چھو کے، پروانگی دیندے نیں۔

رائے کیاں دی بغیچی دے سرے تے، بیڈناتھ دے تپ ستھان پُرانت ہے تے بنیا پکی تعمیر والا، ایہہ ڈیرہ دھرتی نالوں اِک منزل دی اُچائی توں اُٹھدا اے۔ پوڑیاں چڑھدیاں ای سجے پاسے سادھاں سنتاں دے ٹھہرن لئی ہال کمرہ بنیا ہویا اے تے کھبے پاسے بابا بیڈناتھ تے ہورناں مہنتاں دیاں پکیاں سمادھاں بنیاں ہوئیاں نیں۔ بابا بیڈناتھ دی سمادھ دے نال ای اوہناں دے وفادار کالو ناں دے کُتے دی سمادھ اے۔ ایہناں سمادھاں دا آکار مندر والا اے تے اندرلیاں سمادھاں دا رُوپ شو لِنگ آکار دا اے۔ سمادھاں دے نال ای گُرگدی اے۔ ایہہ گُرگدی سفید سُوتلی دا پلنگ اے، جس تے بچھونا وچھیا ہویا اے۔ ڈیرے دا مہنت صرف مہنتی ملن سمیں جاں پھیر 'شوراتری' دے دِن ای ایس گدی تے بیٹھدا اے۔ باقی سمیں ایس گدی نوں متھا ٹیکیا جاندا اے۔ گُرگدی والے کمرے وِچ بھیروں تے ہنومان دِیاں مُورتیاں نیں۔ گُرگدی دے ساہمنے 'دُھونا' اے، جو اج کل اِک کُھلے کمرے وِچ ہے۔

براگیاں دا ڈیرہ: رائے کوٹ

ویشنو سمپردائے دے بونجا دواریاں چوں سوامی شوبھو رام دیو دوارہ ہتھن ناں پنڈ وِچ آباد ہویا تے ایس دے اُسیرے مہاتما شیام دمودر ہوئے۔ شیام دمودر نے، دوہری کنٹھی والا سمپردائے جاری کرکے، ایس سمپردائے نوں اِک وکھرے گھرانے دا رُوپ دِتا تے آپنے جیون کال وِچ ای آپنے 22 چیلیاں نوں، سادھنا دیاں سکھراں تے پُنچا کے، وکھو وکھ تھاواں تے ڈیرے قائم کرن لئی گھلیا سوامی شوبھو رام دیو دوارے دِیاں ایہہ 22 دیاں 22 شاخاں آپو آپنے علاقے وِچ بھرپور سپھل ہوئیاں تے انیکاں لوکاں

دی شردھا دیاں پاتر بنیاں- ایہناں 22 شاخاں چوں ای اک وڈی شاخ رائے کوٹ (ضلع لدھیانہ) دا براگی ڈیرہ اے جو، پُرانے سمیاں دیاں انیکاں یاداں بُکل وچ سانبھی، اج وی رائے کوٹ دی دھرتی تے موجود کھلوتا اے-

پنجاب دے اجوکے ہندو ڈیریاں وچوں شاید اِکو اِک اجیہا ڈیرہ اے، جس دی مہنتی کِسے عورت نوں مِلی ہوئی اے- سوامی شوبھو رام دیو دوارے دیاں کئیاں شاخاں وچ تاں اجے وی مہنت لئی برہم چاری جیون دی پالنا لازمی اے تے کئیاں نے ایس گل دی اُلنگھنا کر کے گرہستھ جیون اپنا لیا اے- پر رائے کوٹ دا ایہہ ڈیرہ آپنی مثال آپ اے مہنت بچن داس دے سُرگواس مگروں ایتھوں دی گدی نہ اوہناں دے دوواں پتراں چوں ای کِسے نوں مِلی تے نہ کِسے چیلے بالکے نوں، سگوں مہنتی دی پگ اوہناں دی ودھوا بی بی دھن کور دے سر تے رکھی گئی-

سن 1482 وچ، آپنے گورو شیام دمودر دے آکھے دی پالنا کردیاں، اوہناں دے چیلے بالک داس نے رائے کوٹ دی وسوں دے باہر اِک چھپڑ دے کنڈھے آ ڈیرہ لایا تے آپنے جپ تپ راہیں علاقے دے لوکاں نوں واہوا متاثر کیتا- کافی سماں ایس اُجاڑ تھاں تے اِکلیاں کٹ کے بالک داس نے چھپڑ دے پرلے پاسے آپنے اِک مُسلمان دوست پیر چمیلے شاہ نوں لیا وسایا- سوامی شوبھو رام دیو دوارے وچ ہنداں تے مسلماناں دے پیار دی ایہو جیہی ریت مُڈھ ڈیرے توں ای تُری سی- شیام دمودر ہوراں آپ آپنے ڈیرے (ہتھن) دے باہر حضرت کمالؒ نوں آباد کیتا سی- اوہناں دے چیلے بالک داس نے آپنے ڈیرے دے باہر سائیں چمیلے شاہؒ نوں آباد کیتا- کُجھ سمیں مگروں بالک داس دی تپ بھومی نے براگیاں دے ڈیرے دا رُوپ دھارن کر لیا تے سائیں چمیلے شاہؒ دی عبادت گاہ چمیلے شاہ دا تکیہ بن گئی- ایس تکیے وچ پیراں فقیراں دی وسوں ہو گئی، جو 1947 تک قائم رہی- ہُن ایہہ تکیہ اُجڑیا پیا اے- صرف

سائیں چمیلے شاہؒ دی قبر ای ایس تکیے دی اِکو اِک ثبوتی عمارت اے، باقی سارے دا سارا تکیہ کھنڈراں دی شکل وِچ کھنڈریا پیا بھارت دی ونڈ دی دردناک کہانی تے ہنجو وہا رہیا اے۔

بابا بالک داس توں مگروں اوہناں دے چیلے بابا گوپال داس گُرگدی تے براجمان ہوئے۔ ایہناں نے ایس ڈیرے اندر رادھا کرشن دا شاندار مندر بنوایا، جو اج آپنی تمک جھمک گوائی بیٹھا اے۔ مندر دے ہیٹھاں اِک وڈا بھورا سی جس وِچ سادھو سنت بیٹھ کے سادھنا کردے ہوندے سن۔ اج ایہہ بھورا وی، مندر دا ورانڈا ڈھے جان کارن، ملبے دی بُکل وِچ لُکیا پیا اے کیوں جو ملبے دے بہت وڈے ڈھیر نے ایس دا بُوہا کج لیا اے۔

گوپال داس توں مگروں اوہناں دے چیلے بابا کرشن داس ایس ڈیرے دے مہنت بنے۔ بابا کرشن داس توں ایہہ گدی چیلیاں دی تھاویں پُتراں ول نوں ٹُر پئی۔ نیواں نندی گوت دے ایس گرہستھ سادھ توں لے کے اج دی مہنتنی بی بی دھن کور دے پُت بابا چرن داس تک ایہہ گدی پُتر وپُتر چلدی رہی اے۔

بابا کرشن داس دے پُتر مہنت جانکی داس نے ایس ڈیرے وِچ سدا ورت (لنگر) دی پرت پائی، جو مہنت بچن داس دے سمیں تک جاری رہی۔ جانکی داس دے سمیں وِچ ای اِک دِن نابھے دا مہاراجہ ایدھروں دی لنگھیا۔ اوس نے آپنا بھیت دسے بِنا، آپنے عملے سنے، ایس ڈیرے وِچ رات کٹی۔ ایتھوں دے سادھاں سنتاں دی بھگتی اتے ایتھے ورتدے اتٹ لنگر توں مُتاثر ہو کے اوس نے 27 کِلے زمین ایس ڈیرے دے ناں لوائی، جس نال ڈیرے لئی آمدن دا اِک پکا ذریعہ بن گیا۔

آپنی ہوند دے پنج سو ورھیاں وِچ ایس ڈیرے نے سدا ای ہتھن دے ڈیرے نوں آپنا مول منیا اے۔ تے اج وی ایتھوں دی مہنتی دی پگ ہتھن توں ای آوندی

اے- ایس ڈیرے وِچ پرماتما دے کرشن اوتار دی پوجا ہوندی اے- رادھا تے کرشن ایس ڈیرے دے اِشٹ نیں- ایتھوں دے مہنت آپنے گل وِچ تُلسی دی دوہری کنٹھی پاؤندے نیں تے سفید چندن دا تلک لاؤندے نیں-

اج ایہہ ڈیرہ، باہروں ویکھن تے، اِک مدھ ورگی (درمیانے طبقے دے) پروار دا مکان جاپدا اے- ڈیرے دے باہرلے حصے وِچ مہنتنی تے اوسدے پُتر آباد نیں- مکان دے پچھلے پاسے رادھا کرشن دا پرانا مندر اے، جس وِچ پُرانے سمیں دِیاں مُورتیاں نیں- مندر دے برامدے دے ڈگن کارن مندر دی دکھ وِگڑ گئی اے تے مندر بیٹھاں دے بھورے دا مونہہ بند ہو گیا اے- ڈیرے وِچلا اِک ہور وڈا تھاں مہنتاں دِیاں سمادھاں نیں، جو گُنبد آکار دِیاں بنائیاں ہوئیاں نیں-

ڈیرہ بابا جیمل سنگھ: بیاس

ہزاراں شردھالواں لئی پوتر تیرتھ استھان، ڈیرہ بابا جیمل سنگھ بیاس ندی دے لہندے کنڈھے تے وسی، اوہ وستی اے جس دا مُول ایس تھاں تے بابا جیمل سنگھ دی اوہ کُلی سی جو اوہناں نے، اِکل لبھ کے، آپنی سادھنا لئی پائی سی- بیاس شہرتوں کُجھ میلاں دی وِتھ تے بلسراں تے وڑیچ ناں پنڈاں دے وِچکار، پائی ایہہ کُلی شردھالواں دی حاضری کارن ڈیرے دے رُوپ وِچ بدل گئی- کُلی دے نیڑے تیڑے کُجھ عمارتاں بنیاں، اِک کھوہ لوایا گیا، بلسراں پِنڈ والیاں نے پنڈ دی سانجھی زمین وِچوں گیاراں کنال سولھاں مرلے زمین دِتی تے ہُن ایہہ بڑی سوہنی، صاف سُتھری، رُوحانی ماحول دی گودی وِچ پلدی کالونی اے، جو بابا جیمل سنگھ دی یاد تے اوہناں دے دسے روحانی راہ دی شوبھا دا مُورت رُوپ اے-

'رادھا سوامی' مت دا جو بُوٹا، سن 1891 وِچ، سوامی جی مہاراج (شو دیال سنگھ)

نے آگرے دی دھرتی تے لایا سی، اوسے دی اِک قلم، جمنا دے کنڈھیوں لیا کے، بابا جیمل سنگھ نے بیاس دے کنڈھے لائی سی- اج ایہہ بُوٹا، سُتنتر طور تے، اینا تناور تے اچیھا سنگھنا رُکھ بن چُکیا اے کہ ایس دی چھتر چھایا بیٹھاں ہزاراں رُوحاں دی پیاس نوں رُوحانیت دے امرت نال بُجھایا جاندا اے- سن 1832 وِچ، گورداس پور ضلعے دے پنڈ گھمان وچ جمے بابا جیمل سنگھ، انگریزی فوج وچ بھرتی ہو کے، آگرے پہنچے تاں اوہناں دا واہ واسطہ سوامی جی مہاراج نال ہویا- سوامی جی مہارج تے اوہناں توں مگروں اوہناں دے گدی نشین حضور مہاراج صاحب نال رہ کے، ابھیاس تے سادھنا راہیں جو رُوحانی طاقت بابا جی نے آپنے اندر جگائی سی اوہ اوہناں دی سِکھ دھرم نال ڈونگھی لگن کارن، آگرے دے تیجے گدی نشین سری برہم شنکر مسرا دی بنائی رادھا سوامی کونسل نال میل نہ کھا سکی- سٹے وجوں اوہ پنجاب مُڑ آئے تے بیاس ندی دے کنڈھے کُلی پا کے رہن لگے- سن 1903 وچ جدوں اوہناں چلانا کیتا تاں اوہناں دے قابل چیلے بابا ساون سنگھ نے اوہناں دی گدی سنبھالی تے بابا جی دی کُٹیا نوں اج دے ڈیرے دا رُوپ دِتا-

رادھا سوامی مت دا مول منتر ہے ''جوت نرنکار اُکار رانر سونہہ ستِ-'' بھاویں اتہاس کاراں نے ایس مت دے ہوند وچ آون دا کارن تتکالی بھارتی سماج دی سماجی سیاسی سوچ متھیا اے پر پنجاب دی دھرتی تے ایس دی خوشبوئی سِکھ دھرم دے مول تتاں نال اکثر تا کارن ای کھنڈری اے- سِکھ دھرم نال ایس مت دا رشتہ اِنج بیان کیتا جاندا اے دسم گورو گوبند سِنگھ نے ہاتھرس دے تُلسی صاحب نوں برہم گیان بخشیا سی- تُلسی صاحب توں ایہہ گیان سوامی جی مہاراج نوں مِلیا تے سوامی جی مہاراج توں اوہ چانن لے کے بابا جیمل سنگھ نے، پنجاب دی دھرتی تے پھیلے موہ، مایا جال تے کرم کانڈ دے پکھنڈ دے ہنیرے نوں کٹن دا اُپرالا کیتا- ایس ڈیرے دا گدی

ناواں انج اے: سوامی جی مہاراج (1878 - 1818)، بابا جیمل سنگھ (- 1839 1903)، بابا ساون سنگھ (1948 - 1858)، سردار جگت سنگھ (1951 - 1884)، سردار چرن سنگھ (اج کل - 1916)

پنجاں پانیاں دی ایس دھرتی تے بنے ہورناں سادھاں سنتاں دے ڈیریاں نالوں ایہہ ڈیرہ اُکا وکھرا تے نویکلا اے- ایس ڈیرے دے موڈھی بابا جیمل سنگھ توں لے کے اج دے گدی دھاری سردار چرن سنگھ تک کوئی وی مہنت ریت بند سادھ نہیں رہیا- ایہناں وچوں کسے نے وی سنسار دا تیاگ نہیں کیتا تے نہ ای کسے نے سنسار دی چھن بھنگرتا کارن، سنسار توں لاہبے ہو کے سنسار پرانیاں دا سنگ تیاگیا- ایہناں وچوں کسے نے وی نیکی دی قیمت تے رُوحانی اُساری دا راہ آپنے لئی نہیں چُنیا- پنجاب دا خبرے ایہو اِکو اِک ڈیرہ ہے جس دے سارے گدی دھاری نہ چھڑا پڑھے لکھے ای نیں سگوں اوہناں نوں سنسار جیون دا وی ڈونگھا تجربہ رہیا اے- بابا ساون سنگھ تھامسن کالج رُڑکی توں انجنیئری دی ڈگری لے کے فوجی انجنیئر نگ سروس وچ ایس ڈی او سن- سردار جگت سنگھ پنجاب ایگریکلچر کالج، لائلپور وچ وائس پرنسپل سن تے سردار چرن سنگھ لاء گریجوایٹ سن-

'رادھا سوامی' لفظ توں بھاویں پہلی نظرے ایہہ بھلیکھا پیندا اے ایس مت دا سبندھ رادھا تے سوامی کرشن جی نال ہووے گا، پر اجیہا نہیں- ایس لفظ توں مُراد 'پرم سچ' اے، جس وچ مایا دا رتی برابر اوہلا وی نہیں ہے- بھارتی سنت پرنپرا وچ چلدے لفظ برہم نوں اوس دے 'مایا' جھے توں مُکت کر کے، ایہہ ناں دِتا گیا اے- ایہہ سُر لفظ اے جس نوں جوگ دے تپ راہیں، آپنے اندر سُنیا جا سکدا اے- سوامی سمندر اے تے 'رادھا' اوس دی پلیٹھی لہر اے- سنتاں دی بانی وچ جس انحد ناد دی چرچا ہوئی اے، ایس مت دے مانی اوس نوں 'رادھا سوامی' ناں دیندے نیں- جوگ

ویروے مُوجب ایہہ لفظ اصل وِچ 'دھارا سوامی' سی جو لوکاں وِچ آ کے 'رادھا سوامی' ہو گیا- دھارا توں مطلب 'آتما' رُوپی دھارا اے- جدوں ساہ دی حالت بدلدی اے تاں، نابھی چوں اُٹھ کے جیہڑی لہر تیجے تل تک پُجدی اے اوس دے نال 'برہم رندھر' دے کپاٹ کُھلن تے جو جل برسدا اے، اوہو 'انحد ناد' اے- اِک ہور ویروے مُوجب رادھا 'صورت' اے تے سوامی آد لفظ' اے- رادھا اوہ سِرجن طاقت اے جو آد لفظ وِچوں اُگمدی اے- رادھا تے سوامی دا میل 'دُھنی' تے 'شکتی' دا میل اے-

بیاس دے ایس ڈیرے نے ایس لفظ دے ویروے نوں اِک نواں موڑ دِتا اے- ایہناں مُوجب رادھا سوامی ناں پرماتما دے انیکاں ناواں وچوں اِک نام اے- ایہو لفظ 'سُرت جوگ' دے ابھیاس دی نینہہ ہے- نام سِمرن تے زور دیندیاں بیاسا والے ایس لفظ نوں اِنسانی سریر وِچ ورتدِیاں پنج دُھنیاں (واجاں) نال جوڑ کے 'سچ کھنڈ' دی کھٹی ول لے جاندے نیں- 'سُرت جوگ' دی ریاضت گُورو توں بِنا نہیں ہے کیوں گورو ای لفظ دا گیان بخشدا اے-

اج ایہہ ڈیرہ 'رادھا سوامی کالونی' دا رُوپ لے چُکا اے- ایس کالونی وِچ ایس دے چاہواناں لئی فری ہسپتال، لائبریری، ریڈنگ روم تے لنگر دے پربندھ توں بِنا اوہناں دے نام سِمرن تے رُوحانی گیان لئی دربار ہال، نام گھر تے ست سنگ گھر جیہیاں وِدھیا عمارتاں وی ہین-

ڈیرہ بابا لال: دھیان پور

ویشنو سمپردائے دے 52 دواریاں وِچوں اُگھا تے انیکاں شاخاں والا دھیان پور دا 'لال دوارہ' پنجاب دی دھرتی تے پرچلت ہندو دھرم دا بہت وڈا تھاں اے- آپنے تن

سو ورھیاں دی وار تے انیکاں کرامتی ورتیاں دا پہرے دار ایہہ ڈیرہ اج وی ہزاراں لوکاں دی مانتا دا مرکز اے- ایس لے سمیں وچ ایس دے چاہواناں نے، بابا لال دے بھجن، آرتیاں، ارداساں بنا کے، آپنے فرقے نوں ہندواں تے سِکھاں دیاں روایتاں وچوں، اِک نویں راہ دے کے وکھری نُہار دے چھڈی اے-

ایس ڈیرے دی اُساری ویشنو سنت بابا لال نے کیتی سی- چڑھدی عمرے ای جدوں ایس سنت نے چیتن سوامی کولوں دِیکھیا لینی چاہی تاں سوامی جی نے اوہناں دی اجیہی کرڑی پریکھیا (ازمیش) لئی بئی ایہناں دوواں دے ناں نال جُڑیاں انیکاں کرامتاں بھریاں کہانیاں اج تک پرچلت نیں- چیتن سوامی توں دِیکھیا لے کے، آپنی تپسیا دے زور نال، سنت بابا لال نے اُچ گیان کمایا- سن 1653 وِچ جدوں بابا لال جی کوٹلہ میہراں (لہور) وِچ براجمان سن تاں اوہناں دی مُلاقات مُغل شہزادے داراشکوہ نال ہوئی- ایسے ملاقات نے اگے چل کے بابا لال دا سانگا مُغل راج گھرانے نال جوڑیا تے ایہو ملاقات دھیان پور دے اجوکے ڈیرے دی نینہہ بنی-

'لال دیال سمپردائے' والیاں دا وشوش اے دارا شکوہ نوں ہندومت توں مُتاثر کرن والے بابا لال ای سن- دسمبر 1653 وِچ، قندھار دی مہم توں مُڑدا ہویا، دارا شکوہ تن ہفتے لہور رہیا تے چندر بھان ناں دے اِک باہمن دے گھر اوس نے بابا لال نال گیان گوشٹی کیتی- دارا شکوہ آپ بڑا وِدوان تے برہم گیان دا گھوکھی سی- ایہناں دوواں تت گیانیاں وچکار جو گل بات ہوئی، اوس نوں جادھو رائے نے لکھتی رُوپ دے کے سانبھ لیا، جس نوں، مگروں رائے چندر بھان نے، فارسی بھاشا وِچ 'نادرالنکات' دے ناں نال، کتابی رُوپ وِچ پیش کیتا- جوگ تے بھگتی سادھنا دِیاں سکھراں تے کھلوتے بابا لال دا دارا شکوہ تے بڑا ڈُونگھا اثر پیا تے اوس نے آپنے باپ شاہجہاں نوں، بابا جی دیاں کراماتاں سُنا کے، بابا لال دا قائل بنایا-

لہور توں ٹُر کے، کُجھ سماں سہارن پور تے کلانور وِچ ٹھہر کے، بابا لال اخیر دھیان پور آ گئے، جتھے اوہناں نے آپنی گدی قائم کیتی- کہیا جاندا اے دھیان پور پنڈ نوں ایہہ ناں وی اوہناں دے پیارے چیلے دھیان داس دے ناں تے ای دِتا گیا سی- بٹالے توں پندراں کو میلاں دی وِتھ تے بنیا ایہہ ڈیرہ دُوروں ویکھن تے کِسے درگاہ ورگا جاپدا اے- پُرانے سمیاں دا بنیا مُکھ دروازہ لنگھ کے، ڈیرے دے اندر وڑدیاں ای، دو عمارتاں نظر دِیاں نیں- ایہناں وِچوں، اِک عمارت بابا لال دی سمادھ اے تے دُوجی 'گدی گھر' اے- گدی گھر دی بنتر مُغل اُساری کلا دا سُندر نمونہ پیش کردی اے- بابا لال دی سمادھ ڈیرے دی کُل عمارت دا دُھرا سہی ہوندی اے- 'ست سنگ گھر' تے 'لنگر' ایس ڈیرے دیاں دو ہور وڈِیاں عمارتاں نیں- ڈیرے وِچلیاں کندھاں اُتے بنے انیکاں چتر ہندو رِیت وکھاون دے نال نال ایس ڈیرے دی پرانت دی جانکاری وی دیندے نیں- گدی گھر بارے سُنیا جاندا اے ایس دی اُساری بادشاہ شاہجہاں نے آپنی چاہ دس لئی کروائی سی- دھیان پور دے ایس ڈیرے وِچ مانیاں لئی چھک دا اِک ہور کارن اِک باؤلی اے، جس بارے پرسدھ اے پوہ پُھٹالے توں پہلاں ایس وِچ نہان والی عورت نوں پُتر ہوندا اے-

شاہجہاں توں مگروں اورنگزیب دے من وِچ وی ایس ڈیرے نال مانتا دا بھاو رہیا تے اوس نے ایس ڈیرے نوں جاگیراں دِتیاں- غیر مسلم راجیاں وِچوں مہاراجہ رنجیت سنگھ نے ایس ڈیرے دا بڑا آدر کیتا تے ایس نوں وڈیاں وڈیاں جاگیراں دان کیتیاں- رنجیت سنگھ دے راج وِچ ای ڈیرے وِچلا مشہور رام چندر جی دا مندر تعمیر ہویا تے ایسے ویلے ڈیرے دی مالی حالت دِرڑ ہوئی- ڈیرے دی گدی رِیت اج دے مہنت نوں چودھویں تھاں رکھدی اے، جس دا کُرسی نامہ اِنج اے:

بابا لال دیال، مہنت گُرمُکھ لال، مہنت دیا رام، مہنت گرجن داس، مہنت رام،

سہائی، مہنت لال داس، مہنت شیتل داس، مہنت ہری بھجن داس، مہنت بلرام داس، مہنت راگھو داس، مہنت ہرنام داس، مہنت سُدرشن داس، مہنت دوارکا داس، مہنت نرائن داس-

ایس ڈیرے دا دھرم مت رب نوں 'رام' تے 'ہری' دے ناواں نال یاد کر کے اوس دے اجر، امر، اوناشی رُوپ نوں اُگھاڑدا اے- ایہہ مت 'اِکو برہم درتیا ناستیں' وِچ اٹل وشواس جگاوَندا اے- ایس مُوجب پرماتما انند دا اپار سمندر اے تے آتما اوس توں وِچھڑی ہوئی اِک لہر اے-

ڈیرہ ویشنو دھام: پنڈوری

پنجاب دی دھرتی لڑاکاں تے سُورمیاں دی دھرتی وی اے تے بڑے بڑے رِشیاں مُنیاں، سِدھاں سنتاں دی دھرتی وی- ایسے دھرتی تے کدی پوتر وید رچے گئے سن- ایسے دھرتی دی کُکھوں ناتھاں تے جوگیاں نے جنم لیا سی تے ایسے تے گوروواں دی پوتر بانی دی رچنا ہوئی سی- ایس لمے ویلے توں مِلے وِرثے نے اِنسان نوں، سہج بھگتی دا راہ وکھا کے، رُوحانی عِلم دِیاں اکھاں تے اوہناں اکھاں نوں برہم گیان دا نور بخشیا اے- انیکاں مت متانتراں دی رنگن وِچ رنگی پنجاں پانیاں دی ایسے دھرتی تے، پنڈوری ناں تھاں تے، ویشنو بھگتاں دا ڈیرہ اج تک ہے، جو آپنی تن صدیاں دی وار تے رہبریت دی گواہی دے رہیا اے-

ایس ڈیرے دی اُساری مہان ویشنو سنت سری بھگوان نے کیتی سی تے ایس دے اُساری کارج نوں اوہناں دے اُگھے چیلے سری نارائن نے نیپرے چاڑھیا سی- ایہناں گورو چیلیاں دی نیڑتا اجیہی انکھڑوی سانجھ وِچ ظاہر ہوئی جو اج اوہناں دوواں سنتاں دے ناں نوں اِکو ناں نال یاد کیتا جاندا اے- ایہہ ناں اے سری بھگون نارائن- سری

بھگوان دا جنم سن 1593 وِچ پنڈوری (ضلع گورداسپور) دے نیڑے، کاہنو وان وِچ ہویا سی- اوہناں دے باپ دا ناں سری طوطا رام سی- اوہناں دا سماں مُغل بادشاہ جہانگیر دا سماں سی- جہانگیر نال سری بھگوان دا تال میل کیویں بنیا، ایس بارے وار دی پکی پیڈی جانکاری نہیں ہوندی پر لوکائی وِچ پرچلت اِک کہانی سری بھگوان تے جہانگیر دی مِلنی نوں ایس طرحاں بیان کردی اے: سن 1621 وِچ جدوں جہانگیر پنڈوری دے جنگلاں وِچ شکار کھیڈن آیا، اودوں سری بھگوان دے چیلے سری نارائن من ورت دھاری بیٹھے تپ کر رہے سن- سمادھی لائی بیٹھے ایس سادھ دے پنڈے تے ڈھوڑ جم گئی سی تے اوس اُتے کاں چڑیاں بیٹھن لگ گئے سن- جہانگیر نوں جدوں ایس اچنبھے بھری گل دی سُونہہ ملی تاں اوس نے آپنے آدمیاں نوں حکم دِتا ایس سادھ نوں چک کے لہور لے چلو- کارندیاں نے حکم دی پالنا کیتی- سری نارائن دے مگرے مگر اوہناں دے گورو سری بھگوان وی لہور جا پہنچے- جہانگیر نے، سری نارائن دی پریکھیا لین لئی، حکم دِتا ایس سادھ نوں زہر پلایا جاوے- سمادھی دی گُوڑھ وِچ ای سری نارائن زہر دے ست پیالے پی گئے پر اوہناں دی سمادھی اڈول رہی- ایہہ ویکھ کے جہانگیر نے اوہناں دے پیر پھڑ لئے- جہانگیر نے آپنی ہڈ ورتی 'تزک جہانگیری' وِچ ایس دا ذِکر کیتا اے-

سری بھگوان تے سری نارائن دی کرامتی طاقت توں مُتاثر ہو کے جہانگیر نے پنڈوری دھام دی اُساری دا حکم دِتا جو اج وی ایہناں سِدھ پُرشاں دی سوبھا دے رُوپ وِچ پنڈوری وِچ حاضر کھلھا اے- ایس دھام دِیاں پُرانیاں عمارتاں مُغل طرز دیاں عمارتاں نیں تے خاص کر کے دھام دے اندرلا مندر تاں اصلوں ای مسیت دی شکل دا اے-

سری بھگوان دے جوتی جوت سماؤن مگروں سری نارائن گُرگدی تے براجمان ہوئے- اوہناں دوپہرے شامیں نگارا وجا کے نیڑے دے یاتریاں لئی روٹی دے

پربندھ دا اعلان چھوہیا جو اج تک چل رہیا اے- سن 1659 وِچ سری نارائن جوتی جوت سمائے تے اوہناں دے چیلے سری انندگھن ایس دھام دی گُرگدی تے بیٹھے- اوہناں توں مگروں سری ہری رام، سری سُکھ نِدھان، سری رام داس، سری رام کرشن، سری کیشو داس، سری نروتم داس، سری گنگا داس، سری رادھکا داس تے سری برہم داس لڑی وار ایتھوں دے مہنت بنے- سن 1909 وِچ سری رام داس ایس ڈیرے دی گُرگدی تے براجمان ہوئے، جو اج ایتھوں دے مہنت نیں-

لمے چوڑے رقبے وِچ پھیلیا ایہہ ڈیرہ دُوروں ویکھن تے اِک قلعہ جیہا جاپدا اے- ایس دا مُکھ دروازہ مغل بھون اُساری کلا دی موہنی مثال پیش کردا اے- مُکھ دروازے دے اُپر محراباں تے چھتریاں بنائیاں ہوئیاں نیں- اصل عمارت تک پُجن لئی اِک ہور دروازہ لنگھنا پیندا اے- دُوجا دروازہ لنگھ کے کھبے ہتھ پنڈوری دے مہنتاں دیاں سمادھاں نیں- ایہناں وِچوں سرکڈھ سمادھ سری بھگوان دی اے، جو جہانگیر دی بنوائی دسی جاندی اے- ایس سمادھ دا آکار پرکار مقبرے ورگا اے تے پہلی نظرے ای تن ساڑھے تن سو سال پُرانی وِسدی اے- اِک پاسے یاتریاں تے سادھاں سنتاں دے ٹھہرن لئی انیکاں کمرے بنے ہوئے نیں- ایہناں کمریاں دے نال ای، دھام ولوں چلائی جا رہی، سنسکرت پاٹھ شالہ اے-

ایس عمارت دا دُھرا سری رگھو ناتھ جی دا مندر اے، جو ویشنو دے رام اوتار دی ستھاپنا کردا اے- مندر توں تھوڑی وِتھ تے ای اوہ پُرانی گُپھا اے جس وِچ بیٹھ کے سری بھگوان نے تپ کیتا سی- ایس عمارت وِچ ای گدی گھر بنیا ہویا اے، جتھے بیٹھ کے ایتھوں دے مہنت شردھالواں نوں درشن دیندے نیں- گدی گھر وِچ پیا چاندی دا تخت مہارانی چنداں ولوں دھام نوں بھیٹ کیتا گیا سی- پوتر سرووَر ایس دھام دا خاص انگ اے، جس وِچ اشنان کرن نوں بڑا شُبھ منیا جاندا اے-

جہانگیر تے اوس توں مگروں کئی ہور مسلمان راجیاں توں پراپت سنمان توں بنا ایہہ ڈیرہ سِکھ راجیاں دی شردھا دا پاتر وی رہیا اے- مہاراجہ رنجیت سنگھ نے، سن 1815 وِچ، اِک سو پنجیہ گھماں زمین ایس ڈیرے دے ناں لائی سی- اوس توں مگروں مہاراجہ شیر سنگھ نے وی ایس ڈیرے نوں اِک پنڈ دان وِچ دِتا سی-

ناتھ جوگیاں دا ڈیرہ: جکھبڑ

گورو گورکھ ناتھ دے اُدم صدقہ ناتھ پنتھیاں دا سمپردائے، کِسے سمیں، پشاور توں آسام تک تے کشمیر توں نیپال تک پھیل گیا سی- گورو گورکھ ناتھ نے آپ بڑیاں لمیاں لمیاں یاتراواں کیتیاں سن تے تھاں تھاں تے آپنے سیانے چیلیاں نوں چھڈ کے دھرم پرچار دی ذمے داری دِتی سی- پر اگے چل کے ایہہ جوگی پنتھ انیکاں فرقیاں وِچ ونڈیا گیا تے ہر فرقے دے مُدعیاں نے آپو آپنیاں وکھریاں شاخاں بنا لئیاں- ناتھ سمپردائے دیاں جگ ڈھمیاں باراں شاخاں وِچوں اِک شاخ گنگا ناتھ دی اے، جس دے کم کار دا مرکز، پٹھان کوٹ دے نیڑے، جکھبڑ دا ڈیرہ رہیا اے-

پٹھان کوٹ توں لہندے ول ستاں میلاں دی دُوری تے وسیا ایہہ ڈیرہ پربتی بھارت وِچ ناتھ پنتھیاں دی بڑی وڈی گدی اے، جس نوں اکبر دے سمیں توں لے کے مسلمان تے غیر مسلمان راجیاں مہاراجیاں دی مانتا مِلی رہی اے- ایس ڈیرے دے جوگی 'گنگا پنتھی' سمپردائے نال جُڑے ہوئے نیں تے ایہناں نوں کن پاٹے آکھیا جاندا اے- ایہہ جوگی کناں وِچ مُندراں پاؤندے نیں تے گل وِچ رُدراکش مالا تے سِنگی پاؤندے نیں- ایہہ جوگی برہم چاری رہندے نیں تے گرہستھ جیون نال کِسے ون دا کوئی سانگا نہیں رکھدے-

جکھبڑ دا ایہہ ڈیرہ جوگی اُدنت ناتھ نے وسایا سی- بابا اُدنت ناتھ بادشاہ اکبر دے

ہانی سن۔ اوہناں دے ناں نال جُڑے انیکاں کراماتی قصے اج وی پٹھان کوٹ دے علاقے وِچ مشہور نیں۔ سن 1512 وِچ، اکبر نے جوگی اُدنت ناتھ نال آپنے ستکار پاروں ایس ڈیرے نوں دوسو وِگھے زمین دِتی سی۔ اج وی ایس ڈیرے وِچ اکبر دے شاہی فرمان ہین۔ آپنی چار سو سالہ وار دی گواہی بھردا ایہہ ڈیرہ اج بھاویں اوس پُرانے جلوے دا مالک نہیں رہیا، پر وار دے پکھ توں ایس دا مان کسے وی ہور تھاں تے بنے جوگیاں دے ڈیرے نالوں گھٹ نہیں۔ جکھبڑ تے آس پاس دے علاقیاں وِچ ایس ڈیرے دے مہنتاں دی بڑی مانتا اے۔

پتھر دی اُچی دیوار دے ولے وِچ وسیا ایہہ ڈیرہ پُرانی تے مگروں بنیاں عمارتاں دی وار آپنی بُکل چ سانبھی بیٹھا اے۔ ڈیرے دا مُکھ دروازہ محراباں دی پدھتی دا ہون کارن بھارتی تے فارسی محل اُساری کلا دا سُندر سُمیل ہو نبڑیا اے۔ ڈیوڑھی لنگھ کے، ہیٹھلے پاسے، جوگی اُدنت ناتھ دی سمادھ نظر آوندی اے، جو ایس ڈیرے دی سبھ توں وڈی مان مریادا والی تھاں اے۔ ایہہ سمادھ ہورناں سمادھاں نالوں وکھری قسم دی سمادھ اے۔ ایس سمادھ تے نہ کوئی گُنبد اے، نہ مینار تے نہ کلش۔ ایہہ بس اِک تھڑا اے جس اُتے پُھل بُوٹے اُگے ہوئے نیں۔ ڈیرے وِچ اِک پاسے 'بھنڈارہ' اے، جس دی اُساری مہنت مادھو ناتھ نے سن 1879 وِچ کیتی سی۔ ڈیرے وِچلا 'گدی گھر' دو منزلہ عمارت اے۔ شِو، دُرگا تے بھیروں دے مندر ایس ڈیرے دی بھگتی ریت دے انگ نیں۔ عمارت دے لہندے باغ وِچ ڈیرے دے ہورناں مہنتاں دیاں سمادھاں نیں۔ ڈیرے وِچ دِیاں سمادھاں ناتھ جوگیاں دے مساناں نال ڈُونگھے رشتے دیاں نشانیاں نیں۔ ایہناں سمادھاں دی پوجا آرتی ڈیرے دے روز ورتارے دا حصہ اے۔

بابا اُدنت ناتھ توں لے کے اج دے مہنت تک ایس ڈیرے دے گدی دھاریاں دی پال بہت لمی وی اے تے وار پرکھ دی مُتھاج وی اے۔ ڈیرے دے اجوکے

پربندھی مہنت برہم ناتھ نوں مہنتی دی ویہویں گدی تے بیٹھے دسیا جاندا اے۔

جکھبڑ دے ناتھاں دی رُوحانیت دا مُڈھ گورو گورکھ ناتھ تے بابا مچھندر ناتھ دِیاں بانیاں نیں۔ ایہناں گُورواں دا دھرم آکھیا ای ایس ڈیرے دا مت اے۔ سریر نُوں سودھ کے اِندریاں اُتے یوگ راہیں قابو پاؤنا، من نوں مار کے سنسار توں اُپرام کرنا، رُوحانی سُرت راہیں سادھنا کرن، جِنھ تے سدھی پاؤن ایس ڈیرے نوں ہورناں سادھو سنتاں دے ڈیریاں نالوں نکھیڑدا اے۔ بابا اُدنت ناتھ دے ناں نال جُڑیاں کراماتی کہانیاں توں بِنا ایتھوں دے ہورناں مہنتاں دِیاں کراماتاں دے قصے وی لوک مانس وِچ رکھویں نیں۔

ہندوستان دی وار ایس دی گواہ اے دھرم دے ناں تے، پرماتما دے وکھو وکھ رُوپاں وِچ وشواش کرن والے، لوکی آپس وِچ بُری طرحاں لڑدے بھڑدے رہے نیں۔ جوگیاں دا اِشٹ (محبوب، مطلوب) 'شو' اے تے ویشنو دے پوجکاں نال اوہناں دا ڈاڈھا ویر رہیا اے۔ پر خبرے پنجاں پانیاں دی ایس دھرتی نوں ای کوئی ربی بخشش رہی اے ایتھے شِواں تے ویشنواں وچکار مثالی پیار سلوک رہیا اے۔ ایس دی سبھ توں ودھیا مثال جکھبڑ دا ڈیرہ اے جو، آپنی رِیت بند شِو بھگتی ہوندیاں وی نیڑے دے ویشنو ڈیریاں نال رشتیاں دی پیڈی گنڈھ ماری بیٹھا اے۔ پنڈوری، بھمتال تے باتھو دے ویشنو ڈیریاں وِچ جدوں دی کوئی نواں مہنت گُرگدی تے بیٹھدا اے تاں اوس دی ٹوپی تے سیلی جکھبڑ دے ڈیرے ولوں بھیجی جاندی اے۔

ایس ڈیرے اندر جوگیاں دا دُھونا ہر سمیں پرچنڈ رہندا اے تے ایس دُھونے دی سواہ شردھالواں لئی بڑی پاک چیز اے۔ شوراتری والے دِن بڑی وڈی گِنتی وِچ شردھالو ایتھے آؤندے نیں تے مہنتاں دا آشیرواد لیندے نیں۔ ایہہ رسم ایس ڈیرے دی صدیاں پُرانی رسم اے، جو اج تک نروئی اے۔

پنجاب دے باغ

پنجاب دے باغ

ہانی سن- اوہناں دے ناں نال جُڑے انیکاں کراماتی قصے اج وی پٹھان کوٹ دے علاقے وِچ مشہور نیں- سن 1512 وِچ، اکبر نے جوگی اُدنت ناتھ نال آپنے ستکار پاروں ایس ڈیرے نوں دوسو وِگھے زمین دِتی سی- اج وی ایس ڈیرے وِچ اکبر دے شاہی فرمان ہین- آپنی چارسو سالہ وار دی گواہی بھردا ایہہ ڈیرہ اج بھاویں اوس پُرانے جلوے دا مالک نہیں رہیا، پر وار دے پکھ توں ایس دا مان کسے وی ہور تھاں تے بنے جوگیاں دے ڈیرے نالوں گھٹ نہیں- جکھبڑ تے آس پاس دے علاقیاں وِچ ایس ڈیرے دے مہنتاں دی بڑی مانتا اے-

پتھر دی اُچی دیوار دے ولے وِچ وسیا ایہہ ڈیرہ پُرانی تے مگروں بنیاں عمارتاں دی وار آپنی بُکل چ سانبھی بیٹھا اے- ڈیرے دا مُکھ دروازہ محراباں دی پدھتی دا ہون کارن بھارتی تے فارسی محل اُساری کلا دا سُندر سُمیل ہو نبڑیا اے- ڈیوڈھی لنگھ کے، ہیٹھلے پاسے، جوگی اُدنت ناتھ دی سمادھ نظر آوندی اے، جو ایس ڈیرے دی سبھ توں وڈی مان مریادا والی تھاں اے- ایہہ سمادھ ہورناں سمادھاں نالوں وکھری قسم دی سمادھ اے- ایس سمادھ تے نہ کوئی گُنبد اے، نہ مینار تے نہ کلش- ایہہ بس اِک تھڑا اے جس اُتے پُھل بُوٹے اُگے ہوئے نیں- ڈیرے وِچ اِک پاسے 'بھنڈارہ' اے، جس دی اُساری مہنت مادھو ناتھ نے سن 1879 وِچ کیتی سی- ڈیرے وِچلا 'گدی گھر' دو منزلہ عمارت اے- شِو، دُرگا تے بھیروں دے مندر ایس ڈیرے دی بھگتی رِیت دے انگ نیں- عمارت دے لہندے باغ وِچ ڈیرے دے ہورناں مہنتاں دِیاں سمادھاں نیں- ڈیرے وِچ دِیاں سمادھاں ناتھ جوگیاں دے مساناں نال ڈُونگھے رشتے دیاں نشانیاں نیں- ایہناں سمادھاں دی پوجا آرتی ڈیرے دے روز ورتارے دا حصہ اے-

بابا اُدنت ناتھ توں لے کے اج دے مہنت تک ایس ڈیرے دے گدی دھاریاں دی پال بہت لمی وی اے تے وار پرکھ دی مُتھاج وی اے- ڈیرے دے اجوکے

رام باغ: امرتسر

امرتسر دی پرانی وسوں دے باہرلے پاسے، پر اج دے سمیں وکٹوریہ جوبلی ہسپتال (جو ہُن گوروتیغ بہادر ہسپتال اکھواؤندا اے) دے نال لگواں خوبصورت باغ، آپنے اج دے رُوپ تک پُجن توں پہلاں، بھنگی مِسل دی کچی گڑھی ہوندا سی- بھنگیاں دی چڑھت دے دِناں وِچ ایس دے دوالے چوداں فُٹ اُچی فصیل ہوندی سی تے فصیل دے نالدی ڈُونگھی کھائی وِچ ہسلی ندی دا پانی وگیا کردا سی- سن 1802ء وِچ مہاراجہ رنجیت سنگھ نے امرتسر تے قبضہ کیتا تے ایس دی مذہبی قدرنوں اُجاگرن دا بیڑا چکیا- لہور دا شالامار باغ رنجیت سنگھ نے ویکھیا ہویا سی تے اوس دا سپہن رنجیت سنگھ دے دِل دماغ تے چھایا ہویا سی- سن 1819ء وِچ بھنگیاں دی گڑھی دی مُڑ اُساری دا کم چھوہاون لگیاں رنجیت سنگھ دے دِل اندر ایہہ خاہش پیدا ہوئی امرتسر دی دھرتی تے وی لہور دے شالامار باغ ورگا اِک باغ بنایا جاوے تے اوس نے امرتسر دے بانی گورو رام داس دی یاد وِچ ایس تھاں نوں شالامار باغ جیہی سُندرتا پردان کرن دا نِسچا کر لیا-

شہر ول نوں کُھلدا، سُوہے پتھر دا، دروازہ بنوا کے مہاراجے نے ایس تھاں دے گڑھی رُوپ دا بھوگ پا دِتا تے ایس نوں باغ دی شکل دے کے آپنی عارضی رہائش دا رُوپ پردان کر دِتا- اوہنیں دِنیں ایس دی اُساری اُتے اِک لکھ پنج ہزار رُوپے خرچ کر کے رنجیت سنگھ نے ایس باغ دے گبھ وِچ آپنے لئی دو منزلہ محل بنوایا، جِس دے ہیٹھاں پانی دے ویہن دا پربندھ ایس کلاگری نال کیتا گیا ہئ گرمیاں دی رُتے وی ایہہ محل ٹھنڈا سیت رہ سکدا سی- اڑتالی انچی گول کولیاں دے موڈھیاں تے کھلوتا ایہہ محل اج وی سِکھ راج دی سُکھ سمردھی دی یادگار دے طور تے کھلوتا ہے- ایس دے لاگے ای مہاراجے دے فرانسیسی جرنیل ونتورا نے اِک پکا ملاء بنوایا، جِس وِچ کدی

شاہی گھرانے دِیاں عورتاں اِشنان کردیاں ہوندیاں سن- آپنے لئی ایس خوبصورت محل توں اڈ رنجیت سنگھ نے آپنے سرداراں دے رہن لئی چھوٹے چھوٹے محل وی بنوائے تے جدوں وساکھی دُسہرہ دیوالی جیہے موقعیاں تے مہاراجہ امرتسر آوندا سی تاں ایہہ باغ شاہی پروار دی تمک جھمک نال جگمگ کر اُٹھدا سی-

باغ تے باغ اندرلیاں عمارتاں دی اُساری مہاراجے دے تن وفادار سرداراں فقیر عزیزالدین، سردار لہنا سنگھ مجیٹھیہ تے سردار دیسا سنگھ دی نگرانی ہیٹھ ہوئی سی- ایس دی عمارت وِچ لگے سُوہے پتھر دی گھڑائی لئی تے اوس توں کیتی چِتائی لئی دِلی توں کاریگر لیاندے گئے سن- فقیر عزیز الدین دے ذمے سُوہے پتھر دی اُساری دا کم سی تے سردار لہنا سنگھ نے باراں دری اندرلا فرنیچر بنوایا سی- پتھر دی چِتائی دا کم سن 1844 وِچ تے لکڑ دی اُساری دا کم 1848 وِچ پورا ہویا سی- انگریزاں دی آء بھگت وِچ موہر وِچ ای ایس فرنیچر نوں اٹھ انگریز یاتروال لئی راکھواں کیتا گیا سی-

چوراسی ایکڑ دے رقبے وِچ پھیلیا ایہہ باغ اج پُرانے سمیاں دی یادگار ای نہیں سگوں اج دے سمیں آپنی سُندرتا تے آپنے اندرلیاں عمارتاں کارن انیکاں لوکاں لئی دھیان چھکواں اے- شہر ول کُھلدا سوہے پتھر دادروازہ ہُن بند کر دِتا گیا اے پر اوس دی تاثیر دا حُسن اجے وی قائم اے- مہاراجے دے محل نوں اج کل عجائب گھر دا رُوپ دِتا ہویا اے، جس وِچ رنجیت سنگھ دے سمیں دے انیکاں شستر سجائے ہوئے نیں- اوہ عمارت جس نوں کدی مہمان خانے دے طور تے ورتیا جاندا سی، اج سِول ڈیفنس دا دفتر بنیا ہویا اے- محل توں لے کے باقی دِیاں دووین وڈیاں عمارتاں تک دا راہ اج کل پُھہاریاں نال سجایا ہویا اے- اِک پُرانا کھوہ ایس باغ وِچ کسے اجیہی بھاگ بھری تھاں تے بنایا گیا سی اوس دا پانی گرمی دی رُتے وی برف ورگا ٹھنڈا ہوندا اے- لوکی ایس کھوہ نوں ٹھنڈی کھوہی آکھدے نیں تے گرمیاں دیاں شاماں نوں

سیر تے نکلے لوکاں لئی ایس دا پانی پین من پرچاوے دا سوادلا انگ اے۔

ایس باغ دی اِک نویکلی صِفت اے ایس وِچ عام باغاں وانگ پُھل بُوٹے تے پھلاں والے رُکھ ای نہیں لائے گئے سگوں ایس وِچ اوہ رُکھ وی لائے ہوئے نیں، جو آیورویدک دوائیاں بناؤن وِچ کم آؤندے نیں۔ ہرڑ، بہیڑا دے روگ ناشک پھلاں والے رُکھ خبرے ای پنجاب دے کِسے ہور باغ وِچ ایس اُچیچ نال لائے گئے ہون گے۔

سمیں دیاں بدلیاں دا شکار ہر عمارت ہوندی اے تے ایہہ باغ وی سمیں دے پھیر توں مُکت نہیں رہیا۔ اج دے سمیں حالت ایہہ ہوئی اے ایہہ باغ آپنا اصلی ناں ای گوا بیٹھا اے۔ امرتسر وِچ ہُن رام باغ ہال بازار دے نیڑے دی اِک آبادی دا ناں اے تے ایہہ باغ کمپنی باغ دے ناں توں جانیا جاندا اے۔ کمپنی بہادر(ایسٹ انڈیا کمپنی) پنجاب وِچ انگریزاں دا بدلواں لفظ رہیا اے تے انگریزاں دے راج بھاگ دے سمیں توں ای ایہہ باغ کمپنی باغ دے ناں نال مشہور ہوگیا سی۔

باغ باقر علی خاں: مالیرکوٹلہ

ریاست مالیرکوٹلہ دا مندا بھاگ ایہہ رہیا اے ایس دے کِسے نواب نُوں وی اُساری کلا دا شوق نہیں سی۔ ریاست وِچ جیہڑیاں وی عمارتاں بنیاں اوہ صرف سمیں دی لوڑ نوں پُورا کرن لئی ای بنائیاں گئیاں سن تے اوہناں نوں وی کِسے طرحاں دی پرکار دی بے ڈُوج اُساری کلا دی چھوہ دین دا اُتشاہ کِسے نواب اندر نہیں سی۔ ایسے لئی کئی باغاں دی ہوند دے باوجود ایہہ ریاست باغاں دے حُسن توں وی سکھنی ای رہی اے۔ باغ باقر علی دا ذکر وی خبرے ساڈی دلچسپی توں خالی ہوندا جیکر ایس دے نال ریاست دی وار تے شعیہ فِرقے دی ڈُونگھی سانجھ نہ جُڑی ہوندی۔

ایس ریاست دی وار وِچ اِک بڑی سوادلی گل ایہہ واپری، ایس دا اِک نواب سکندر علی خاں بے اولاد مر گیا- سکندر علی خاں نواب بھیکھن خاں دی لڑی چوں سی- سن 1759 توں چلی آ رہی ایس لڑی دا ایہہ آخری چراغ جسدا ناں سکندر علی خاں سی، سن 1871 وِچ بُجھ گیا تے اوس دے وارثاں وِچ گدی لئی رسہ کشی چھڑ پئی- گدی دے دعویدار سن نواب بھیکھن خاں دے بھرا نواب بہادر خاں دا وارث غلام محمد خاں تے دوجے بھرا نواب عطااللہ خاں دا وارث ابراہیم علی خاں- گدی نشین ہویا ابراہیم علی خاں، پر جو سیہہ دا تکلا ایس شاہی گھرانے وِچ گڈیا گیا اوہ ریاست دی ہوند رہن تک شاہی خاندان دے پِنڈے تے سُولاں وانگ چُبھدا رہیا- غلام محمد دے چار پُتر ہوئے- ایہناں چونہاں نے آپو آپنی جائیداد بنا کے مُڑ مُڑ انگریز سرکار ساہمنے آپنا پکھ پیش کیتا- ایہناں نوں بھاویں نوابی تاں نہ مِل سکی پر ایہناں دے نجی علاقیاں توں ریاست دا دخل مُکا کے، انگریزاں نے ایہناں نوں مِنی نواب ضرور بنا دِتا- ایہناں چونہاں چوں ای سبھ توں وڈے نالوں چھوٹا سی باقر علی خاں، جس نے سن 1896 (ہجری 1316) وِچ مالیر کوٹلے دے پربتی چڑھدے حصے وِچ اِک باغ لوایا جس دا ناں باغِ باقریں رکھیا-

پنتالی وِگھے اٹھ وِسوے رقبے وِچ پھیلیا ایہہ باغ بڑا ای سادھارن جیہا باغ سی پر باقر علی خاں نے ایس دا پُختہ دروازہ چِنایا، جس دے کولیاں وِچ دوہیں پاسیں قطعہ تاریخ لکھیا ہویا اے- سن 1908 وِچ باقر علی خاں دا سُرگواس ہویا تاں ایہہ باغ اوس دے بھتیجے احسان علی خاں دے قبضے وِچ آ گیا- احسان علی خاں کٹڑ 'شعیہ' سی جدوں نواب دا گھرانہ 'سُنی' سی، شعیہ سمپردائے والے سدا توں ای امام حُسینؑ دی شہیدی دا اوہ دِن مناؤندے آ رہے نیں جس دِن اوہناں دے وفادار گھوڑے نے خون نال لتھ پتھ آ کے اوہناں دی شہیدی دی خبر دِتی سی- ایس دِن اِک گھوڑے نوں اوسے پُرانے

ڈھنگ دے وستراں نال سجا کے جلوس دی شکل وِچ 'کربلا' تک لجایا جاندا اے- ایس رسم نوں 'گھوڑا کڈھنا' آکھدے نیں- سُنی مُسلمان شعیہ مُسلماناں دے ایس لئی ورودھی ہوئے کیوں اوہ کِسے دی یاد وِچ رون پٹن نوں اسلامی آکھیاں دے خلاف مندے نیں- ریاست وِچ شیروانی کوٹ دے امام باڑہ سیّداں چوں ایہہ جلوس نکلدا ہوندا سی، پر شاہی گھرانے نال لاگ ڈاٹ ہون کارن، نواب احمد علی خاں دے گُردم محمد علی خاں نے ایس جلوس دا راہ بدل دِتا- شہر دے شعیہ وسنیکاں نے ایس دا ڈٹ کے ورودھ کیتا، پر اوہ سپھل نہ ہو سکے- سِٹے وجھوں اوہناں نے شیروانی کوٹ دے جلوس وِچ رلنا بند کر دِتا تے باقر علی دے باغ چوں آپنا وکھرا گھوڑا کڈھن لگ پئے- سُنی مُسلماناں نے ایس دا بھرواں ورودھ کیتا- شاہی محل سُنیاں دی پٹھ تے سن- معاملہ ایس حد تک ودھیا احسان علی خاں تے ہور کئی شعیہ مسلمان مالیر کوٹلے توں ہجرت کر گئے- مجبور ہو کے انگریز سرکار نوں معاملے وِچ دخل دینا پیا- انگریزاں دے فیصلے مُوجب شعیہ مسلمان ایس باغ چوں گھوڑا کڈھن تے آزاد سن- ایس فیصلے نوں جشن دے طور تے منایا گیا تے ہجرت کر کے گئے احسان علی خاں تے اوہناں دے ساتھی شہر مُڑ آئے-

احسان علی خاں نے ایس باغ نوں شعیہ برادری دے ناں وقف کر دِتا- پر کیوں جو ریاست دے سمیں مالیر کوٹلے وِچ جائیداد تبدیل نہیں سی ہوندی، صرف دخیل کاری ای بدلی جا سکدی سی، ایس لئی ایس جھگڑے دا انت نہ ہو سکیا- اخیر بھارت دی آزادی مگروں دخیل کاری نوں ملکیت دا حق مِلیا تاں ایہہ باغ اِک نویں کھچا دُھوئی دا شکار ہو گئی- موروثی حقاں دے دعویدار باغوان تے شیعہ برادری دی آپسی پُھٹ وِچوں جمیاں کئی انجمناں ایس دِیاں دعویدار بن کھلوتیاں- ایس سبندھی مقدمے بازی اجے تک جاری اے، پر اج دے سمیں ایس باغ تے باغوان محمد حبیب دا قبضہ اے- تے

شعیہ انجمناں سال وچ دو واری ایس باغ چوں گھوڑا کڈھدیاں نیں۔

ایہہ گھوڑا وی عام گھوڑیاں وانگ نہیں ہوندا۔ مالیرکوٹلے دا ایہہ گھوڑا امام باڑے وِچ رہندا اے۔ ایس دی خوراک دا گل خرچہ پنجاب وقف بورڈ دیندا اے۔ اسلامی مہینے محرم دی گیاراں تاریخ نوں تے صفر مہینے دی ویہہ تاریخ نوں سال وِچ دو واری ایس گھوڑے نوں جلوس دی شکل وِچ ایس باغ توں تور کے کربلا تک لے جایا جاندا اے تے شعیہ مسلمان امام حُسینؑ دی شہیدی نوں یاد کر کے اوہناں دے ماتم وِچ چھاتیاں پِٹدے نیں۔

سپاٹ سمتل دھرتی تے لگیا ایہہ باغ پُھلاں توں تاں پہلے دِنوں ای سکھنا سی پر اجکل پھلاں توں وی سکھنا ہوندا جا رہیا اے۔ امب، ناشپاتی، انار تے جامن دے کُجھ کُو درختاں توں بِنا باقی دے سارے باغ وِچ کھیتی کیتی جاندی اے تے باغ دے بھاگاں وِچ صرف سال دے اوہے دو دِن رونق والے ہوندے نیں، جدوں ایتھوں گھوڑا کڈھیا جاندا اے۔

بناسر باغ: سنگرُور

سنگرُور شہر دے پربتی باغ وِچ اج جس تھاں تے بناسر باغ ناں دا خوبصورت باغ کھلوتا اے اوہ تھاں کدی رڑا میدان ہوندا سی تے ریاست جیند دے راجے، کدی کدی آپنے من پرچاوے لئی ایس تھاں تے ہاتھیاں دی لڑائی ویکھیا کردے سن۔ جدوں راجہ رگھبیر سنگھ جیند دے تخت تے بیٹھیا تاں اوس نے جیند ریاست دی راجدھانی سنگرُور نوں سوہنا بنانا چاہیا تے ایس بارے جتن چھوہیا۔ راجے دے ایہناں جتناں کارن ای ایس رڑے میدان دی قسمت وی بدلی۔ ہاتھیاں دی بھیڑ دے ایس میدان وِچ ہرے بھرے برچھ بُوٹے لہلاوَن لگے۔

چارے پاسیوں اُچی فصیل دے گھیرے وچ آئی ایہہ تھاں جدوں اِک باغ دا رُوپ دھارن کرن لگی تاں راجہ رگھبیر سنگھ نے ایس باغ نوں اجیہی ترتیب دِتی جو باغ دے گبھ وِچ اِک پختہ تلاء بنایا تے آلے دوالے رُکھاں دیاں پنگتیاں بنھیاں- بن تے سر دوواں دی ہوند نے ایس نوں بناسر ناں پردان کر دِتا- تلاء دے وچکار سنگ مرمر دی اتِ سُندر باراں دری تعمیر ہوئی جس نوں مُکھ دُوار تک پُل راہیں جوڑیا گیا- باغ دے لہندے سرے تے اِک شاندار عمارت تعمیر ہوئی جس نوں دیوان خانہ آکھیا گیا- رائے بِرج نارائن ورما دی، کِوتا وچ لکھی تے سن 1904 وِچ چھپی، ریاست جیند دی وار ''پُھول نامہ'' ایہناں لفظاں وِچ پیش کردا اے:

مشہور ہے جو باغِ بناسر
تالاب بنا ہے اُسمیں خوش تر
تالاب کے وسط میں مکاں ہے
ششدر میں فلک پہ کہکشاں ہے
تعمیر میں اِس کی سنگِ مرمر
چسپاں ہے مگر برنگِ گوہر
ہے اسکی چمک دمک کا شُہرا
کھائے جِسے دیکھ رشک زُہرا
بارہ دری سنگِ مرمری ہے
حقا کہ وہ قصرِ کیسری ہے
ہے وسط میں سبزہ کے وہ تالاب
تالاب میں ہے وہ دُرِ نایاب

شہر وَل کُھلدے دروازے توں داخل ہوندیاں ای گول آکار رستہ اوس عمارت تک

لے جاندا اے، جو کدی ریاست جیند دا دربار ہال ہوندا سی تے کدی سکتریت- تے پھیر جس نے کئی سرکاری دفتراں نوں پناہ دِتی تے اج دے سمیں جس نوں عجائب گھر دے ناں نال جانیا جاندا اے- ایہہ عمارت دو منزلی عمارت اے، جس دے وچکارلا ہال کمرہ پہلی منزل تے مُکدا اے- پہلی منزل تے ہال کمرے دوالے خوبصورت وراندا اے- ایس عمارت دیاں چھتاں تے ہوئی سُنہری رنگ دی گل کاری ایس نوں بے دُوج سُندرتا پردان کردی اے- 46271 ورگ (مربع) فُٹ دے رقبے وِچ پھیلی ایہہ عمارت، اج وی، شاہی گھرانے دِیاں ان گنت یادگاراں سانبھی کھلوتی اے-

عجائب گھر توں دی ہوندا ہویا ایہہ راہ، ایس عمارت تے باراں داری وِچکار بنے 'جیو گھر' کولوں دی لنگھدی اے- اُچے باریک جالی دار گول شکل گھیرے وِچ ہرن، باندر، مور، خرگوش تے کئیں ہور پشو پنچھی رکھے ہوئے نیں- ایہہ تھاں اِک منی چڑیا گھر جیہا جاپدا اے-

جیو گھر دے دوالے دی گھمدا ایہہ راہ اوس تلاء تے جا پُجدا اے، جس وِچ باراں دری بنی ہوئی اے- باراں دری سنے تلاء دا رقبہ 19750 ورگ فُٹ اے- تلاء دے کنڈھے بنیا باراں دری دا وڈا بُوہا بہوں سوہنا اے- ایس دے دوواں کولیاں تے جیند دے ریاستی لباس وِچ کھلوتے دو بُت اُپرلے حصے وِچ دوواں سِریاں تے بنے دو مور، تے سِکھر اُتے پیلاں پا رہے مور دی مُورتی ایس دوار نوں درشنی بنا دیندی اے- ایس اندروں دی لنگھ کے لکڑ دا پُل اے، جو سنگِ مرمر دی باراں دری تک جاندا اے- کدی جیند دے راجے، آپنے پروار سمیت ایس تلاء وِچ کشتی دُڑایا کردے سن پر اجکل ایہہ تلاء عام طور تے سُکا رہندا اے- باراں دری دے چونہاں سِریاں تے چار بُرج بنے ہوئے سن، جیہناں وچوں اِک برج ہُن ڈھے چُکیا اے- جالی دی منموہنی کاریگری دا نمونہ پیش کردی ایہہ عمارت اج وی جیند گھرانے دی خوشحالی دی مونہہ بولدی تصویر بنی

کھلوتی اے۔

ریاستاں مُکن دے نال ای ایس باغ دی ٹُھک نوں وی گرہن لگ گیا۔ اج دے سمیں ایہہ باغ پرانے سمیاں دی یادگار دے طور تے ای کھلوتا اے، ایس دے کُھلے ڈُلھے گھیرے وِچ بھاویں اج وی لوکی پکنک لئی جاندے نیں، پر ایس باغ دا حُسن دِنوں دِن ڈھلی جا رہیا اے۔ کدی کدائیں جدوں ایتھے پہلواناں دے دنگل ہوندے نیں جاں کِسے سیاسی پارٹی دا جلسہ ہوندا اے تاں عام طور تے اِکل دا سنتاپ بھوگدا ایہہ باغ ماتمی جیہی رنگن لئی کھلوتا اوہناں دِناں نوں یاد کردا اے جدوں کدی ایس دے باغاں وِچ شاہی جاہ جلال ہوندا سی۔

عام خاص باغ: سرہند

دِلیوں لہور جان والی سڑک تے مغلاں نے آپنے فوجیاں دے ٹھہرن لئی ان گِنت سراواں بنوائیاں سن۔ قیاس اے سبھ توں پہلی سراں ہمایوں نے بنوائی سی تے اوہ وی خبرے سرہند دے نیڑے۔ مغلاں دے آون توں پہلاں وی سرہند بڑا مہا شہر سی۔ سن 1555ء وِچ ہمایوں نے سکندر سوری نوں ہرا کے سرہند تے قبضہ کیتا تے ایس دے نال اوسدے لئی بھارت دے راج پاٹ دا راہ سکھالا ہو گیا۔ سرہند شہر دے لاگے اوس نے مغل فوجاں دے ٹھہرن لئی جیہڑی سراں بنوائی سی، اوسے نوں اوسدے ولی عہد اکبر نے خوبصورت باغ دی شکل بخشی تے اوسدا ناں نولکھا باغ رکھیا۔ ایس باغ دا نقشہ حافظ جمال خاں رخنہ نے تیار کیتا سی تے اوسے دی نگرانی ہیٹھ ایہہ باغ سرہند دی دھرتی تے لہراون لگا سی۔ ایہو باغ اج عام خاص باغ دے ناں توں جانیا جاندا اے، جو آپنی بُکل وِچ صدیاں دی تاریخ، عمارتاں تے پرانے سمیاں دے جیون دِیاں انیکاں نشانیاں سانبھی کھلوتا اے۔

سن 1606ء وِچ جدوں لہور جاندے ہویاں مغل بادشاہ جہانگیر نے سرہند دے ایس نولکھا باغ وِچ پڑاء کیتا تاں اوہ ایس دے رُوپ اُتے موہت ہو گیا- اوسدے من وِچ ایس نوں بھارت دا اِک بہت حسین باغ بناوَن دی تانگھ پیدا ہوئی تے اوس نے ایس باغ دے دُہلے رُوپ دا نقشہ تیار کیتا- فصیل دے اندر دا باغ شاہی خاندان لئی خاص باغ تے فصیل توں باہر دا باغ سادھارن لوکاں لئی عام باغ- تے ایس نوں جُڑواں ناں مِلیا: عام خاص باغ- جہانگیر دے سرہند پڑاء ویلے ای اوس دی خاہش مُوجب عمارتاں دی اُساری دا کم چالو ہو گیا تے جدوں اوہ لہوروں مڑیا تاں وی ایس باغ دی اُساری دا کم چالو سی- آگرے مُڑن تے اوس نے اُساری کاری تے باغ لواوَن دی کلا وِچ بے مِثل خواجہ اویسی نوں سرہند گھلیا جس نے ایس باغ نوں اوہ رُوپ بخشیا، جس دے کھنڈر اج وی اوس دی عظمت دی مونہہ بولدی تصویر نیں- جہانگیر دے حِکم مُوجب اُٹھتی اِنچ چوڑی فصیل دے اندرلے پاسے اِک پکے تلاء دے اندر محرابی چبوترہ بنایا گیا- جس نوں پُل راہیں دو عمارتاں نال جوڑیا گیا- چڑھدی ول دی عمارت دا ناں نوگھرا رکھیا گیا تے چھپدی ول دی عمارت نوں شیش محل آکھیا گیا- ایہناں دوواں عمارتاں نوں جوڑن والے پُل دے دوویں پاسے سُوہے پتھر دا جنگلا بنا کے ایس دی دِکھ نوں بے دُوج بنوایا گیا- پٹیالے دِیاں بہت ساریاں عمارتاں وِچ لگا سُوہا پتھر ایتھوں لاہ کے ای لایا گیا سی- ایس تلاء دے چڑھدے تے لہندے حصے وِچ مُغل فوجاں دے ٹھہرن لئی اینکاں کمرے بنوائے گئے جو اج وی کھلوتے نیں- ایس تلاء دا کُل رقبہ 700 x 485 فُٹ اے تے تلاء تلاء نے 320 X 280 فُٹ تھاں گھیری ہوئی اے- شیش محل جس نوں دولت خانہِ خاص وی آکھیا جاندا سی، مُغلاں دی محل اُساری کلا دا اِک شاندار نمونہ اے-

پنجاب دِیاں عمارتاں وِچ خبرے ایہہ گل پہلی واری ظاہر ہوئی سی بئی جیٹھ ہاڑ

دِیاں بھخدیاں دوپہراں نوں وی سیت ٹھنڈِیاں بنایا جا سکدا اے- جس عمارت وِچ ایس کلا دا وکھالا کیتا گیا اے، اوس نوں سرد خانہ آکھدے نیں- ایئر کنڈیشنگ دے اجیہے پربندھ دا خیال وی اوہناں سمیاں وِچ اوکھی گل سی، پر سرد خانے دے کھنڈر ایس دا ثبوت نیں- اودوں وی بھارت وِچ اجیہے پیر اُستاد کاریگر ہے سن، جیہناں دی کاریگری دا حُسن ویکھن والے نوں حیران کر سکدا سی- اِک بہت وڈے کھوہ توں پانی کھچ کے اوس پانی دا دباء بنایا جاندا سی، جس نال پُھہارے چلدے سن- پُھہاریاں دا پانی زمین ہیٹھلِیاں نالیاں راہیں کندھاں دے اندر بنیاں نالیاں وِچ پُجایا جاندا سی، جو دباء نال ساری عمارت وِچ دوڑدا سی- ایس دے کارن پوری عمارت ٹھنڈی سِیت رہندی سی-

سرد خانے دی نال ای بادشاہ دی رہائش لئی ''آرام گاہ مُقدم'' ناں دی دومنزلی عمارت بنی ہوئی اے- تہہ خانے دے اُپرلا ہال کمرہ 14 فُٹ چوڑا تے 18 فُٹ لما اے- ایس دی اُتلی منزل اُتے بادشاہ تے اوس دے نجی پروار دے لوک ٹھہریا کردے سن-

اج دے سمیں ایہہ باغ پنجاب سرکار دے ہارٹیکلچر محکمے دے اِدھین اے تے ایس دی پُرانت نوں نویں نہار دے کے ایس دے اِک پاسے دا رُوپ اجیہا بنا دِتا گیا اے جو ایس دی پُرانت دے سارے نشان لُگ گئے نیں- باغ دا دوجا حِصہ جس وِچ پُرانیاں عمارتاں دے ان گولے کھنڈر نیں ایس دی پرانت دی گواہی بھردا اے- ہوٹل، نبیر بار ریسٹورنٹاں دے پربندھ نال بھاویں اج وی ایس باغ تک کُجھ کھاندے پیندے لوکاں دی پہنچ اے، پر تاریخی حوالے دے رُوپ وِچ ایس نُوں قائم رکھن دا جاں ایس دی سنبھال داکوئی اُچیچا جتن نہیں دِسدا-

باغ کوٹھی عبدالحلیم: بسّی پٹھاناں

ایس باغ دی کہانی انسان دے مقدر دے بدلن دی من چھکویں داستان اے۔ جس امیر آدمی، کے بی عبدالحکیم نے ایہہ باغ لوایا سی، اوہ کدی اِک سادھارن جیہا مزدور سی، جس دا پیشہ مِٹی دے بورے ویچنا سی۔ پنج ست کھوتیاں دا مالک عبدالحکیم سورج دی ٹِکی چڑھن توں پہلاں آپنے کھوتے لے کے گھروں نکلدا تے مِٹی دے بورے بھر کے شہر لیا ویچدا۔ اِک دِن اچانک فتح گڑھ صاحب دے نیڑے، جدوں اوس دی کہی دھرتی دی ہِک تے وجی تاں اوہ حیران رہ گیا۔ چاندی دے ہزاراں روپے اوس دِیاں اکھاں دے ساہمنے سن۔ اچانک اینا وڈا خزانہ ہتھ آون دی خوشی اوس توں سانبھی نہیں جا رہی سی۔ پر نال ای اِک توکھلا وی اوس دے دماغ نوں چھا ماری جا رہیا سی ریاست پٹیالے دے راجے رجواڑیاں نوں جے کر ایسدی بھنک پے گئی تاں اوہ ساری دولت اوس توں کھوہ لین گے۔ ایس لئی اوس نے نِشچا کیتا اوہ ایس خوشی نوں کِسے نال سانجھیاں نہیں کرے گا۔

مِٹی دے بوریاں وِچ لُکا لُکا کے اوہ ایس خزانے نوں پٹیالہ ریاست دی سرحد توں باہر لیجان لگا۔ ہولی ہولی کر دیاں اوس نے ایہہ ساری دولت آپنے اِک اعتباری رشتے دار دے گھر مورِنڈے پُجا دِتی۔ سارا خزانہ ڈھو لین تے اوس نے بسّی پٹھاناں نوں خیرباد آکھیا تے کِسے نویں کِتے دی بھال وِچ تُر پیا۔ کانپور پُج کے اوس نے چمڑے دا کم چھوہیا تے کانپور لیدر ورکس ناں دا پرسدھ کارخانہ قائم کیتا۔

ہور دولت کما کے اوس نوں رج جیہا آ گیا تاں اوس دے اندر آپنی جنم بھومی نال موہ جاگ پیا۔ بسّی پٹھاناں دا پھیرا پا کے اوہ کُجھ دِناں لئی شملے چلا گیا۔ پٹیالے دا راجہ بھوپندر سِنگھ وی اوہنیں دِنیں شملے آیا ہویا سی۔ مہاراجے ولوں دِتے گئے اِک شاہی خانے تے اوس نوں وی سدیا گیا۔ ڈِنر مگروں اوس نے مہاراجے نوں آپنے ٹکانے تے

کھانا کھان دی دعوت دِتی تاں مہاراجے نے آکھیا تُسیں تاں عام شملے وِچ مہمان ہو کدی آپنے گھر سدو گے تاں ضرور آواں گے- ایہہ گل عبدالحلیم دے اندر کُھب گئی- اگلی سویر ای اوہ بستی پٹھاناں مُڑ آیا تے شہر دے باہرلے پاسے گیاراں ایکڑ تھاں خریدلئی- ایہہ گل سن 1916ء دی اے-

نویں خریدی تھاں نوں چارے پاسیوں چھوٹی اِٹ دی اُچی محراب دار فصیل نال وگل کے تے اوس دے سریاں تے چھتری دار برج بنوا کے عبدالحلیم نے ایس دے اندر باغ لواونا شروع کیتا- باغ دے برچھاں بُوٹیاں نے اجے دھون وی نہیں چکی سی عبدالحلیم نے فرانس توں آرکیٹیکٹ منگا کے اِک کوٹھی دا نقشہ تیار کرا لیا- کُجھ سمیں اندر ای دس کنال رقبے دی شاندار کوٹھی باغ دے اندر تعمیر ہون لگی- پُھل بوٹیاں نال چتریاں کندھاں تے لکڑ دے دِل کھچویں کٹ ورک دے دروازے لے کے جیویں جیویں کوٹھی اُسردی جاندی، بستی پٹھاناں دے لوکی ایس دے رُوپ تے موہت ہوندے جاندے- باغ دے مُکھ دوار توں کوٹھی تک دا رستہ پُھہاریاں نال سج گیا تے کوٹھی آپنے بے مثل رُوپ نال لشکن لگی- کوٹھی دا رُوپ شاہی محلاں ورگا بناون لئی عبدالحلیم نے چین توں کُجھ عورتاں منگائیاں جیہناں ایس کوٹھی دا فرش لا کے عبدالحلیم توں چوکھی اُجرت لئی-

پٹیالہ ریاست دے ایس بستی پٹھاناں ناں دے قصبے وِچ اودوں بجلی دا پربندھ نہیں سی، پر عبدالحلیم نے کوٹھی وِچ بجلی دے پکھے لوا لئے سن- ایسے وجھوں باغ دے اندر بجلی دا کارخانہ لایا گیا- کوٹھی دے کمریاں نوں ٹھنڈے رکھن لئی برف دیاں سِلاں دی لوڑ سی، جس دے لئی ایسے باغ اندر برف خانہ لایا گیا- باغ وِچ تھاں تھاں تے روشنیاں دا پربندھ کیتا گیا- آپنے کاروبار دا رشتہ آپنی جنم بھوی نال جوڑن لئی عبدالحلیم نے ایسے باغ اندر حلیم اینڈ سنز ناں دی فرم قائم کر کے کمبل بناون دا کارخانہ وی لا دِتا-

مہاراجہ پٹیالہ دی آکھی گل اجے تک اوس دے اندر سُلگ رہی سی- باغ تے باغ
وِچلی کوٹھی تیار کرن مگروں اوس نے مہاراجے نوں سدا دِتا اوہ آ کے اوس دے گھر دا
اُدگھاٹن کرے تے رات دا کھانا اوس دے گھر کھائے- مہاراجہ نے سدا پردان کر لیا
تے اوہ عبدالحلیم دی امیری تے حلیمی دا اجیہا قائل ہویا اوس نے عبدالحلیم نوں سٹیٹ
کونسل دا وائس چیئرمین بنا دِتا-

عبدالحلیم دے سبندھ انگریزاں نال وی بہت چنگے سن- انگریزاں نے اوس نوں
خان بہادر تے نائٹ دے خطاباں نال سنمانیا- ایس ڈھیراں ڈھیر دولت تے انتاں
دی عزت نے وی اوس نوں اوس دی جنم بھومی توں ٹُٹن نہیں دِتا تے اج وی اوس دا
خاکی سریر بستی دے نیڑے روزہ شریف وِچ دفن پیا اے- آپنی محنت مزدوری دے
دِناں دی زندگی تے ایس زندگی نال جُڑیاں تکلیفاں اوس نے کدی نہ بھُلیاں تے ایسے
لئی اوس نے آپنی بیوی مریم دے ناں تے 'مریم مُسلم یتیم خانہ' قائم کیتا، جس دا گل
خرچہ اوہ آپ ای برداشت کردا سی-

وڈے دروازے توں اِک ادھے چن شکل دا دُہرا رستہ کوٹھی تک جاندا اے- ایس
رستے دے سجے کھبے تے کوٹھی دے پچھے باغ اے- مکھ دوار توں کھبے پاسے اِک نِکی
فصیل دے اندر عبدالحکیم دے خاندان دِیاں قبراں نیں-

اج دے سمیں، حافظ عبدالحلیم دے وارث تاں کانپور ای وسدے نیں، پر ایہہ باغ
اوہناں دی ذاتی ملکیت اے- سری ہربنس لال مختار عام دے طور تے ایس باغ دی
دیکھ بھال کردے نیں- سن 1939 وِچ عبدالحلیم نے دیہی تیاگی تے اوس توں مگروں
ایس باغ دا حُسن اُتار ول نوں ٹُر پیا- اج دے سمیں کوٹھی نوں کئیاں باغاں وِچ ونڈ
کے کرائے تے چاڑھیا ہویا اے- باغ سنے ایہہ کوٹھی ان گہلی کارن بڈھاپے دے
دراں تے کھلوتی جاپدی اے- کمبلاں دا کارخانہ تے برف خانہ بند ہو چکیا اے- بجلی دا

کارخانہ سن 1942 وِچ آسمانی بجلی ڈِگن کارن سڑ کے سواہ ہو گیا سی- پر اجے وی ایس باغ دی سندرتا لوکاں دے دھیان دا مرکز بنی ہوئی اے تے ایس دے کولوں دی لنگھدیاں ہر آدمی دی اکھ اِک واری حیرت نال ایس نوں ضرور ویکھدی اے-

باغ باراں دری: پٹیالہ

جس تھاں تے اج پٹیالے دا باراں دری باغ پُران سمیاں دیاں انیکاں یاداں سینے وِچ سانبھی کھلوتا اے اوس تھاں کدی ہرے بھرے کھیت ہوندے سن- ایہناں کھیتاں وچکار ای کدی پٹیالے دے مہاراجہ صاحب سنگھ (مرن 1813 عیسوی) نے اِک مکان بنوایا سی- بھاویں مہاراج دی آپنی رہائش قلعہ مبارک وِچ ای سی، پر ایہہ مکان کدی کدائیں لوکاں دی بھیڑ توں اکے مہاراج نوں اِکانت دا انند بخشدا ہوندا سی- ایہو مکان اج آپنے بدلے ہوئے روپ وِچ باراں دری دا ڈھرا اے تے ایسے نوں راجندرا پیلس دے ناں توں جانیا جاندا اے-

پٹیالے دے بانی بابا آلا توں لے کے مہاراجہ نریندر سنگھ دے سمیں تک جانے سن 1763 توں لے کے سن 1847 تک، راج گھرانے دِیاں پنج پیڑھیاں تاں قلعہ مبارک اندر رہندیاں رہیاں پر مہاراجہ نریندر سنگھ نے سن 1847 وِچ موتی باغ محل بنوا کے قلعہ مبارک وِچلی شاہی رہائش اوتھے تبدیل کر دِتی- مہاراجہ نریندر سنگھ تاں موتی باغ وِچ ای رہیا پر اوس دے پُتر مہاراجہ مہندر سنگھ نے آپنے پُرکھے مہاراجہ صاحب سنگھ دے اِکانت گھر نوں نواں رُوپ دے کے سُرجیت کیتا تے شاہی گھرانے نوں موتی باغ چوں کڈھ کے ایتھے لیا وسایا-

اوس توں مگروں پٹیالے دی راج گدی تے براجمان ہویا اُساری کلا دا عاشق مہاراجہ راجندر سنگھ جس نے 292 وِگھے رقبے وِچ پھیلے کھیتاں نوں لوہے دی کلا گیر

فصیل اندر وگل کے باغ دی صورت وِچ تبدیل کیتا- ایس باغ دے اندر وڑن لئی باراں دروازے بنائے گئے، جس توں ایس نوں باراں دری ناں مِلیا- جدوں ایہہ باغ پھلاں، پھُلاں نال لہلہاوَن لگا تاں راجیند رسنگھ (1880-1900) نے ایس دے اندر شملے دا نقشہ اُتارنا لوچیا- سِٹے وجھوں باراں دری باغ دے اندر ای اِک ہور چھوٹا جیہا باغ اُلیکیا گیا جس دا ناں تاں راک گارڈن رکھیا گیا سی، پر لوک مُکھ اوس نوں شملہ دے ناں نال ای بُلاندا رہیا- سنگھنے رُکھاں نال گھرے ایس حِصے اندرلے باغ دے گبھ وِچکار اِک بناوَٹی پہاڑی دے سِکھر تے اِک ننگی عورت دا ات سُندر بُت لگا تے اوس پہاڑی نوں شملے دِیاں سڑکاں دے نقشے تے گھڑیا گیا- خوبصورت تلاء دے کنڈھے کھلوتی عورت دا ایہہ بُت اج وی بُت گھڑت دے حُسن دی مونہہ بولدی تصویر اے-

آپنے پُرکھے مہاراجہ صاحب سِنگھ دے ایس مکان نوں بھاویں نواں رُوپ تاں مہاراجہ مہندر سِنگھ نے ای دے دِتا سی پر مہاراجہ راجندر سِنگھ نے ایس دا کایا کلپ کرکے ایس نوں انگریزی طرز تے ڈھال دِتا- مہاراجہ راجندر سنگھ دا سماں سن 1880-1900ء اے-

اج کل ایس عمارت وِچ پنجاب راج دے پُران نشان محکمے دا دفتر عجائب گھر تے لائبریری بنی ہوئی اے- بجلی دِیاں روشنیاں نال جھم جھم کردے ایس باغ اندر اج وی ایس دے اُسراون ہار مہاراجہ راجندر سنگھ دا بُت کھلوتا اے- سنگِ مرمر دا ایہہ بُت سمیں دِیاں ہوئیاں بیتیاں دا چُپ گواہ اے-

پھیر ایس باغ نے ویکھیا پٹیالے دے رنگیلے راجے بھُپندر سِنگھ دا دور- گیاراں ایکڑ وِچ پھیلے محل چ واس کردے مہاراجہ بھُپندر سنگھ دِیاں رنگ رلیاں دا نظارہ ویکھن والے ایس باغ وِچ انگریز مسافر عورتاں تے انگریز افسراں دی خوشنودی حاصل کرن

دے اُپرالے ہوئے- ایس دے درختاں نال پٹیالے دے حاکماں دے گھوڑے بجھے۔
ایس دے سینے تے توپاں نے سلامیاں داغیاں تے ایس دے پتیاں نے 'سری حضور مہاراج کی جے' دے جیکارے سُنے- پھیر ایس باغ نے رنگیلے مہاراجے دا مرنا ویکھیا، دِلی تے یورپ توں آئے ڈاکٹراں دے ہر بُجّودے ویکھے- ایس باغ نے ویکھیا مہاراجہ دے انتم دِنیں ہر روز اِک نواں جمیا بال گُھڑ چُکی آوندیاں عورتاں نوں جیہناں چ ہر عورت آپنے بال دے پیو دا ناں مہاراجہ بھوپندر سِنگھ دسدی سی- ایس گل دا پتہ تاں ایس باغ نوں وی نہیں لگ سکیا مہارج دے انجیہے بالاں دی گنتی کِنی سی، پر ایس نے اوہناں 87 دِھیاں پُتراں نوں ضرور ویکھیا جیہناں نوں مہاراجے نے آپنی اولاد من لیا سی-

مہاراجہ بھوپندر سِنگھ مگروں راج گھرانہ مُڑ موتی باغ جا وسیا- سن 1947 مگروں جدوں ریاستی راج دا بھوگ پے گیا تاں ایس باغ نے پیپسو دی نویں سرکار دا مونہہ ویکھیا- چیف منسٹر دی رہائش کارن ایس باغ نوں پرجاتنتر دی چھوہ پراپت ہوئی تے پھیر پیپسو ٹُٹن توں مگروں ایس تے پنجاب سرکار دا قبضہ ہوگیا- ایسے باغ نے پنجابی یونیورسٹی نوں وی اوس دے جنم دے مُڈھلے دِنیں گودی کھڈایا اے- جوان ہو کے ایہہ یونیورسٹی آپنی جنم بھومی توں کئیاں میلاں دی وِتھ تے جا کھلوتی اے-

اج دے سمیں انیکاں پُھلاں تے اُچے لمے رُکھاں نال بھریا ایہہ باغ چیف میڈیکل افسر ٹیلیفون تے آرکیالوجی جیہے محکمیاں نوں پناہ دے رہیا اے- کمشنر تے ڈی آئی جی جیہے افسراں نوں رہائش پردان کر رہیا اے- سرکٹ ہاؤس دے رُوپ وِچ وزیراں لیڈراں، افسراں نوں مہمان بنا رہیا اے تے پُرانے سمیاں دی یادگار دے طور تے راجندر کلب دے رُوپ وِچ کئیاں پت ونتیاں دِیاں شاماں مہکا رہیا اے-

ذاکر روز گارڈن: چنڈی گڑھ

اجو کے جگ دے اگیچ چنڈی گڑھ دے ہوند وِچ آون توں پہلاں ایہہ سارا علاقہ نیم پہاڑی دیہاتی علاقہ سی تے ایس علاقے دی سدھی سادی بھولی بھالی زندگی پہاڑاں چوں نکل کے آوندے چویاں چ وگدے پانی وانگ صاف سُتھری نرچھل زندگی سی- ایس ان بھول زندگی نوں جدوں آپ پُوج نج وادی رہتل دا سراپ لگا تاں ایس علاقے دے بھاگاں وِچ چنڈی گڑھ شہر اُلیکیا گیا تے شوالک دے قدماں چوں رِڑھدے آ رہے اِک چوء دے لاگلے علاقے دا ناں "لیژر ویلی" رکھیا گیا- ایسے لیژر ویلی دے سولاں سیکٹر وِچوں دی لنگھدے اِک حصے نوں چوء دے آلے دوالے دیاں جھاڑیاں تے اُچی نویں دھرتی سنے اوددوں دے چیف کمشنر ڈاکٹر مہندر سنگھ رندھاوا نے ویکھیا تے ایس دی بے ترتیبی اوس دیاں اکھاں وِچ رڑک گئی- اوس دے سوہن پُوج تے قُدرت دے چاہوان دِل نے ایس تھاں نوں اجیہا رُوپ دین دی سوچی، جِس دا ہور کوئی ثانی نہ ہووے-

اِک لکھ چُرانوے ہزار روپے دی لاگت نال ایہہ گھاٹی، اِنسانی ہتھاں دی محنت صدقہ، اِک خوبصورت باغ دی صورت لین لگی تے کُجھ سمیں اندر ای ایس دی ہِک تے گُلاب دے سینکڑے پُھل کِھڑ پئے- جو کسر ایس دی ترتیب وِچ رہ گئی سی، اوس نوں دُوجے ہنبھلے وِچ پُورا کیتا گیا تے اوس دے لئی 49 ہزار روپے ہور خرچ کیتے گئے- باغ تیار ہویا- 9 فروری 1967 نوں پنجاب دے اوس سمیں دے گورنر دھرم ویر نے رسمی طور تے ایس دا اُدگھاٹن کیتا تے ایس دی ہوند دا اعلان ہو گیا- ایسے ورھے بھارت دے تیجے صدر، گُلاباں دے عاشق، ڈاکٹر ذاکر حسین نے ایس باغ وِچ چرن پائے- اوہناں دی پھیری نوں تواریخی بنا کے، اوہناں دے ناں نال ایس باغ دا سدیوی رشتہ قائم کردیاں، ایس باغ دا ناں 'ذاکر روز گارڈن' رکھ دِتا گیا-

اجے ایہہ باغ پنجاں ورھیاں دا ای سی ایس دی بُکل وِچ 'گلاباں' دا میلہ لگن لگا، جس نوں ستھانک پرشاسن نے روز فیسٹیول دا ناں دِتا- ایہہ میلہ اج تک ہر ورھے لگدا اے- گلاب دے پھُلاں دی نمائش، پھُلاں دی ترتیب تے سجاوٹ دا مُقابلہ، فوٹو گرافی وِچ کاراگری، گیت سنگیت دے پروگرام، مشاعرے تے کوی دربار ایس میلے دا حصہ ہوندے نیں- گلاب ورگے سوہنے، صحتمند بچیاں نوں اِکٹھے کرکے بے بی شو دا پربندھ کیتا جاندا اے تے سبھ توں ودھ سُندر مُنڈے نوں 'روز پرنس' تے سبھ توں ودھ سوہنی کُڑی نوں 'روز پرنس' دا خطاب دِتا جاندا اے-

30 ایکڑ رقبے وِچ پھیلیا ایہہ باغ 'مدھیا روڈ' توں چل کے سیکٹر سولاں بی دے انت تک جاندا اے- گلاب دِیاں انیکاں قسماں دِیاں وکھو وکھ کیاریاں وِچکار اٹھ فُٹ چوڑیاں سیمنٹ دیاں پکیاں پگڈنڈیاں باغ دے گبھ وِچ آ کے اکٹھیاں ہو جاندیاں نیں، جتھے اِک پُختہ تلاء وِچ کھلوتا اکلا اکلوتا پھوارہ ای، پانی دی زوردار اُچھال نال، ایس باغ دے حُسن نوں چار چن لاؤندا اے- تلاء دے نیڑے ای، پرانے پہاڑی چوء تے اِک پُل بنایا گیا اے- ایس پُل نوں عام پُلاں وانگ اِک پلا رکھن دی تھاویں، دو موڑاں والا دُپلا بنایا گیا اے-

باغبانی دے پکھوں پورے باغ نوں چار حِصیاں وِچ ونڈیا گیا ہے- اِک حصے وِچ گلاباں دا عجائب گھر ہے، جس وِچ گلاب دیاں ہزاراں قسماں ویکھیاں جا سکدیاں نیں- دُوجا حِصہ اوہ ہے، جس وِچ گلاب دیاں قسماں دی کُھلی نمائش لگی ہوئی ہے- گلاب دیاں نمائشی قسماں لئی ایس حصے وِچ تن سو کیاریاں بنیاں ہوئیاں نیں- تیجے حصے وِچ خوشبودار گلاباں دیاں قسماں دی بہار مہک رہی اے تے چوتھے وِچ پنیری لاؤن تے قلماں گڈن دا کم کیتا جاندا اے-

چنڈی گڑھ ویکھن لئی آؤن والے دیسی تے ودیشی سیلانیاں لئی ایہہ باغ اِک

درشنی تھاں اے، پر چنڈی گڑھ دے وسنیکاں لئی ایہہ من پرچاوے دی سستی تھاں اے جتھے لوکی آپنے بیوی بچیاں نوں لے کے تفریح لئی آوندے نیں۔ سویر دی سیر دے شوقیناں، خاص کر کے ریٹائرڈ سرکاری اہلکاراں تے افسراں لئی ایہہ باغ بیتے سمیں دیاں باتاں پاؤن تے اجو کے حالات تے کُجھ جھاڑن دا اجیہا صحت افزا تھاں اے، جتھے اوہ روز اکٹھے ہوندے نیں تے سورج دی ٹکی چڑھن توں پہلا کھنڈر جاندے نیں۔

مُغل باغ: پنجور

شوالک پہاڑ دے قدماں وِچ، پوڑیاں وانگ پہاڑ ول نوں چڑھدا، پنجور دا علاقہ جدوں اورنگزیب دے وفادار اہلکار فدائی خان نے ویکھیا تاں اوس دے اندر ایس دے قدرتی حُسن نوں نویں نُہار دین دی ریجھ جاگ پئی۔ کوشلیا تے گھگر ناں دِیاں پہاڑی ندیاں وِچوں نکلدیاں کُولاں دا ٹھنڈا پانی اوس دے دماغ وِچ پھواریاں دا رُوپ دھارن لگا تے اوس نے، مُغلاں دیاں اُساری کلا دیاں شاندار روائتاں مُوجب، ایس تھاں نوں اِک اجیہے خوب صورت باغ دا رُوپ پردان کیتا، جو اج وی آپنی سندرتا پاروں انیکاں لوکاں لئی کشش دا کارن بنیا ہویا اے۔

فدائی خاں دے دماغ اندر لہور دے شالامار باغ دا نقشہ موجود سی تے اوس باغ دی سُندرتا اوس دیاں اکھاں وِچ وس رہی سی۔ پوڑیاں ورگے ایہناں پہاڑی چرناں نوں لہور دے باغ دے نقشے تے اُسارن لئی نہ بہتی پُھرنا طاقت دی لوڑ سی تے نہ ای ایس وِچ بہتی اوکھیائی سی۔ بادشاہ اورنگزیب نوں وی فدائی خاں ولوں کیتے جان والے خرچے تے کوئی اعتراض نہیں سی کیوں فدائی خاں اوس دا اہلکار ای نہیں، سگوں اِک رشتے توں اوس دا بھرا وی سی۔ ہیٹے وجھوں، پرانے 'دھارا منڈل' توں ہیٹھاں اُتردے

علاقے نوں، فصیل نال کج کے، ست منزلاں وِچ ونڈیا گیا تے شوالک دے قدماں وِچ پنجور دا مُغل باغ جیوندا ہو اُٹھیا- کولاں دا پانی پہلی منزل توں ستویں نوان تک ایس انداز نال لیجایا گیا ہر منزل تے اوس دی رُڑھان نے نواں رُوپ دھاریا تے ہر منزل تے اوس دے پروا ہک زور توں پھواریاں دا جنم ہویا-

پر آپنے بچپن وِچ ای ایس باغ نے مُغل راج دے اُتار نوں ویکھیا تے اجے ایس دیاں امبیاں نوں بُور وی نہیں پیا سی سُورج چند ناں دے اِک زمیندار نے، سن 1677 وِچ، فدائی خاں توں پنجور دا پرگنہ کھوہ لیا- ایس دے نال ای بالڑی عمر دا ایہہ باغ وی سورج چند دے قبضے چ آ گیا- پر جدوں ایس گل دی خبر اورنگزیب نوں ملی تاں اوس نے ریاست سرمور دے راجے دے ناں فرمان جاری کیتا سورج چند نوں ایس علاقے چوں کھدیڑ کے، پنجور دا علاقہ فدائی خان دے حوالے کیتا جاوے- شاہی فرمان دی تُرت تعمیل ہوئی تے ایہہ باغ مُڑ فدائی خاں دیاں سوہن پُوج اُنگلاں دی چھوہ لین لگا-

پھیر مُغلاں دا اُتار شُروع ہو گیا- 1762 وِچ، جدوں مُغل راج کھیرو کھیرو ہو رہیا سی تاں سرہند دے صوبیدار زین خاں دے اکھاں میٹدیاں ای، اوس دے اِک مال افسر دے پُتر غریب داس نے پنجور سمیت چُراسی پنڈاں تے آپنی حکومت دا اعلان کر دِتا- ایس گھٹنا دے نال ای پنجور دے ایس باغ تے مسلمانی ادھیکار دے دور دا بھوگ پے گیا- غریب داس دی حکومت نے پنج ورھے ایس باغ دیاں بہاراں مانیاں پر پھیر، پٹیالے دے مہاراجہ امر سنگھ دی شہہ تے، بخشی لہنا نے غریب داس توں پنجور دا علاقہ کھوہ لیا- سرمور دا راجہ کیرتی پرکاش غریب داس توں بہت اوکھا سی؛ اوس نے وی بخشی لہنا دی مدد کیتی- پر پٹیالے دا راجہ شطرنج کھیڈ رہیا سی تے بخشی لہنا اوس دی شطرنج دا اِک مُہرا سی- ایس مُہرے نوں ورت کے اوس نے پنجور دا علاقہ ریاست پٹیالہ وِچ رلا لیا

علاقے نوں، فصیل نال کج کے، ست منزلاں وِچ ونڈیا گیا تے شوالک دے قدماں وِچ پنجور دا مُغل باغ جیوندا ہو اُٹھیا- کولاں دا پانی پہلی منزل توں ستویں نوان تک ایس انداز نال لیجایا گیا ہر منزل تے اوس دی رُڑھان نے نواں رُوپ دھاریا تے ہر منزل تے اوس دے پرواہک زور توں پھواریاں دا جنم ہویا-

پر آپنے بچپن وِچ ای ایس باغ نے مُغل راج دے اُتار نوں ویکھیا تے اجے ایس دیاں امبیاں نوں بُور وی نہیں پیا سی سُورج چند ناں دے اِک زمیندار نے، سن 1677 وِچ، فدائی خاں توں پنجور دا پرگنہ کھوہ لیا- ایس دے نال ای بالڑی عمر دا ایہہ باغ وی سورج چند دے قبضے چ آ گیا- پر جدوں ایس گل دی خبر اورنگزیب نوں ملی تاں اوس نے ریاست سرمور دے راجے دے ناں فرمان جاری کیتا سورج چند نوں ایس علاقے چوں کھدیڑ کے، پنجور دا علاقہ فدائی خان دے حوالے کیتا جاوے- شاہی فرمان دی تُرت تعمیل ہوئی تے ایہہ باغ مُڑ فدائی خاں دیاں سوہن پُوج اُنگلاں دی چھوہ لین لگا-

پھیر مُغلاں دا اُتار شُروع ہو گیا- 1762 وِچ، جدوں مُغل راج کھیرو کھیرو ہو رہیا سی تاں سرہند دے صوبیدار زین خاں دے اکھاں میٹدیاں ای، اوس دے اِک مال افسر دے پُتر غریب داس نے پنجور سمیت چُراسی پنڈاں تے آپنی حکومت دا اعلان کر دِتا- ایس گھٹنا دے نال ای پنجور دے ایس باغ تے مسلمانی ادھیکار دے دور دا بھوگ پے گیا- غریب داس دی حکومت نے پنج ورھے ایس باغ دیاں بہاراں مانیاں پر پھیر، پٹیالے دے مہاراجہ امر سنگھ دی شہہ تے، بخشی لہنا نے غریب داس توں پنجور دا علاقہ کھوہ لیا- سرمور دا راجہ کیرتی پرکاش غریب داس توں بہت اوکھا سی؛ اوس نے وی بخشی لہنا دی مدد کیتی- پر پٹیالے دا راجہ شطرنج کھیڈ رہیا سی تے بخشی لہنا اوس دی شطرنج دا اِک مُہرا سی- ایس مُہرے نوں ورت کے اوس نے پنجور دا علاقہ ریاست پٹیالہ وِچ رلا لیا

تے کیرتی پرکاش نوں پگ وٹ بھرا بنا لیا- ایس دے نال ای پنجور دا ایہہ باغ پٹیالے دے شاہی گھرانے دی عیش گاہ بن گیا-

پھیر جیویں جیویں سیاست رنگ بدلدی گئی، ایس باغ دی ملکیت دے ہتھ وی بدلدے گئے- پٹیالے دیاں عیاشیاں دا خاموش گواہ، ایہہ باغ بھارت دے ازاد ہون تے، پیپسو سرکار دے امیراں وزیراں دے من پرچاوے دی تھاں بن گیا- پیپسو دے پنجاب وِچ رلن تے ایہہ باغ پنجاب سرکار دے قبضے چ آ گیا تے پنجاب دی دُوجی ونڈ نال ایس تے ہریانہ سرکار دا حق ہو گیا-

اج دے سمیں ایہہ باغ ہریانہ سرکار دے قبضے وِچ اے، جس نے ایس دی سُندرتا نوں چار چن لائے ہوئے نیں- بجلیاں دی جھم جھم نال جگمگاوَندا ایہہ باغ بھاویں بُڈھے وارے مُڑ جوان ہو گیا اے، پر ایس دیاں پُرانیاں عمارتاں اجے وی اوسے طرحاں قائم نیں- پُرانے سمیں دا بنیا باغ دا مُکھ دروازہ مُغل کلا دا سُندر نمونہ اے- پہلی منزل تے بنیا 'شیش محل'، دُوجی منزل دا 'رنگ محل' تے پنجویں منزل دا 'جل محل' اج وی شخصی حکومتاں دے دور دیاں یادگاراں دے طور تے قائم کھلوتے نیں- پہلی منزل توں ستویں نِوان تک ڈھیندا پانی اج وی اوسے طرحاں مچلدا گُنگناوَندا اے، جیویں کدی مغل دور وِچ نچدا گاوَندا رہیا ہووے گا-

پنجاب دے قلعے

قلعہ مبارک: فریدکوٹ

بارھویں صدی عیسوی تک فریدکوٹ دا علاقہ پنوار راجپوتاں دے قبضے وِچ سی- بارھویں صدی وِچ، جیسلمیر وساؤن والے راجپوت، راجہ جیسل دی اولاد، موکل ناں دے اِک بھٹی سردار نے ایہہ علاقہ پنواراں کولوں کھوہ لیا تے ایس کھیتر اُتے قبضہ کرکے ایس دا ناں 'موکلہر' رکھ دِتا- فریدکوٹ دا اج دا قلعہ مُبارک ایسے موکل بھٹی دا بنایا ہویا اے- ایس قلعے دا پہلا ناں 'موکلہر' سی- موکل جدوں ایہہ قلعہ بنوا رہیا سی اودوں نیڑے تیڑے دے علاقے وِچوں لوکاں نوں وگار چ پھڑ کے لیایا جاندا سی، جو قلعے دی اُساری لئی آپنا لہو پسینہ ڈولھدے سن-

ایہناں دِناں ای شیخ بابا فریدؒ اودھروں دی لنگھے- اوہ دِلی توں پاک پتن جا رہے سن- موکل دے سپاہی وگاریاں نوں گھیر کے لیا رہے سن تے شیخ فریدؒ وی اوہناں دی پکڑ وِچ آ گئے- سپاہیاں نے اوہناں نوں وی ٹوکری ڈھون لا دِتا- روایت مشہور اے شیخ فریدؒ جدوں مِٹی دی بھری ٹوکری سِر تے رکھ کے ٹُردے تاں ٹوکری اوہناں دے سِر توں رِگٹھ اُچی ہو جاندی تے اوہناں دے نال نال ٹوکری جاندی- ایس کرشمے نوں ویکھ کے لوکی حیران رہ گئے- خبر راجے تک پُجی- خبر دی سچائی پرکھن لئی راجہ موقعے تے پُجیا تے جدوں اُس نے ایہہ سبھ آپنی اکھیں ڈِٹھا تاں اوس نے بابا فریدؒ دے پیر پھڑ لئے تے اوہناں توں کھماں منگی- فقیر نے سہج سبھاء راجے نوں معاف کر دِتا- کُجھ سماں راجے دے مہمان رہ کے شیخ فریدؒ تاں آپنی منزل ول نوں ٹُر پئے، پر راجے نے، اوہناں دے ستکار وجھوں، ایس علاقے دا ناں 'موکلہر' توں بدل کے 'فریدکوٹ' رکھ دِتا-

سن 1837 تک فریدکوٹ دی ساری وسوں ایس قلعے دے اندر ای رہیا کردی

سی- راجہ ہمیر سنگھ (1732-1782) نے آپنے راج سمیں ایس قلعے دی نُہار سنواری تے ایس دے اندر کجھ نویاں عمارتاں دا وادھا کیتا- اوس توں مگروں ایس قلعے وِچ اِک ہور نواں محل راجہ بکرم سنگھ نے بنوایا، جس دی سُندر اُساری کلا نے ایس قلعے دی دکھ نوں ہور وی خوبصورت بنا دِتا-

بارھویں صدی توں لے کے اج تک ایہہ قلعہ، فریدکوٹ وِچ واپریاں انیکاں سیاسی تبدیلیاں تے اُتھل پُتھل دا گواہ رہیا اے- ایس نے بھٹی راجپوتاں دے اوہ دِن وی ویکھے نیں، جدوں بھٹیاں تے پنواراں دی دُشمنی ہلیاں تے لڑائیاں دا رُوپ دھار رہی سی- اوہ دِن وی، جدوں موکل دے پوتریاں نے ہندو دھرم تیاگ کے اسلام قبول کیتا- ایہہ قلعہ پنجاب دے جٹاں دیاں دو وڈیاں ذاتاں سدھو تے براڑاں دی چڑھت دی گواہی وی بھردا اے- ایہناں بھٹی راجپوتاں وِچوں ای سدھو رائے توں سدھو تے براڑا رائے توں براڑ گوت دا شُروع ہوندا اے- ایس قلعے نے اوہ لوکی وی ویکھے نیں جیہناں فریدکوٹ دے علاقے وِچ آپنی بے مثل طاقت دا وکھالا دے کے، آپنے ناں دے نگر وسائے سن- ایہناں وِچوں کوٹ عیسیٰ خاں وساؤن والا محمد عیسیٰ خاں تے 'ہریکا' وساؤن والا راؤ ہری ذِکر یوگ نیں- تے پھیر صدیاں تک، سِکھ گھرانے دا راج وی ایس قلعے نے ویکھیا اے- ایس گھرانے دا مُڈھ چودھری کپورا توں بجھدا اے- اخیر پیپسو راج تے مُڑ پنجاب راج دے نظارے وی ایس قلعے نے آپنی اکھیں ڈِٹھے نیں-

ایس قلعے دی اِک بڑی خوبصورت رِیت ایہہ رہی اے گورپُرب توں اِک دِن پہلاں گورو گرنتھ صاحب دی سواری ایس تک پُجدی سی تے فریدکوٹ دا راجہ، ہر ورھے، پنج سو پنجی روپے بھیٹ کر کے گورو گرنتھ صاحب دا ستکار کردا سی- راجے دی فوج قلعے دے اندروں گورو گرنتھ صاحب نوں گارڈ آف آنر پیش کردی ہوندی سی- نوراترِیاں وِچ رام لیلا وی ایسے قلعے دے چونک وِچ کھیڈی جاندی اے-پرسدھ

مُسلمان فقیر بابا ہری شاہؒ دے بھرا، بابا نواب شاہؒ دی قبر اجے وی ایس قلعے دی بُکل چ ہے-اج دے سمیں ایہہ قلعہ شہر دی بڑی وڈی عمارت اے- ایس دا مُکھ دروازہ تن منزلہ اے، جس دے کنگرے راجپوت کلا دا سُندر نمونہ پیش کردے نیں- مُکھ دروازے تے کلش بنے ہوئے نیں تے ایس دِیاں کندھاں رادھا تے کرشن دے کندھ چتراں نال سجیاں ہوئیاں نیں- قلعے دے اندر اج کل کئی سرکاری دفتر ہون دے باوجود راجہ بکرم سنگھ دا بنوایا تن منزلہ محل مُبارک، توشہ خانہ تے سرکاری دھرم شالہ ورگیاں عمارتاں اجے تیکر سکویاں نیں- سرکاری دھرم شالہ وِچ گُردوارہ وی ہے- توشہ خانے دی تعمیر انگریزی طرز دی اے- قلعے دی پوری عمارت وِچ بھارتی تے لہندی، دوواں طرزاں دی اُساری کلا دے درشن ہوندے نیں- انگریزاں نے سن 1809 وِچ ایس قلعے تے قبضہ کیتا تے اوس توں مگروں کُجھ انگریزی طرز دِیاں عمارتاں وی ایس دے اندر بنا دِتیاں سن-

بٹھنڈے دا قلعہ: بٹھنڈہ

پنجاب دے قلعیاں چوں بٹھنڈے دا بہوں پُرانا قلعہ، ہندواں، مسلماناں تے سِکھاں دی وار دِیاں انیکاں وڈِیاں گھٹناواں دا امین بن کے، اج وی آپنی بُکل وِچ وار دا اینا وڈا حِصہ لُکائی بیٹھا اے، جس نُوں چھڈ یاں ہندوستان دی وار اُدھوری رہ جاندی اے- اِک تگڑے قلعے دے رُوپ وِچ جوان ہون توں پہلاں ایس قلعے دا بال رُوپ کچی گڑھی دا سی، جس نوں بٹھنڈے دے بانی بھٹی راوٗ نے سن 1280ء وِچ بنوایا سی- اوس نے ایس گڑھی دا ناں بکرم گڑھ رکھیا سی- آپنے مُڈھلے دِناں وِچ ای ایس قلعے دی ہِک تے راج نیتی دے چھلبل دی کھیڈ جاری ہوگئی تے برار تے پنور راجپوتاں نے رل کے، بیجا راوٗ دی ودھ رہی طاقت دا سِر کُچلن لئی، اِک چال کھیڈی- براراں

دی اِک کُڑی دی منگنی بیجا راؤ دے پُتر دیو راج نال کر کے اوہناں بیجا راؤ نال رشتے داری دا ڈھونگ رچیا تے جدوں برات ایس قلعے دے اندر پُجی تاں براراں نے بیجا راؤ نوں قتل کر دِتا- آپنی چال وِچ کامیاب برار، اِکلم اِکلے ایس قلعے تے راج کرن لگے- ہولی ہولی بکرم گڑھ ناں دی کچی گڑھی پکے قلعے دا رُوپ دھارن لگی تے مُسلماناں دے آؤن توں پہلاں ایس قلعے دی حالت ایہہ سی راول جیتشی دے سمیں ایس دے اندر دس ہزار گھوڑے ہوندے سن-

گیارھویں صدی وِچ ایہہ قلعہ دُپلی کشتی ورگی شکل لے کے بٹھنڈے دے قلعے نوں رکھ پردان کرن لگا تے ایس دی کُھل ڈُلھ دی حالت ایہہ ہوئی ایس دے کُل گھیرے وِچ دس بُرجاں بن گئیاں- پر جدوں، بارھویں صدی دے انت وِچ، محمد غوری نے ایس قلعے تے حملہ کیتا تاں ایس قلعے نے، پہلی واری، وَدیشیاں دی صورت ویکھی تے ایس نے غوری دے ساہمنے سیس نوا دِتا- ایس دے نال ای ایس قلعے تے ہندو راج دا انت ہو گیا تے اِک نویں قوم تے نویں دھرم دے باب دا اغاز ہو گیا- التمش دے سمیں قطب الدین ایبک ایس قلعے دا امیر بنیا تے پھیر ایس قلعے نے اوہ بھیانک دِن ویکھے جدوں، رضیہ سُلطان دے راج وِچ ایس قلعے دے اندروں بغاوت دی لہر نے جنم لیا سی-

بٹھنڈہ قلعے دے امیر ملک التونیہ نے رضیہ دے وِرودھ بغاوت دا جھنڈا بلند کیتا- ملکہ نے ایس بغاوت دی سِری نپن دا جتن کیتا پر اوس دی فوج دے تُرک سرداراں نے تُرک التونیہ دا ساتھ دین لئی رضیہ نال غداری کیتی تے ایس لڑائی وِچ رضیہ دا دلبر غلام یاقوت ماریا گیا- رضیہ جنگ ہار گئی تے اوس نوں ایس قلعے دیاں کندھاں اندر قید کر دِتا گیا- قید دے ایہناں دِناں وِچ بٹھنڈے دے ایس قلعے نے غلام دی موت تے اندروں لیرو لیر ہوئی رضیہ دے اوہ سارے نفسیاتی اُتار چڑھاء ویکھے نیں، جیہناں ہتھوں

مجبور ہو کے اوس نوں آپنے باغی سردار التونیہ نال ویاہ کراؤنا پیا سی-

التونیہ نال شادی ہون مگروں، اوہناں دوواں رل کے گھکھڑاں دی طاقت نوں نویں سرے توں تیار کیتا- ایس نویں فوج نے دِلی تے جا دھاوا بولیا- پر اودھر مقابلہ سی رضیہ دے بھرا بہرام نال- بہرام دیاں فوجاں نے رضیہ دیاں فوجاں دا مونہہ موڑ دِتا تے اوہ بھج کے مُڑ ایسے قلعے نوں پرت آئی- ایتھوں ای دُوجی وار اوس نے دِلی تے حملہ کیتا، پر ایس لڑائی وِچ اوس دا خاوند گرفتار ہو گیا تے رضیہ 14 اکتوبر سن 1239 نوں قتل کر دِتی گئی-

علاؤالدین خلجی دے سمیں ملک شیرخان ایس قلعے دا امیر بنیا- ملک نے ایس قلعے دی مرمت کرا کے ایس دیاں بُڈھیاں کندھاں نوں مُڑ جوانی بخشی تے ایس دے اندروں فوجاں تور کے مُلتان تے جا چڑھائی کیتی-

مسلمانی راج دے کھیرو کھیرو ہون تے ایہہ قلعہ جٹاں دے قبضے چ آ گیا- اودوں ایس قلعے تے سابو گوت دے جٹاں دا راج سی جدوں پٹیالہ راج دا موڈھی بابا آلا اِک اِک تگڑے لڑاک دے طور تے اُبھر چکا سی- اوس دے پوترے، مہاراجہ امر سِنگھ نے بٹھنڈے دے ایس قلعے تے حملہ کیتا- پورا اِک ورھا پٹیالے دِیاں فوجاں نے ایس قلعے نوں گھیرا پائی رکھیا پر ایہہ قلعہ اوسدے ہتھ نہ آیا- اخیر رسد دی گھاٹ نے ایس بُڈھڑے قلعے دا لک توڑ دِتا تے ایس دے امیر سُکھ چین نے ہار من لئی- پر ایس قلعے تے جت پراپت کردیاں ای مہاراجہ امر سِنگھ توں اِک اجیہی بُھل ہوئی، جس کارن اوس نوں بڑی پریشانی جھلنی پئی- اوہ ایہہ اوس نے آپنی دادی، بابا آلے دی پتنی، رانی پھتو دا خزانہ ایس قلعے اندر بھیج کے، پٹیالے وِچوں اوس دی چودھر مکاؤنی چاہی پر اوس نے ٹھیک اوس سمیں جدوں مہاراجہ امر سنگھ ایس قلعے اندر داخلے دا جشن منا رہیا سی، اوس دے بھرا ہمت سنگھ نوں پٹیالے دی گدی تے بٹھا دِتا- کئیاں مہینیاں دی

لڑائی مگروں کیتے جا کے امر سنگھ نوں مُڑ پٹیالے دی گدی نصیب ہوئی۔

اج دے سمیں تک ایہہ قلعہ وکھو وکھ راجیاں ہتھوں کئیں تبدیلیاں دا شکار ہون تے دی، آپنی تھاویں اِک یادگار بنیا کھلوتا اے۔ اج وی ایس دیاں جھُرڑیاں وِچوں ایس دے اوس جاہ جلال دی جھلک ویکھی جا سکدی اے، جیہڑا ایس توں مگروں پیدا ہوئے ان گِنت قلعے گوا بیٹھے نیں۔

بڈرُکھاں دا قلعہ: بڈرُکھاں

پُھلکیاں راج دے موڈھی بابا پھولا دا پُتر تلوک سنگھ بڑا بختاور باپ ہویا اے، جس دے دوواں پُتراں نے دو وکھ وکھ راج قائم کر کے ایس خاندان نوں راج بھاگ پردان کیتا سی۔ اوس دا وڈا پُتر گُردت سنگھ سی، جس نے نابھہ راج دی نیہہ رکھی تے چھوٹا پُتر سُکھ چین سی، جس نے جیند راج دا مُڈھ بنیا۔ سن 1751 وِچ جدوں سُکھ چین دا گُزر ہویا تاں اوسدا پُتر گجپت سِنگھ راج بھاگ دا والی بنیا۔ گجپت سنگھ نے صوبہ سرہند دے وروودھ تلوار چُکی تے آپنے باہوبل صدقہ سن 1763 وِچ جیند شہر تے قبضہ کر کے بڈرُکھاں نوں ریاست جیند دی راجدھانی بنا دِتا۔ 1763 وِچ ای گجپت سنگھ نے اوس تواریخی قلعے دی اُساری دا کم چھوہیا، جو اج وی بڈرُکھاں وِچ کھلوتا صدیاں پُرانی وار دا خاموش گواہ اے۔

آپنے جنم توں ہی ایس قلعے نوں جنگی رُوپ گھٹ تے گھر گھرہستی والا رُوپ ودھیرے مِلیا تے ایس دِیاں اُچیاں کندھاں نے گجپت سنگھ دی دھی راج کور دی کُکھوں جمے شیرے پنجاب مہاراجہ رنجیت سنگھ دِیاں کلکاریاں سُنیاں۔ 1780 وِچ نانکے گھر جمے ایس بال نوں گودی کھڈا کے بڈرُکھاں دے ایس قلعے نوں شیرے پنجاب دا جنم تھاں ہون دا جو مان مِلیا، اوہ اج تیک ایس دی شوبھا تے ایس دی وڈیائی دی

نینہہ بنیا ہویا اے- تے پھیر، 63 ورھیاں مگروں ایس دیاں بُرجیاں مُڑ اک ہور راج دے جنم نال شنگاریاں گئیاں- ایس لئی سمیں اندر ایہہ قلعہ گجپت سنگھ دے پتر بھوپ سنگھ دا راج بھاگ ویکھ چکا سی- بھوپ سنگھ دے وڈّے پُتر تے لگے راج دھروہ دے الزام تے ایس دی سزا وجھوں راج بھاگ توں بے دخل ہوئے کرم سنگھ دی مندی حالت ایس دِیاں اکھاں نے ویکھی سی تے اودوں ایس نے بھوپ سنگھ دے چھوٹے پُتر وساوا سنگھ دے ساہمنے سر جھکادِتا سی- وساوا سنگھ دا پُتر سُکھا سنگھ بڑوال پنڈ دی گُڑی راج کور نوں ویاہ کے لیایا، جس نے سن 1843 وِچ، ایسے قلعے دی بُکل وِچ، نابھہ ریاست دے راجہ ہیرا سنگھ نوں جنم دِتا- ایہو ہیرا سنگھ جدوں نابھے دے تخت تے بیٹھیا، تاں آپنی عمر دے سو ورھے ہنڈاؤن مگروں ایس قلعے نوں اوس دے ہتھوں نویں نُہار نصیب ہوئی- بال پُن دی محبت دا حق ادا کردیاں، ہیرا سنگھ نے ایس قلعے دی مرمت کرا کے ایس دے اندر کُجھ نویاں عمارتاں دا وادھا کیتا تے ایس دے وڈے دوار نوں ہندوستانی چتر کلا دی چھوہ نال شنگاریا-

دو راجیاں نوں جنم دین والے ایس قلعے نے شہنائیاں دے بول ہی نہیں سُنے، تلواراں دِیاں جھنکاراں وی سُنیاں نیں- اجے ایہہ قلعہ پُوری طرحاں تیار وی نہیں ہویا سی گجپت سنگھ نے دِلی دے سُلطان، محمد شاہ، نوں خراج بھیجنا بند کر دِتا- نتیجے وجھوں ایس اجانے بال قلعے تے نصیب خان دیاں فوجاں چڑھ آئیاں- ایہہ قلعہ اجے ایس یوگ نہیں سی آپنے مالک نوں بچا سکدا- سِٹے وجھوں، گجپت نوں گرفتار کر کے دِلی لے جایا گیا تے اوہ خراج دے عوض آپنے پُتر بھوپ سنگھ نوں گہنے دھر آیا- رقم تار کے، پُتر چھُڈاؤن مگروں، گجپت سنگھ دی مُڑ کدی ایہہ ہمت نہ ہوئی اوہ دِلی راج وروددھ وِدروہ کرن دی سوچے- سگوں اوس نے دِلی دے سُلطان شاہ عالم نال اجیہا پیار پایا اوس توں 'راج' دا خطاب لیا-

پر گجپت سنگھ دے اکھاں میٹدیاں ای ایس قلعے دا جاہ جلال اُتار ول نوں ٹُر پیا- گجپت سنگھ توں مگروں اوس دی ریاست دو حصیاں وِچ ونڈی گئی- جیند دا راج بھاگ لبھا راجے بھاگ سنگھ نوں تے اوس نے ریاست دی راجدھانی جیند شہر نوں بنا لیا- بڈرکھاں ریاست دی تھاویں جاگیر بن گیا تے ایس دا جاگیردار بنیا گجپت سنگھ دا چھوٹا پُتر بھوپ سنگھ- ایس توں مگروں ایہہ قلعہ ریاستی ٹُھک گوا کے رئیساں دی حویلی بن گیا-

اج دے سمیں ایہہ قلعہ اِک تواریخی یادگار دے طور تے سنگرور برنالہ سڑک تے کھلوتا آپنے چنگے دِناں دا ماتم کر رہیا اے- ایس دیاں پرانیاں کندھاں کھنڈراں دا رُوپ دھار چکیاں نیں تے ایس دا سُنہپن زمانے دے پہیے ہیٹھ درڑیا جا چُکا اے- بھاویں اج وی ایس دا وڈا بُرج، آپنی تن محرابی اُچان نال سر اُتانہہ چکی کھلوتا اے تے ایس دے مُکھ دوار تے ہوئی میناکاری ایس دی پُرانی وڈوں دی گواہی بھر رہی اے، پر کسے وی طرحاں دی سنبھال توں مُتھاج ہون کر کے ایہہ قلعہ کھنڈر رُوپ وِچ ای کھلوتا اے-

قلعہ رحمت گڑھ: مالیرکوٹلہ

ریاست دا رُوپ دھارنوں پہلاں مالیرکوٹلہ افغان پٹھاناں دی جاگیر سی، جو اوہناں دے پُرکھے، حضرت صدرالدین صدرِ جہاں نوں بہلول لودھی دی شہزادی تاج مُرصع بیگم نال ویاہ کراؤن سمیں داج وِچ مِلی سی- صدر الدین (1450-1514) توں لیکے فتح محمد خاں (1566-1604) دے سمیں تک ایس دا رُوپ جاگیر دا ہی رہیا تے ایس دے مالکاں نوں 'خان' تے 'رئیس' آکھیا جاندا رہیا- 'نواب' دا خطاب صدر الدین دی پنجویں پیڑھی وِچ ہوئے بازید خاں (1604-1659) نوں مِلیا تے اوہدے توں ای ایس جاگیر نے ریاست دا رُوپ دھاریا- مالیرکوٹلہ دا اصلی ناں 'کوٹلہ مالیر' اے تے

سن 1901ء تک، جدوں موتی بزار نے ہوند وچ آ کے ایہناں دو بستیاں 'کوٹلہ' تے 'مالیر' نوں ملا کے اِک کیتا سی، ایہہ دوویں علاقے وکھو وکھ ہوندے سن- کوٹلہ مالیر دے حاکماں چوں جدوں نواب جمال خاں (1712-1759) دی موت ہوئی تاں ایس ریاست نوں بڑی دیر تک کوئی ودھیا نواب نصیب نہ ہویا- ایس دور وِچ وار دی اِک بڑی دلچسپ گھٹنا ایہہ واپری نواب جمال خاں دے مگروں اوس دے پنجاں پُتراں بھیکھن خاں، بہادر خاں، عمر خاں، اسد اللہ خاں تے عطا اللہ خاں نے واری واری، تھوڑے تھوڑے سمیں لئی ایس ریاست تے راج کیتا تے پنجویں پُتر عطااللہ خاں (1791-1810) دے مرن تے راج بھاگ اوس دے پُتر رحمت علی خاں دے ہتھ آؤن دی تھاویں، اوسدے بھتیجے، بھیکھن خاں دے پُتر وزیر علی خاں دے ہتھ جا پُجا تے اوہ ایتھوں دا نواب بن گیا-

نواب عطا اللہ خاں دے گدی نشین ہون تک، ایس ریاست دی وار وِچ انیکاں گلاں واپر چکیاں سن- مُغلاں دے دور دے مُکدے سار ای، ایتھوں دے نواب جمال خان نے، مُغلاں نال ریاست دی وفاداری نوں دُرانی پروار لئی راکھواں کر دِتا سی- آلا سِنگھ پٹیالہ دے نال ریاست دا ٹکراء ہو چُکا سی- سِکھاں نال ایس ریاست دے سبندھ دُشمنی والے ہو چُکے سن- نواب عطا اللہ خان نے، گدی نشین ہوندیاں ای، ریاست دِیاں ایہناں کمزوریاں تے جھات پائی تے اوسدے تو کھلے ہور وی ودھ گئے- ایس اوکھے سمیں اوس دی بجی بانہہ بن کے اگے آیا اوس داوڈا پُتر رحمت علی خاں- اجے تک ساری ریاست وِچ اجیہی کوئی عمارت نہیں سی، جتھے ریاست دا خزانہ رکھیا جا سکے جاں ریاست دے راج پروار نوں ای رکھ دِتی جا سکے- ریاست دی مالی حالت مندی ہوندیاں ہویاں وی، آپنی سوجھ بوجھ راہیں رحمت علی خان نے اُدم کیتا تے قلعے دے اُسارن دا بیڑا چُکیا، جو بیتیاں دو صدیاں توں، مالیرکوٹلے دی دھرتی تے براجمان کھلوتا

اے- اوسے دے ناں تے ای ایس قلعے دا ناں قلعہ رحمت گڑھ رکھیا گیا-

قلعہ رحمت گڑھ جدوں آپنی سُنکھی تعمیر تے حفاظت بخش اُچیاں اُچیاں کندھاں نال کوٹلہ شہر دے دکھن چڑھدے حصے وِچ، شہر دی وسوں توں ڈیڑھ میل دی وتھ تے نظر آون لگا تاں ایس دے اندر نہ چھڑا سرکاری خزانہ ای رکھیا گیا، سگوں ایہہ قلعہ نواب تے شاہی خاندان دے وسیبے دی تھاں وی بنیا- اُنیھویں صدی دی موہر وِچ ریاست دے لگ بھگ سارے دفتر تے کچہریاں ایسے قلعے اندر آ پجے- ہولی ہولی ایس تھاں دی لوکاں نوں وی آپنے ول کھچ پائی تے قلعے توں تھوڑی جیہی وِتھ تے اِک نویں بستی ہوند وِچ آئی، جس دا ناں رحمت گڑھ ای وجیا- اج ایہہ قلعہ تاں اِکل دے سنتاپ دا ماریا، کسے وی انسانی چھوہ توں آتر کھلوتا اے، پر ایس دے لاگے دی اوہ پُرانی وستی سنگھنی وسوں نال ٹھاٹھاں مار رہی اے- میونسپل کمیٹی دے اِک وکھرے وارڈ دا رُوپ دھارن والی ایہہ وستی، کُجھ ورھے پہلاں تک، اِک پنڈ جاپدی ہوندی سی، پر بائی پاس ناں دی سڑک نکلن نال ہُن ایہہ شہر دا حصہ ای پرتیت ہوندی اے-

آپنی ہوند دے مُڈھلے دِناں وِچ ای ایس قلعے دی ہِک تے انگریزاں دِیاں پیڑاں دے نشان اُبھرن لگے- ہویا ایہہ ایس قلعے دے جنم توں کجھ سماں پہلاں ای بیدی صاحب اُوناں نے مالیرکوٹلے تے حملہ کیتا سی- مالیرکوٹلے نے ایس حملے دا مونہہ تاں موڑ دِتا سی پر نواب عطا اللہ خاں دے من وِچ سکھاں دا جو بھے بیٹھ گیا سی، اوہ اوس نوں چین نہیں سی لین دے رہیا- آپنی تے آپنی ریاست دی سُرکھئی اوس نے ایسٹ انڈیا کمپنی دی پناہ جالئی تے آپنی وفاداری دے ثبوت وجھوں لارڈ لیک دی اوس سمیں مدد کیتی جدوں اوہ سندھیا، ہُلکر تے مرہٹیاں نال لڑائی لڑ رہیا سی- ایس وفاداری دا بدلہ انگریزاں نے کُجھ ورھیاں مگروں ای چُکا دِتا- جدوں مہاراجہ رنجیت سنگھ ایس ریاست نوں لُٹن دی غرض نال ایتھے پجیا تاں میکالف دی مدد کارن ای ایہہ ریاست لُٹ

کھنٹ توں بچ سکی سی- جیہڑے پنڈ رنجیت سنگھ نے، راہ جاندیاں، ایس ریاست توں کھوہ لے سن، سر اوکٹر لونی نے سن 1809 وِچ اوہ پنڈ وی مُڑ ایس ریاست نوں دوا دِتے- اوددوں توں لے کے سن 1947 تک ایہہ ریاست انگریزاں نال وفادار رہی تے کِسے موقعے تے وی ایس دی وفاداری وِچ فرق نہیں آیا-

سن 1809 توں مگروں ایس قلعے دِیاں فوجاں انگریزاں دے اشاریاں تے نچدیاں رہیاں- 1839 وِچ امیر خاں آپنی فوج سنے کابل دی پہلی جنگ وِچ انگریزاں ولوں رلیا- 46-1845 دی سِکھاں دی پہلی لڑائی وِچ وی ایس قلعے دِیاں فوجاں انگریزاں دی پِٹھ تے رہیاں- ایس قلعے نے ریاستی آب تاب دی پہلی جھلک اوددوں ویکھی جدوں ایس دی بُکل وِچ بیٹھ کے، لارڈ ہارڈنگ نے محبوب علی خاں دے سِر تے ریاست دا تاج رکھیا- 1857 دے ازادی یدھ سمیں ایس ریاست نوں سرہند توں کرنال تک دی جی ٹی روڈ دی راکھی داکم سونپھیا گیا، جو ایس نے بڑی وفاداری نال سرے چڑھایا-

ایہہ قلعہ اِک ہور بہت وڈی تواریخی واپری دا گواہ وی اے- اوہ واپری اے نام دھاریاں دا اندولن- نواب ابراہیم علی خاں دے سمیں جدوں مالیرکوٹلا دے بُچڑ خانیاں وِچ گئو ہتیا دی آ گیا دِتی گئی تاں دھرم پریمی نام دھاری یودھیاں کولوں سہن نہ ہویا- اوہناں مالیرکوٹلے تے حملہ کیتا تے بھر بھر کے شہادت دے جام پیتے- ایس قلعے اندروں نکل کے سردار صمد خاں نے کوکا سردار ہیرا سنگھ نال ٹکر لئی تے ایسے قلعے اندر ہوئی انگریز، پٹیالہ تے مالیرکوٹلہ دی سازش ادھین 68 کوکے گرفتار کر لے گئے- تے پھیر ایس قلعے نے آپنے ساہمنے پھیلے کلر وِچ جڑیا شہیدی میلہ ویکھیا- نو توپاں گڈ کے انگریزاں نے گرفتار کیتے کوکے قطاراں بدھی کھلار کے بھن سُٹے- اٹھاہٹھ دے اٹھاہٹھ کوکے ہسدے ہسدے توپاں اگے آ آ کے کھلوندے رہے تے اوہناں دے سریراں

دے پھندڑے اُڈدے رہے۔

اج دے سمیں ایہہ قلعہ اُجاڑ پیا اے۔ ایس دا مکھ دوار اک عارضی جیہی کندھ نال بند کیتا پیا اے۔ قلعے دے ساہمنے چھاؤنی دیاں عمارتاں وی ویران پئیاں نیں۔ چھاؤنی دیاں عمارتاں توں پرانہہ جیہڑے کجھ گھر آباد نیں اوہناں دی بدولت اوہ مسجد ضرور آباد ہے جو قلعے دے ساہمنے کھلوتی اے۔ کدی کدائیں جدوں ایتھے آرمی دا پڑاء ہوندا اے تاں ایس قلعے دے بڈھے چہرے تے ماڑی جیہی حرانی آ جاندی اے نہیں تاں ایس قلعے تے چڑیاں کبوتراں دا ای راج اے تے ایہہ کھلی عمارت اِنسانی چھوہ نوں ترسدی رہندی اے۔

قلعہ مبارک: پٹیالہ

سِکھاں دی اُچ پدھری ریاست دا رُوپ لینوں پہلاں اوہ کھیتر جس نوں پٹیالہ آکھیا جاندا اے پٹن والا تھیہہ اکھواؤندا سی۔ ایس علاقے دی حکومت اِک راجپوتنی دے ہتھ سی جس نوں پٹن دی رانی دے ناں نال جانیا جاندا سی۔ ایسے توں ایس علاقے نوں پٹیالہ ناں مِلیا۔ پھلکیاں خاندان دے موڈھی چودھری پھولا دا پُترا آلا سنگھ جدوں جوان ہویا تاں اوس نے تلوار دے زور نال آپنی سرداری قائم کیتی تے سرہند تے قبضہ کر لیا۔ ایس لڑائی وِچ احمد شاہ ابدالی دا حاکم زین خاں ماریا گیا تے ایس جِت مگروں ہوئی سرہند دی لُٹ کھسٹ وِچوں بہت وڈّی رقم لے کے آلا سنگھ پٹیالے آ گیا۔ ایس توں دو ورھے مگروں سن 1763 وِچ، اوسے دولت نال اوس نے پٹن والا تھیہہ اُپر اِک پُختہ قلعے دی چنائی چھوہی، پٹیالہ اِک چھوٹا جیہا پنڈ سی، جس دی راکھی لئی آلا سنگھ نے سن 1757 وِچ، اِک کچی گڑھی بنوائی سی، جس نوں ''سوڈھیاں دی گڑھی'' آکھیا جاندا سی۔

سن 1763 توں پہلاں پٹیالہ راج دی راجدھانی برنالہ ہوندی سی، پر ایسے ورھے آلا سنگھ نے قلعہ مبارک اندر آپنی رہائش کر کے پٹیالے نوں ای آپنی راجدھانی بنا لیا- اوددوں توں لیکے مہاراجہ نریندر سنگھ تک جانے 1763 توں 1847 تک ایس راج گھرانے دِیاں پنج پیڑھیاں دا گھر ایہو قلعہ رہیا اے- ایس لمے سمیں وِچ صرف اِک واری تھوڑے سمیں لئی ایہہ قلعہ راج گھرانے دے ہتھوں نکلیا پر چھیتی ای مُڑ ایس قلعے وِچ اوہناں دا ان جل زوراور ہو گیا- ایہہ گھٹنا سن 1771 دی اے- بٹھنڈہ جت کے آلا سنگھ دے پوترے مہاراجہ امر سنگھ نے آپنی دادی رانی پھتو دا خزانہ بٹھنڈے بھیج دِتا- اوہ ایس گل تے بہت نراض ہوئی-اِک ہور سپہ سالار سکھداس سنگھ نوں وی مہاراج نراض کر بیٹھے سن- سٹہ ایہہ ہویا جدوں مہاراجہ امر سنگھ بٹھنڈے وِچ جشن منا رہے سن تاں بُڈھی دادی پھتو تے فوجدار سکھداس نے رل کے اوہناں دے بھرا ہمت سنگھ نوں پٹیالے دا راجہ ہوک کے ایہہ قلعہ اوس دے ہتھ پھڑا دِتا- پر جدوں امر سنگھ نوں ایس گل دی خبر ہوئی تاں اوہ پٹیالے ول دوڑیا تے آ کے قلعے نوں گھیرا پا لیا- امر سنگھ نے آپنی مدد لئی نابھہ، سرمور تے جیند دِیاں فوجاں منگا لئیاں- اودھر ہمت سنگھ نے آپنی مدد لئی ماجھے دے سِکھ بُلا لئے- کئی مہینے لڑائی ہوندی رہی- اخیر ہمت سنگھ نال امر سنگھ دا سمجھوتہ ہو گیا- اوس نوں پنجاہ پنڈ جاگیر وجھوں دے کے امر سنگھ مُڑ ایس قلعے وِچ داخل ہو گیا-

ایس قلعے نے گھریلو جھگڑے دا اِک ہور دلچسپ نظارہ وی ویکھیا- مہاراجہ امر سنگھ دا پُتر صاحب سنگھ جدوں پٹیالے دا راجہ بنیا تاں اوس نے آپنے آپ نوں راگ رنگ وِچ ڈبو لیا- اوس دی بیوی آسا کور نے راج کاج دی واگ ڈور آپنے ہتھ لے لئی- حواریاں دی چُک چ آ کے صاحب سِنگھ نے آپنی رہائش قلعے توں باہر کر لئی تے رانی قلعے دے اندروں حکومت کردی رہی- راجے نے آپنی بیوی ہتھوں راج بھاگ کھوہن

دے کئی جتن کیتے پر سپھل نہ ہوسکیا- اخیر اوس نے مددلئی مہاراجہ رنجیت سنگھ نوں سد گھلیا- رنجیت سنگھ پٹیالے آ پجیا- نذرانے وجھوں اِک کنٹھ تے اک توپ لے کے رنجیت سنگھ بنا کُجھ کیتیاں ای پرت گیا کیوں رانی نے اوس دے آون توں پہلاں ای بڑی سیانپ توں کم لیکے آپنے خاوند نوں قلعے وِچ موڑ لیاندا سی-

پٹیالے دے چوتھے راجے مہاراجہ کرم سنگھ نے ایس قلعے دا مونہہ متھا سواریا پر ایس قلعے نوں سُندرتا اوسدے پُتر مہاراجہ نریندر سنگھ دے سمیں ای نصیب ہوئی- مہاراجہ نریندر سنگھ نے ایسدے اندر عالیشان عمارتاں دا وادھا کرکے ایس نوں نویں ٹُھک تے نویں نُہار پردان کیتی تے ایسدی باہرلی دکھ نوں وی شنگاریا- مہاراجہ کرم سِنگھ تے مہاراجہ نریندر سنگھ دوواں نوں ای کلا نال بڑا پیار سی- ایہناں دوواں راجیاں دے راج کال وِچ ایس قلعے دی سجاوٹ لئی، راجپوت تے پہاڑی کلاکار نوکر رکھے گئے- جیہناں نے ایس دے اندر شاندار کندھ چتر بنا کے ایس دی سُندرتا نوں چار چن لا دِتے- ایہہ کندھ چِتر اجے وی ہین تے راجپوت تے پہاڑی کلا دے مِلاپ دا سُندر نمونہ پیش کردے نیں-

اج دے سمیں وی قلعہ کئی سرکاری دفتراں نوں پناہ دیندا ہویا شہر دے وِچکار کھلوتا اے- ایس دی فصیل دے نال نال سنگھنے بزار بنے ہوئے نیں تے ایس دے مُکھ دوار دے باہرلے گھیرے وِچ شِو دا خوبصورت مندر اے سرکاری دفتراں توں بِنا ایس قلعے دے اندر عجائب گھر وی ہے، جس وِچ اینکاں تواریخی وستاں سانبھیاں پئیاں نیں- دیوان خانہ، دربار ہال تے شستر گھر وی ایس قلعے دے وڈے حصے نیں- پٹیالے شہر وِچ انگریزاں جیہڑے بُت کدی دُھم دُھما کے لائے سن ازادی مگروں اوہ وی آپو آپنی تھاں توں اُکھڑ کے ایس قلعے اندر آ ڈِگے نیں- انگریزی راج دے سُورج دے ڈبن نال ای ایہناں خوبصورت کلا کرتاں دی بے قدری ہوگئی تے ایس قلعے دے اندر سُٹے

پے ایہہ ان گولے بدنصیب بُت آپنے چنگے دِناں دا ماتم کردے جاپدے نیں۔ شیشے دے جھاڑ فانوس اجے وی ایس قلعے اندر چھتاں نال لمک رہے نیں۔ جو ریاستی زمانیاں تے شخصی حکومتاں دی مونہہ بولدی تصویر سن۔ مُکھ دروازے دے سجے کھبے خوبصورت عمارتاں توں چھٹ قلعے دا باقی حصہ ان گولیا پیا اے جو ہولی ہولی کھنڈراں وِچ بدلدا جا رہیا اے۔

بہادر گڑھ دا قلعہ: بہادر گڑھ

اورنگزیب دے اِک سیانے اہلکار فدائی خاں دا بھرا سیف خاں کشمیر دا حاکم سی۔ وزیر نال جھگڑا ہو جان کارن سیف خاں نے گورنری توں استعفیٰ دے دِتا تے پٹیالے توں چار کو میل دی وِتھ تے آ وسیا۔ راج بھاگ بھوگن مگروں بھاویں سیف خاں نے آپنا دھیان رب ول موڑ لیا سی، پر اوس دا حاکمی ٹھاٹھ باٹھ ہمیشہ قائم رہیا۔ اوس نے سیف آباد ناں دا اِک پنڈ وسایا، جو ہُن بہادر گڑھ دے ناں نال جانیا جاندا اے۔ راجپورہ پٹیالہ سڑک تے موجود ایسے بہادر گڑھ دا وڈا قلعہ اج وی آپنی بُکل وِچ سیف خاں دا مقبرہ تے اوس دے سمیاں دی مسجد سانبھی کھلوتا اے، جس دی اُساری اوس نے سن 1688 وِچ کیتی سی۔

سیف آباد آباد ہون تے سیف خاں اِک درویش دے رُوپ وِچ پرسدھ ہویا۔ اوس دِیاں انیکاں کراماتاں نے اوس دی دُھم دُور دُور تک پُجا دِتی۔ اوس دے بارے پرسدھ سی اوہ سیف آباد دی اُساری وِچ کم کر رہے مزدوراں نوں ہر چوتھے دِن مزدوری دیندا ہوندا سی۔ جدوں مزدور اوس توں اُجرت لین جاندے تاں اوہ آپنی چٹائی ہیٹھوں پیسے کڈھی جاندا تے اوہناں دی مزدوری دئی جاندا۔ لوکی دولت دے ایس اٹٹ بھنڈار توں بڑے حیران سی۔ اِک رات کُجھ لوکاں نے سیف خاں توں چوری اوس

چنائی نوں چُک کے پھولیا، پر اوس دے ہیٹھوں پُھٹی کوڈی وی نہ لبھی - ایہہ واقعہ جنگل دی اگ وانگ سارے علاقے وِچ پھیل گیا تے سیف خاں دی مانتا دِیاں جڑاں ہور وی پکیاں ہو گئیاں-

سیف آباد دا ایہہ علاقہ پٹیالے دے دُوجے راجے امر سنگھ لئی چھک دا تھاں بنیا تے اوہ ایس نوں آپنے راج وِچ ملاؤن دے سُفنے ویکھن لگا- اوس سمیں ایس علاقے تے گُل بیگ دا قبضہ سی- مہاراجہ امر سنگھ دی ایہہ ہمت تاں نہ ہوئی اوہ سدھے سیف آباد تے حملہ کر کے ایس تے قبضہ جما لوے پر اوس نے ایس نشانے لئی اِک ڈام ضرور رچ لیا- سرمور دے راجے کیرتی پرکاش نوں چُک چکا کے اوس نے اوس توں سیف آباد تے حملہ کرا دِتا تے سرمور سیف آباد دی لڑائی وِچ لت پھسا کے آپ سیف آباد تے قبضہ کر لیا-

گورو گھر نال سیف خاں دا پیار پرسدھ اے- ایتھوں تک جو نوویں گورو سری تیگ بہادر سیف خاں نوں ملن لئی آپ سیف آباد آئے سن- سیف آباد نوں ویکھ کے گورو صاحب نے بھلک بانی کیتی سی کدی ایس تھاں تے بڑا وڈا قلعہ بنے گا- اوہناں دی بھلک بانی نوں پُورا کرن لئی تے سیف خاں نال ہوئی گوروَ صاحب دی ملاقات نوں یادگاری روپ دین لئی پٹیالے دے مہاراج کرم سنگھ نے سن 1837ء وِچ ایس قلعے دے اُسارن دا بیڑا چکیا- ایس دی چِنائی وِچ اٹھ ورھے لگے تے اوس زمانے وِچ ایس تے دس لکھ روپے خرچ کیتے گئے-

پٹیالہ شہر دے پہاڑ چڑھدے وِچ بنے ایس قلعے دی فصیل دوہری اے تے ایس لمے چوڑے تے مضبوط قلعے دی باہرلی فصیل دی اُچائی 29 فُٹ اے- فصیل دے نال نال چونتی فُٹ ڈُونگھی تے اٹھونجا فُٹ چوڑی کھائی ہوندی سی، جس دے آکار وِچ ہُن فرق پے چکیا اے- ایس قلعے دا رقبہ اِک میل پنج سو چھتی گز تے دو فُٹ اے- مہاراجہ

کرم سنگھ نے گورو تیگ بہادر دی یاد وِچ ایس نوں جو بہادرگڑھ دا ناں دِتا سی، اوہ ناں اج تک پرچلت ہے- قلعے دے اندرلیاں عمارتاں وِچوں سیف خاں دی بنوائی مسجد دا ذِکر اُتے ہویا اے- ایہہ مسجد دھرتی توں اِک منزل دی اُچائی تے بنی سفید پتھر دی خوبصورت مسجد اے- پوڑیاں چڑھدیاں ای وضو کرن دے تھاں سمیت ایس دا کُھلا ویڑھا ایس گل دی دس پاوندا اے کدی ایتھے مسلمان بہت وڈی گنتی وِچ نماز پڑھیا کردے سن- مسجد دے متھے تے فارسی وِچ مسجد دا اُساری ویلا تے ایس دے بانی سیف خاں دا ذِکر کیتا ہویا اے جس دا ارتھ اے رب پیاریاں لئی ایس مسجد دے بانی سیف خاں نے ایس نوں عالم دے شاہ دُنیا دے مالک تے دھرم دے تابعدار حمائتی عالمگیر (اورنگزیب) دے سمیں تعمیر کیتا سی- ابجد دے حساب نال ایس توں چنائی دا ورھا 1077ھ بندا اے، جس دا بدل سن 1688ء اے-

اج دے سمیں بھاویں ایہہ مسجد بے اذان کھلوتی اے پر پی اے پی والیاں نے ایس دی ورتوں کِسے ہور کم لئی کر کے ایس دی پوترتا نوں بھنگ نہیں کیتا تے نہ ای ایس نوں برباد ہون دِتا اے- ایہو کارن اے اج وی ایہہ مسجد اِک سوہنی تواریخی یادگار دے طور تے ثبوتی کھلوتی اے- گورو تیگ بہادر نال سِلسلے پاروں گوردوارہ ایس قلعے دی دُوجی وڈی عمارت اے- پنج بٹی باگ وِچ بنیا اِک ہور گوردوارہ وی بڑا سوہنا بنیا ہویا اے، جس دے نال لگدا تلاء گورو صاحب دی ایتھے آمد دی یادگار اے- ایس دے اندرلے سوہنے کندھ چتر شیشے دی بے دُوج کاراگری تے اندرلی تصویرگری ایس دی دکھ نوں ہور وی من چھکواں بناؤندی اے- اندرلیاں عمارتاں وِچوں اِک ہور دسن جوگ عمارت بندی خانہ اے- ایہہ اوہو بندی خانہ اے جس وِچ ازادی گھول دے امر گُھلاٹیے سردار سیوا سنگھ ٹھیکری والا نوں قید کیتا گیا سی-

قلعے دے اندرلے دروازے تے لکھی ایہہ ہور فارسی لکھت وی سیف آباد وساؤن

دی تاریخ دا ثبوت پیش کردی اے- ایس لکھت دا مطلب اے سیف خاں نے شہنشاہ عالمگیر دے سمیں ایس لئی سیف آباد وسایا تاں جو ربّ دے عبادت کرن والے نیک بندے ایس توں فیض حاصل کرن تے ایتھوں دے وسنیک ہمیشہ دِلشاد رہن- ابجد دے حساب نال ایس لکھت توں وی 1077 ہجری ای بندا اے-

انگاں ورھے مہاراجہ پٹیالہ دی فوج جس نوں اے پی بی این آکھیا جاندا سی ایس قلعے اندر رہی- اج دے سمیں ایہہ قلعہ پنجاب آرمڈ پُلس دی 82 بٹالین دا ہیڈکوارٹر اے-

بُڑیل دا قلعہ: بُڑیل

چنڈی گڑھ دے لاگے بُڑیل وِچ حاضر کھلوتا قلعہ آپنی وڈوں کارن میری پڑچول دا مُدا نہیں بنیا سگوں میں ایس نوں اوہناں انگاں قلعیاں دے اگیچ روپ وِچ لے کے، وار دے اِک بھرویں دور دی پڑچول کرنی چاہوندا ہاں- ایہہ اوہ دور سی جس وِچ ایہناں قلعیاں نوں ناں توں تاں قلعے ہی آکھیا جاندا سی، پر ایہناں دی حیثیت سدا ای رئیساں دیاں حویلیاں والی ہوندی سی- پنجاب وِچ اجیہے قلعے بہت وڈی گنتی وِچ موجود سن تے اج دے سمیں ایہناں وِچوں بہتے قلعے آپنی پچھان تے آپنی وار گوا چکے نیں-

مُغلاں دے راج بھاگ لین توں پہلاں پنجاب افغان مسلماناں دے قبضے وِچ سی- ہمایوں دے آوَن توں پہلاں تک دا افغان دور اوہناں لئی بے خطر دور سی پر ہمایوں دی جِت دے نال ای، پنجاب دے افغان حاکم سکندر سُوری دی موت نے افغاناں دی ایس طاقت دا لک توڑ دِتا- ہارے ہوئے افغاناں نے مسلمان ہوندیاں ہویاں وی مغلاں نوں کدی آپنا نہیں سمجھیا- مغلاں دے دور وِچ جیہڑے جیہڑے اہلکار پنجاب وِچ آباد ہوئے جاں جیہناں ہندوستانی مسلماناں نے مغلاں دی نیڑتا لے

لئی، اوہناں نے آپنے پرواراں دی راکھی لئی تھاں تھاں تے کچیاں جیہیاں گڑھیاں بنوا کے آپنے آپ نوں افغاناں توں بچاء رکھن دا جتن کیتا۔

ایسے دور وِچ ای مسلمان راجپوتاں نے بڑیل دا ایہہ قلعہ اُساریا سی۔ ایہہ قلعہ کس سن وِچ بنیا جاں کس مسلمان گھرانے نے ایس نُوں اُساریا، ایس دا تواریخی ویروا نہیں ہے، پر میرا قیافہ اے صوبہ سرہند دے کسے رجے پُجے مسلمان گھرانے نے ایہہ قلعہ آپنے رہن لئی بنوایا سی۔

ایس علاقے نوں پہلی واری جھنجوڑیا اوہناں سکھاں نے جو گورو تیغ بہادر دے سمیں ہانسی توں لے کے ستلج تک دے علاقے وِچ لُٹ مار کردے رہے۔ سکھاں دی لُٹ مار دا ایہہ دور سن 1664ء توں سن 1673ء تک دا اے۔ گورو گوبند سنگھ دے سمیں انندپور تے اوس دے آس پاس دے علاقے وِچ ہوئے قلعیاں دے اُسار نے ایس علاقے نوں وی آپنے گھیرے وِچ لے لیا پر جدوں سن 1763ء وِچ لاہور، امرتسر تے فیروز پور دے سِکھاں نے سرہند وِچ آپنیاں فوجاں اکٹھیاں کر کے سرہند دے ناظم زین خاں نوں مار مُکایا تے ستلج تے جمنا دے وِچکارلے علاقے تے قبضہ جما لیا تاں ایس کھیتر دے مسلمانی راج دا بھوگ پے گیا تے بُڑیل پنڈ اُتے امرتسر دے سِکھ سرداراں دا قبضہ ہو گیا۔

بُڑیل دے ایس قلعے نے پہلی واری سن 1763ء وِچ اِک اصلوں نویں تے وکھری رہتل دے درشن کیتے۔ چوہلا سرداراں نے جدوں دیا سنگھ دی سرداری ہیٹھاں ایس قلعے تے قبضہ کیتا تاں اوہناں نے ایتھوں دے مسلمان وسنیکاں نوں تتر بتر کر کے ایس دے اِک بُرج نوں گوردوارے دا رُوپ پردان کیتا تے ایس قلعے دے متھے تے نشان صاحب جھولن لگا۔ ایہہ گوردوارہ اج تک ایس قلعے اندر قائم اے تے سِکھاں دی فتح دا نشان اج تک ایس قلعے تے جھُل رہیا اے۔

سن 1808ء تک ایس علاقے دی سیاسی حالت بہت عجیب رہی ستلج توں پرانہہ دا علاقہ رنجیت سنگھ دے راج کارن اِک حد بندی وِچ بجھ چکا سی تے جمنا پار دا علاقہ انگریزاں دی عملداری کارن آپنیاں حداں مِتھ چُکا سی- ستلج تے جمنا وِچکار دا ایہہ علاقہ سِکھ سرداراں دے آپسی لڑائی جھگڑیاں مار کاٹ تے لُٹ کھسُٹ دا کُھلا میدان بنیا ہویا سی- رنجیت سِنگھ وی کئی واری، لُٹ کھسُٹ دے متے نال ایس علاقے ول آوندا سی تے نذرانے تے خلعتاں لے کے مُڑ جاندا سی- 1808ء وِچ رنجیت سنگھ توں ترٹھے جیند، کیتھل تے پٹیالے دے راجیاں نے انگریزاں دی پناہ منگ لئی، تے ایس دے نال ای ایس علاقے وِچ انگریزاں دا دخل جو چل پیا اوہ پنجاب دِیاں کُجھ ریاستاں نوں چھڈ کے باقی دے سارے علاقے اُتے انگریزاں دے قبضے دا مُڈھ بنیا- بُڑیل دا علاقہ وی انگریزی عملداری دا انگ بن گیا تے ایتھوں دے سکھ سردار پتی دار بن کے رہ گئے- ایہہ قلعہ اوہناں دا رہن تھاں بنیا تے انگریزی بندوبست وِچوں لبھیاں زمیناں اوہناں دِیاں جاگیراں بن گئیاں-

چھوٹی اِٹ توں بنے ایس قلعے دا چوگردا اج دے سمیں آپنے کھنڈر رُوپ وِچ موجود اے پر ایس دے اندرلا حِصہ رہائشی مکاناں دا رُوپ دھار چُکیا اے- ایس قلعے دِیاں چارے بُرجیاں اجے تک ہین پر ایس دے وڈے بُوہے دا پُرانا رُوپ ختم ہو چُکیا اے- ایس دِیاں کندھاں وی ان گِنت وٹانداں دا شکار ہون مگروں کِتے کِتے ٹاکیاں وانگ ایس دے تواریخی سریر تے لمک رہیاں نیں- ایس قلعے وِچ آباد گھرانے اوہناں پتی داراں دی اولاد نیں جیہناں دے پُرکھیاں نے باہوبل نال ایس قلعے تے قبضہ کیتا سی-

سرداراں دا قلعہ: ملود

آلا سنگھ دے بھرا بخت سِنگھ نے سن 1711ء وِچ سہناناں علاقے وِچ کوٹ بخت

مل ناں دا پنڈ وسا کے جیہڑی جاگیرداری قائم کیتی سی اوس جاگیر نوں اِک تگڑی نظامت دا رُوپ دے کے اوس دے پُتر مان سنگھ نے ملودیئے رئیساں دا اک اجیہا گھرانہ قائم کیتا، جو اجے تک آپنیاں روائتاں دی یادگار دے طور تے اوس قلعے اندر وس رہیا اے، جس نوں ملودیئے سرداراں دا قلعہ آکھیا جاندا اے۔ مان سنگھ توں پہلاں ملود دا ایہہ علاقہ ریاست مالیرکوٹلہ دا حصہ سی پر جدوں مان سنگھ نے کوٹ بخت مل دی جاگیرداری سانبھی تاں اوس نے تلوار دی نوک تے ایہہ علاقہ مالیرکوٹلے کولوں کھوہ لیا تے ایس دی سُرکھئی اِک قلعہ بنوا کے ایس علاقے نوں بھلک دے کِسے وی جنگی تو کھلے توں مُکت کر دِتا۔ آپنے جنم دے نال ای ایس قلعے نے مان سنگھ دی دان طاقت تے بہادری دے نظارے ویکھے تے ایہہ محسوس کیتا ایس دا جیون سپھل ہووے گا۔

پر ایس وچارے قلعے نوں کیہ پتہ سی مان سنگھ دے اکھاں مِیٹدیاں ای اوس دے دووِیں پُتر دلیل سنگھ تے بھاگ سِنگھ جُتیو جُتی ہو جان گے۔ چھوٹے بھرا بھاگ سِنگھ نے دھکے نال کوٹ بخت مل تے قبضہ کر لیا تے وڈا بھرا دلیل سنگھ آپنے حق دی راکھی لئی مہاراجہ پٹیالہ توں مدد منگ لیایا۔ ایہہ قلعہ بھاگ سِنگھ دے قبضے چ آ چُکا سی۔ مدد نوں آئی پٹیالے دی فوج لے کے دلیل سنگھ نے ایس قلعے اُتے دھاوا بول دِتا۔ بھاگ سِنگھ نے ٹِل دا زور لایا پر اخیر اوہ ہار گیا تے اوس نے ہتھیار سُٹ دِتے۔ دلیل سنگھ دی مدد نوں آئی فوج وِیہہ ہزار روپیہ تے اِک توپ نذرانے وجھوں لے کے مُڑ گئی تے ایس قلعے تے دلیل سنگھ دی جِت دا جھنڈا جُھلن لگا۔

سن 1824ء وِچ جدوں دلیل سنگھ نے چلانا کیتا تاں اوس دی کوٹ بخت والی جاگیر دا مالک تاں بنیا اوسدا وڈا پُتر فتح سنگھ پر ملود تے پکھوں دی جاگیر ہتھ آئی اوس دے چھوٹے پُتر مِت سنگھ دے۔ ایس قلعے وِچ آ وسیا مِت سنگھ دا خاندان۔ ایسے مِت سنگھ دے گھر پیدا ہویا بدن سنگھ، جس نے ملودیئے رئیساں دے سنمان نوں چار چن لا

دِتے۔ انگریزاں نوں خوش کر کے بدن سنگھ نے اوہناں توں راجے دا خطاب لیا تے ایس دے نال ای ملود دی جاگیر نے ریاست دا رُوپ دھار لیا۔ پر بدن سنگھ دی طاقت وی ایس قلعے دِیاں کندھاں نوں لہو دیاں چھٹاں توں بچا نہ سکی تے بھری جوانی وِچ ای ایس قلعے دے متھے تے دُدھ چِٹے کپڑیاں والے نامدھاریاں دے لہو دا ٹِکہ لگ گیا۔

راجہ بدن سنگھ کدی بھینی صاحب وِچ بابا رام سنگھ دی حضوری وِچ حاضر ہو کے ایہہ آکھ آیا سی جدوں کدی میری مدد دی لوڑ پوے تاں یاد کرنا۔ اوس سمیں کُوکا سردار ہیرا سنگھ اوتھے موجود سی تے اوس نے اوس سمیں آکھ دِتا سی راجہ آپنا بچن چیتے رکھیں لوڑ تاں اساں پینی اے۔ پر انگریزاں نال ہوئی دوستی کارن بدن سنگھ لئی دِتا بچن نبھاؤنا اوکھا ہو گیا سی۔ مالیرکوٹلے تے چڑھائی کرن ٹُری کُوکیاں دی فوج جدوں راہ وِچ ملود آ ٹھہری تے سردار ہیرا سنگھ نے راجہ بدن سنگھ نوں اوس دا بچن یاد کرا کے مدد دی منگ کیتی تاں راجہ مکر گیا۔ سِٹے وجھوں ایس قلعے دِیاں کندھاں نے نام دھاری مستانیاں دِیاں لِشکدیاں شُوکدِیاں تلواراں دے جوہر وی ویکھے تے بچنوں مکرے بدن سنگھ دِیاں فوجاں دے کرتب وی۔

دھرم تے دیش دی راکھی دا پرن کر کے بھینی صاحب توں ٹُرے ایہناں کُوکیاں نے مالیرکوٹلے پُج کے شہادت دا جام پیتا تے بدن سنگھ نوں کُوکیاں دا ساتھ نہ دین تے انگریزاں ولوں شاباش ہوئی۔ سن 1922ء وِچ بدن سنگھ دی موت ہوئی تاں اوس دے پُتر دَل سنگھ نے وی سرکار نوں خوش رکھن دی رِیت دی پالنا کیتی۔ پیو نوں تاں انگریزاں نے صرف راجے دا خطاب ہی دِتا سی پر پُتر راجے دے نال بہادر وی بنیا تے اوس دے ناں مگر 'او. بی. آئی' دا دُم چھلا وی جُڑ گیا۔

اج دے سمیں ایہہ قلعہ بھاویں ویکھن نوں تاں قلعہ ای ہے پر ایسدا رُوپ رئیساں دی حویلی والا اے۔ وڈا بُوہا لنگھدیاں ای کُھلے ویڑھے وِچ رجے پُجے زمیندار

دے گھر والا ہر درِش ویکھیا جا سکدا اے۔ قلعے اندر بجھیاں مجھاں گائیاں، دانیاں دے ڈھیر تے اناج دِیاں بوریاں، منجے تے بیٹھے سردار صاحب تے بھوئیں بیٹھی رعیت ایتھوں دے خاص درِش نیں۔ وسدے ٹبر دے باوجود آپنے پیارے دی چُپ چاں تے ڈھراندرلے بھاگاں دی بے آبادی تے نموشیا قلعہ آپنی عمارت کارن ای قلعہ اکھوائی جا رہیا اے۔ اندرلی رہائشی عمارت دے متھے تے اج وی اوہ پُرانی فارسی لکھت ہے جس دا ارتھ اے: ستکارت سردار مان سنگھ نے سن 1753ء وچ مالیرکوٹلے دے افغاناں پاسوں ایہہ علاقہ کھنڈے دے زور نال جِتیا تے ایس جِت دا بے مِثل نشان ایہہ قلعہ بنوایا۔

قلعہ میر ہوتا: لُدھیانہ

لُدھیانے شہر دی پربتی حد اُتے اج دی دریسی گراؤنڈ دے نال کھلوتا پرانا قلعہ پنجاب دی وار دیاں ان گِین واپریاں دا خاموش گواہ اے۔ ایس دِیاں کندھاں نے لودھیاں دے سمیں توں لے کے اج دے سمیں تک کئیں اُتار چڑھاء ویکھے نیں۔ جس تھاں تے اج ایہہ قلعہ کھلوتا اے پنج سو ورھے پہلاں ایتھے میر ہوتا ناں دا پنڈ وسدا ہوندا سی۔ اودوں ہندوستان دی راج گدی اُتے بہلول لودھی دا پُتر سکندر لودھی بیٹھا ہویا سی تے لُدھیانہ ناں دا شہر ہوند وِچ نہیں آیا سی۔ سکندر لودھی دا سماں سن 1489-1517ء اے۔ میر ہوتا تے آس پاس دے علاقے دے لوک بلوچاں دی لُٹ مار دا شکار سن۔ بلوچاں توں دُکھی ہو کے اوہناں نے سکندر لودھی نوں رکھ کرن دا ترلا لیا۔ سکندر لودھی نے یوسف خاں تے نہنگ خاں ناں دے دو لودھی سرداراں نوں گھل کے ایہناں لوکاں نوں امن امان بخشیا تے ایس کھیتر وچ امن کیتا۔ امن امان ہون مگروں یوسف خاں تاں کھوکھراں دی سری بھن لئی ستلج پار چلیا گیا پر نہنگ خاں سکندر لودھی دے اگے دے

طور تے ایتھے ای وس گیا- ایہناں دوواں لودھی سرداراں دے ناں تے ای میر ہوتا دا ناں لُدھیانہ پیا- نہنگ خاں دی موت مگروں اوس دا پوترا جلال خاں ایس علاقے دا حاکم بنیا تاں اوس نے اوس تھاں تے جتھے کدی اوسدے دادے نے لودھی فوجاں نال ڈیرہ لایا سی ایس قلعے دی اُساری کیتی-

بابر دے سمیں تک ایس قلعے دے آلے دوالے لودھیاں دی آبادی رہی پر جدوں بابر نے لودھی خاندان دا تخت اُلٹ دِتا تاں ایہہ قلعہ لودھیاں دے قبضے چوں نکل کے مغلاں دے قبضے چ آ گیا- مغلاں نے لُدھیانے نوں صوبہ سرہند وِچ رلا لیا تے ایہہ قلعہ وی سرہند دے صوبے دار دی عملداری وِچ آ گیا- ایہہ وقوعہ سن 1524ء دا اے- پر چھیتی ای سُوریاں نے سرہند دا علاقہ مغلاں کولوں کھوہ لیا تے ایس قلعے تے سُوریاں دا قبضہ ہو گیا- سن 1525ء وِچ جدوں ہمایوں نے پنجاب دے حاکم سکندر سُوری نوں ہرا کے سرہند تے قبضہ جمایا تاں ایس قلعے اُتے مُڑ مغلاں دی جِت دا جھنڈا جُھل پیا- جو سن 1759ء تک مغل راج دا نشان بن کے ایس قلعے اُتے جُھلدا رہیا-

سن 1759ء وِچ احمد شاہ ابدالی نے ہندوستان اُتے پنجویں واری حملہ کیتا تے لُدھیانے دے علاقے اُتے قبضہ کر لیا- پر پُھلکیاں راجیاں تے رائے کوٹ دے رائے کیاں نے ایس علاقے وِچ ابدالی دے پیر قائم نہ رہن دِتے تے سِٹے وجھوں سن 1769ء وِچ اوہنے ایہہ قلعہ رائے کیاں دے حوالے کر دِتا- سن 1798ء وِچ بیدی صاحب اُونا نے رائے کوٹ تے دھاوا بولیا پر پُھلکیاں راجیاں دی بھرپور مدد کارن رائے کیاں نے جودھاں دی لڑائی وِچ اوس نوں ہرا سٹیا- اوددوں رائے کوٹ تے نابالغ نواب رائے الیاس دا راج سی- لُدھیانے دے ایس قلعے نوں جتن دی بیدی دی سدھر کدی وی پوری نہ ہو سکی- ایس دا کارن حسن خاں نامی یودھے سردار دی دلیری سی جس نوں رائے کیاں نے ایس قلعے دا ناظم تھاپیا سی- رائے کیاں نے بیدی صاحب

طور تے ایتھے ای وس گیا- ایہناں دوواں لودھی سرداراں دے ناں تے ای میر ہوتا دا ناں لُدھیانہ پیا- نہنگ خاں دی موت مگروں اوس دا پوترا جلال خاں ایس علاقے دا حاکم بنیا تاں اوس نے اوس تھاں تے جتھے کدی اوسدے دادے نے لودھی فوجاں نال ڈیرہ لایا سی ایس قلعے دی اُساری کیتی-

بابر دے سمیں تک ایس قلعے دے آلے دوالے لودھیاں دی آبادی رہی پر جدوں بابر نے لودھی خاندان دا تخت اُلٹ دِتا تاں ایہہ قلعہ لودھیاں دے قبضے چوں نکل کے مغلاں دے قبضے چ آ گیا- مُغلاں نے لُدھیانے نوں صوبہ سرہند وِچ رلا لیا تے ایہہ قلعہ وی سرہند دے صوبے دار دی عملداری وِچ آ گیا- ایہہ وقوعہ سن 1524ء دا اے- پر چھیتی ای سُوریاں نے سرہند دا علاقہ مغلاں کولوں کھوہ لیا تے ایس قلعے تے سُوریاں دا قبضہ ہو گیا- سن 1525ء وِچ جدوں ہمایوں نے پنجاب دے حاکم سکندر سُوری نوں ہرا کے سرہند تے قبضہ جمایا تاں ایس قلعے اُتے مُڑ مغلاں دی جِت دا جھنڈا جُھل پیا- جو سن 1759ء تک مغل راج دا نشان بن کے ایس قلعے اُتے جُھلدا رہیا-

سن 1759ء وِچ احمد شاہ ابدالی نے ہندوستان اُتے پنجویں واری حملہ کیتا تے لُدھیانے دے علاقے اُتے قبضہ کر لیا- پر پُھلکیاں راجیاں تے رائے کوٹ دے رائے کیاں نے ایس علاقے وِچ ابدالی دے پیر قائم نہ رہن دِتے تے سٹے وجھوں سن 1769ء وِچ اوہنے ایہہ قلعہ رائے کیاں دے حوالے کر دِتا- سن 1798ء وِچ بیدی صاحب اُونا نے رائے کوٹ تے دھاوا بولیا پر پُھلکیاں راجیاں دی بھرپور مدد کارن رائے کیاں نے جودھاں دی لڑائی وِچ اوس نوں ہرا سٹیا- اوددوں رائے کوٹ تے نابالغ نواب رائے الیاس دا راج سی- لُدھیانے دے ایس قلعے نوں جِتن دی بیدی دی سدھر کدی وی پوری نہ ہو سکی- ایس دا کارن حسن خاں نامی یودھے سردار دی دلیری سی جس نوں رائے کیاں نے ایس قلعے دا ناظم تھاپیا سی- رائے کیاں نے بیدی صاحب

سنگھ دی ودھ رہی شکتی توں ترٹھ کے ہاسی توں جارج ٹامس ناں دے مشہور یودھے نوں رائے کوٹ سد لیا جس دے ڈرتوں بیدی لُدھیانہ چھڈ کے ستلج پار چلا گیا۔

سن 1803ء وِچ ایہہ قلعہ رائے کیاں دے ہتھوں نکل کے مہاراجہ رنجیت سنگھ دے بھنویں راجہ بھاگ سنگھ جیند دے قبضے چ آ گیا۔ کارن ایہہ جدوں رنجیت سنگھ نے ستلج پار دے ایس کھیتر تے حملہ کیتا اودوں رائے الیاس مر چکیا سی تے اوس دی ماں نُورالنساء تے ووہٹی بھاگ بھری رائے کوٹ دی حکومت چلا رہیاں سن۔ اوہناں وچاریاں عورتاں دی طاقت جیند دے راجے دا مقابلہ کرن جوگی نہیں سی۔ پر ایہہ قلعہ تھوڑا چر ای راجہ بھاگ سنگھ کول رہیا کیوں 18 فروری 1809ء نوں انگریزی فوج لُدھیانے پُج گئی تے ایہہ قلعہ اوہناں دے ساہمنے گوڈے ڈاہ کے بیٹھ گیا۔ تے پھیر سن 1838ء تک ایہہ قلعہ ستلج تک دی انگریزی راج دی سرحد دا پہریدار بنیا رہیا۔ انگریزاں لئی لُدھیانہ بہتی دیر جنگی ٹکانہ نہ رہیا تے اوہناں نے سن 1838ء وِچ فیروز پور چھاؤنی تیار کرلئی۔ ایس دے نال ای ایس قلعے دی لوڑ دا بھوگ پے گیا۔ سن 1849ء وِچ جدوں پنجاب اُتے انگریزاں دا قبضہ ہوگیا تاں اوہناں نے سن 1854ء وِچ ایس قلعے اندروں انگریزی فوج نوں کڈھ لیا تے ایتھے آپنی ملازم دیسی فوج دیاں کُجھ ٹکڑیاں واڑ دِتیاں۔

1857ء دے غدر سمیں ایس قلعے چوں وی بغاوت دی لہر اُٹھی۔ انگریزاں دی ملازم ہندوستانی فوج نے ایس قلعے اندروں آزادی دا نعرہ بُلند کیتا۔ لُدھیانے دے گُجراں نے ایہناں سُورمیاں دا ساتھ دِتا۔ گُجراں نے دوتوپاں ڈھو کے ایس قلعے اُتے چاڑھیاں تے قلعے اندر پیا انگریزی سامان لُٹ لیا۔ پر ایتھوں ایہناں اُتشاہی وریاماں نے جوش وِچ ای مات کھا لئی۔ ایہہ سارے دے سارے فوجی ایس قلعے نوں رب آسرے چھڈ کے دِلی تے حملہ کرن لئی ٹُر پئے تے راہ وِچ ای انگریزاں دی طاقت

توں مار کھا گئے- خالی کھلوتے ایس قلعے اُتے مُڑ انگریزاں نے قبضہ جما لیا تے ایس دی سُرنگھ دے ناں تے گُجراں توں بدلہ لین لئی ایس دے آس پاس تن سو گز دے علاقے وِچوں سارے مکان ڈھا کے گُجراں دی وسوں اُجاڑ دِتی-

اج دے سمیں ایہہ قلعہ لُدھیانے دی سنگھنی آبادی وِچ کھلوتا پرانی وار دی یادگار دے طور تے ای قائم ہے- ایس دے دوالے دی فصیل وی ہُن ساری دی ساری قائم نہیں تے ایس دی ہِک اُتے لوکاں نے مکان پا لئے نیں- ایس دے دوالے وگدی کھائی آپنا نمود کھو چکی اے تے ایس دے اندرلی سُرنگ وی آپنے جیون دے آخری ساہ گن رہی اے- اج دے سمیں ایس اُتے پنجاب سرکار دے اُدیوگ وبھاگ دا قبضہ اے جس دے سکھلائی انسٹیٹیوٹ وِچ پڑھدے پڑھیار سارا دِن ایس قلعے نوں آپنے پیراں ہیٹھ لتاڑدے نیں-

ایس دے دوویں پُرانے بُوہے اج وی ہین پر ایس دا اندرلا نقشہ واہوا بدل گیا ہویا اے-

پھلور دا قلعہ: پھلور

بھارت وِچ مُغلاں دا راج پکا ہون توں پہلاں پھلور دے علاقے اُتے راجپوتاں دا راج سی- ایسدی وسوں دے چوہیں پاسے تھیہہ ہوندے سن تے ستلج کنڈھے دا ایہہ علاقہ اودوں بہتا قدر والا نہیں ہوندا سی پر جدوں مغل بادشاہ شاہجہاں نے ہندوستان دی پُھلکاری اُتے ویل بُوٹے کڈھنے چھوہے تاں ایہہ تھاں دِلی توں لہور جان والی سڑک اُتے آ گیا- شاہجہاں نے ایس تھاں اُتے اِک سراں بنوائی تے ایس علاقے وِچ مغل فوجاں دے پڑاء دا پربندھ کر دِتا- اوہو سراں اج دے سمیں اِک یادگاری قلعے دا رُوپ دھاری کھلوتی اے-

سِکھاں دی چڑھت سمیں ایہہ علاقہ سُدھ سنگھ دے قبضے چ آ گیا- اوس نے پھلور نوں آپنی راجدھانی بنا کے ایس علاقے دا ٹوہر ہور وی ودھا دِتا- پر 1807ء وِچ ایس گھرانے دے راج بھاگ دا بھوگ پے گیا تے ایہہ علاقہ مہاراجہ رنجیت سنگھ دے قبضے چ آ گیا- انگریزاں دے ٹُوکھلے توں بچیاں رہن لئی رنجیت سنگھ نے ستلج دے کنڈھے وسدے ایس تھاں دی جنگی لوڑ سہی کیتی تے مُغلاں دی بنائی سراں نوں اِک قلعے دا رُوپ دے کے آپنے راج دی حد دا پاہرُو بنا دِتا-

رنجیت سنگھ دا حاکم محکوم چند ایس قلعے دا مختیار سی- بھاویں ایس توں پہلاں اوس نے رنجیت سنگھ دِیاں فوجاں نوں مغلاں دی سراں وِچ ای رکھیا سی، پر مہاراج دی اِچھا مُوجب اوس نے ایس سراں نوں قلعے وِچ بدلن دا کارج چھوہیا تے ایہہ قلعہ ہوند وِچ آوَن لگا- سن 1809ء وِچ شروع ہویا ایس قلعے دا اُساری کارج سن 1812ء وِچ سرے چڑھ گیا، جِسدا سِٹہ ہے اوہ شاندار قلعہ جو اج وی آپنی شان شوکت نال پھلور دی دھرتی تے براجمان اے- ایس قلعے دا اُسارن انگریزاں ولوں لدھیانے دے علاقے اُتے قبضہ کرن دا کرارا جواب سی- رنجیت سنگھ نے ایس قلعے دے دوالے اِک ڈُونگھی خندق کھدوائی تے ایس دِیاں ہُجاں تیار کرا کے ایس نوں اطالوی طرز دی عمارت پردان کر دِتی، جس کارن پنجاب دے قلعیاں وِچ ایس قلعے نوں سرکڈھ تھاں مِلیا- ایس قلعے دا نقشہ اِٹلی دے اِک انجینئر نے بنایا سی-

سن 1846ء وِچ جدوں سِکھ فوجاں قلعے نوں چھڈن تے مجبور ہو گئیاں تاں ایس قلعے نوں جندرے وج گئے تے ایس دِیاں چابیاں پھلور دے چودھری قطب الدین دے ہتھ آ گئیاں- پر انگریزی فوجاں نے پھلور تے چڑھائی کیتی تاں قطب الدین نے ایہہ چابیاں انگریزاں نُوں پھڑا کے آوَن والے سمیاں لئی ایس قلعے دی قسمت انگریزاں دے حوالے کر دِتی- 1857ء تک انگریزی فوجاں نوں ایس قلعے اندر پیر پاوَنا

نصیب نہیں سی ہو سکیا تے اوہ ایس دے نیڑے چھاؤنی پائی بیٹھیاں رہیاں، پر ایس سوکھ نال چابیاں ملن تے انگریزاں لئی ایس اُتے قبضہ کرنا بہت ای سَوکھالا ہو گیا- ہُن ایہہ قلعہ انگریزاں دے قبضے وِچ سی- اوہناں ایس دے اندر رہن لئی ''ہر مجیسٹیز ایٹتھ فُٹ'' نوں گھلیا تے ایس وِچ آپنیاں توپاں تے گولی سِکہ بھر دِتا-

ہوندے ہوندے ایہہ قلعہ انگریزاں لئی بہت سَوکھاواں تے ات راکھواں تھاں بن گیا- 1857ء دے ازادی گھول سمیں جدوں لُدھیانے دے قلعے وِچ بیٹھی انگریزاں دی گُلام بھارتی فوج نے بغاوت دا جھنڈا چُکیا تاں گوری سرکار نوں لُدھیانے پئے آپنے خزانے دی چنتا پئی- اوس سمیں پھلور دا ایہہ قلعہ ای سی جس اُتے انگریز بھروسہ کر سکدا سی- ایہو کارن اے اوس نے 15 مئی 1857ء نوں سرکاری خزانہ ایس قلعے وِچ گھل کے اوس دے لُٹے جان دی پیش بندی کر لئی- ازادی گھول دے سِرے نہ چڑھن پاروں جدوں ہندوستان دی دھرتی تے ''گاڈ سیو دی کِنگ'' دی دُھن گونج پئی تاں سن 1863ء وِچ انگریزاں نے آپنیاں توپاں تے گولی سِکہ ایس قلعے چوں کڈھ لیا تے ایس وِچ آپنی گُلام بھارتی فوج دی اِک ٹکڑی بٹھا دِتی-

1 جنوری 1892ء نوں انگریز سرکار نے پُلس محکمے دے افسراں دی ٹریننگ لئی ایس قلعے اندر پُلس ٹریننگ سکول قائم کیتا، جو اج تک ہے تے پنجاب دیاں ٹریننگ ٹھِہیاں وِچوں اِک وڈا ٹھِہیا اے-

قلعہ گوبِند گڑھ: امرتسر

سِکھ راج دی وار دی یادگار دے طور تے امرتسر دے لہندے حصے وِچ کھلوتا قلعہ گوبندگڑھ اج وی شیرے پنجاب مہاراجہ رنجیت سِنگھ دے راج کال دیاں ڈھیراں یاداں دا بھنڈار اے تے ایس گل دا ثبوت اے مہاراجہ رنجیت سنگھ نوں جنگی ٹریننگ تے

قلعے بندی دا انتاں دا شوق سی- آپنے اج دے رُوپ تے ناں تک پُجن توں پہلاں ایس قلعے دا رُوپ اِک کچی گڑھی دا سی جس نوں گُجر سنگھ بھنگی دی گڑھی آکھیا جاندا سی-

بھنگی مِسل دا نُہاء ہون لگا تاں ہور سارے علاقے اوہناں ہتھوں کُھس جان تے وی امرتسر شہر اُتے اوہناں دا قبضہ بنیا رہیا- بھنگی سردار گردِت سِنگھ دی ماں مائی سُکھاں بڑی ہوشیار عورت سی تے اوسے دی بدولت ایس مِسل دے پیر ماڑے موئے قائم سن- مہاراجہ رنجیت سنگھ نوں سدا ای ایہہ گل ٹُنبدی رہی سی سُکھاں کول جیہڑی زمزمہ توپ اے اوہو جیہی توپ مہاراجے کول وی نہیں- ایس توپ تے مہاراجے دی اکھ لگی ہوئی سی تے اخیر اوس نے سُکھاں کولوں ایس توپ دی منگ کر لئی- سُکھاں نے نانہہ کر دِتی تے مہاراجہ فوجاں لے کے امرتسر تے چڑھ آیا- چار گھنٹیاں دی لڑائی وِچ ای رنجیت سنگھ نے امرتسر دی ایس گڑھی اُتے قبضہ کر لیا تے سُکھاں دے راج دا بھوگ پا دِتا- ایہہ گل سن 1802ء دی اے-

گلاب سِنگھ بھنگی دی وِدھوا تے آپنے نابالغ پُتر دے ناں تے راج کر رہی سُکھاں جدوں گدیوں بے دخل ہوئی تاں زمزمہ توپ لین نال ای مہاراجے دی تسلی نہیں ہوئی سگوں اوس نے ایس گڑھی نوں اِک مضبوط قلعے دا رُوپ دین لئی ایس دی اُساری دا فیصلہ وی کر لیا- قلعے دی اُساری دا ایہہ فیصلہ چار پنج ورھے مہاراجے دے دماغ وِچ ای نقشے بناؤندا رہیا پر اِک دِن اچانک ایس قلعے دی ہوند اُگھڑ آئی- ایہہ گل سن 1808ء دی اے برٹش راج دا ایجنٹ لہور آیا تے اوس نے برٹش سرکار ولوں مہاراجے نوں نذرانے بھیٹ کیتے- اوسے سمیں رنجیت سنگھ دا متھا ٹھنک گیا تے اوس نے لہور دربار دے سکتر عزیز الدین دے بھرا امام الدین نوں امرتسر بھیج دِتا تاں جو اوس دی نگرانی ہیٹھ قلعے دی اُساری تُرنت چھوہی جا سکے- اِک ورھے اندر ایہہ قلعہ آپنے اج

دے رُوپ وِچ دھرتی دی ہِک اُتے اُٹھ کھلوتا تے مہاراجہ رنجیت سنگھ نے دسم گورو دے ناں تے ایس نوں گوبند گڑھ ناں دے کے گورو گھر نال آپنی لگن دا ثبوت پیش کر دِتا۔

سن 1809ء وِچ جدوں ایہہ قلعہ آپنے اج دے رُوپ وِچ اُگھڑیا تاں رنجیت سنگھ نے پہلا کم ایہہ کیتا آپنا خزانہ ایس قلعے وِچ بھیج کے اوس دی راکھی لئی دو ہزار فوجی اِتھے رکھ دِتے۔ آپنے جنم دے نال ای ایس قلعے نوں فوجی دلاں دی جو گھما گھمی نصیب ہوئی، اوس نوں مہاراجے دے اِک ہور فیصلے نے چار چن لا دِتے۔ ایس فیصلے مُوجب ایس قلعے دے موڈھیاں تے ویہہ توپاں سجا دِتیاں گئیاں تے ایس قلعے نوں پنجاب دے قلعیاں وِچ اُچا تھاں مِل گیا۔

بھری جوانی دی رُتے ای ایس قلعے نوں سِکھ راج دے اسمان اُتے اُبھرے کالے پرچھاویاں کج لیا۔ سن 1857ء وِچ سِکھ راج بارے انگریزاں دی نیت خراب ہوئی تے اوہناں نے ایہہ قلعہ آپنے قبضے چ لینا لوچیا۔ سِکھ راج دے گورو دے نشان ایس قلعے نے سر جُھکاؤنوں انکار کر دِتا۔ انگریز سرکار نے قلعہ قابو کرن لئی 59 نیٹو بٹالین بھیجی جس وِچ ستر یورپی ہتھیار باز وی سن۔ کیپٹن لارنس تے کمشنر رابرٹس نے 13 مئی 1857ء نوں ایس قلعے دی ہِک تے پیر دھرن دا جتن کیتا، پر قلعے دے اندروں پنجابی لڑاکاں نے اوہناں دے مونہہ موڑ دِتے۔ اخیر انگریزاں نے لہور جا کے برگیڈیر کاربیٹ دی مدد لئی بینتی کیتی۔ کاربیٹ نے اوسے سمیں 81 فُٹ بٹالین دی ادھی کمپنی تانگیاں یکیاں راہیں اوہناں دے نال طور دِتی۔ ایہہ فوج اگلی بھلکے امرتسر آ پُجی تے 15 مئی نوں مقابلے توں ہٹھے ایس قلعے نے نیویں پا لئی۔

قلعہ جتن مگروں کُجھ سماں تاں انگریزاں نے 59 نیٹو بٹالین ای ایس قلعے وِچ رکھی، پر چھیتی ای گورے فوجیاں دے آ جان اُتے اوہناں ایس بٹالین نوں ایس قلعے توں باہر کڈھ دِتا۔ ایس تبدیلی دے نال ایہہ قلعہ انگریزاں لئی اِک اُتم بھروسے جوگ تے

ات راکھواں ٹکانہ بن گیا- پھیر ایہہ قلعہ حالات ہتھوں اجیہا بے وس ہویا ہی دو سو سینتی ازادی گھلاٹیاں دی بھکھ پیاس، پریشانی، گرفتاری تے کنیاں دی موت آپنی اکھیں ویکھ کے وی ایس نے اک ہنجو نہ کیریا-

اِٹاں تے چُونے توں بنیا ایہہ قلعہ آپنی ودھیا دِکھ دے باوجود جنگی پکھ توں ان گنت تھوڑاں دا شکار سی- ایس قلعے دے اندر دا حِصہ باہروں ویکھیا جا سکدا سی- ایس دِیاں کھائیاں وِچ موتی جھیل توں لیا کے پانی سُٹنا پیندا سی تے ایس دِیاں کندھاں سُنکھیاں تاں ضرور سن پر توپاں دے گولیاں دی مار سہن جوگیاں نہیں سن-

اج دے سمیں ایس قلعے دی دکھ تے ایس دے سہپن وِچ کوئی فرق نہیں پیا- ایس دے بھاگاں وِچ ہورناں قلعیاں وانگ اُجاڑا تے ویرانی نہیں لکھی ہوئی-

قلعہ شاہ پور کنڈی: شاہ پور

تومر راجپوتاں دی جو ریاست سن 1000 دے نیڑے نیڑے قائم ہوئی سی، اوس دا ناں اگے چل کے ریاست نورپور پیا- نورپور شہر ریاست دی راجدھانی بنن توں پہلاں ایس دی راجدھانی پٹھان کوٹ ہوندی سی- ستارھویں صدی وِچ ایس ریاست دی راجدھانی جس تھاں تے تبدیل ہوئی، اوس دا ناں 'دھماری' سی، پر راجدھانی دی تھاں بدلدیاں ای ایس دے راجپوت راجے نے مُغل بادشاہ جہانگیر نال آپنی وفاداری وسدیاں ایس دا ناں جہانگیر دے ناں نورالدین تے نورپور رکھ دِتا- شاہجہاں دے سمیں ایس ریاست وِچوں چکی تے راوی دے وچکارلے حصے نوں کٹ کے اِک ہور نویں ریاست قائم کیتی گئی، جس دا راجہ راجہ جگت سِنگھ دا بھرا بھاؤ سِنگھ بنیا- نُورپور توں وکھ ہو کے ایس ریاست نے جس تھاں نوں آپنی راجدھانی بناؤن لئی چُنیا، اوس دا ناں شاہجہاں دے ناں اُتے شاہپور رکھیا گیا- ایسے تھاں تے بنیا ہویا راجپوتاں دا پُرانا قلعہ پٹھان کوٹ دے پربتی حصے دے پہاڑی راجیاں دِیاں ان گنت کیتیاں کرتیاں دی

ساکھی بھر رہیا اے۔

پٹھان کوٹ توں 'پٹھانیا' ال نال لے کے نکلی راجپوتاں دی جس شاخ نوں شاہ پور دی حکومت نصیب ہوئی اوس دے سبندھ بھاویں مُغلاں نال بہت ای ودھیا سن، پر اوس دے آپنے راج دی راکھی لئی راجدھانی وِچ اِک قلعے دی ہوند وی ضروری سی۔ ایس لوڑ نوں پُورا کیتا جسپال سِنگھ پٹھانیا نے۔ آپنی ہوند دے سمیں توں ای ایس قلعے نوں توپاں دی گڑ گڑ دی لوڑ پئی تے نہ تیر اندازاں تے نیزے برداراں دی، جو ایس دی راکھی لئی جوڑے جا سکدے سن۔ مُغلاں دی مہر صدقہ بنی ایہہ ریاست کِسے وی ون دے توکھلے توں نچنت سی، ایس لئی ایس قلعے نے جنگاں ویکھن دی تھاں حاکمی ٹھاٹھ باٹھ ویکھنا چھوہیا۔ سُکھ سکون دا ایہہ دور اودوں تک چلدا رہیا جدوں تک سِکھاں نے ایس پاسے دا رُخ نہیں کیتا۔ سِکھاں دے ایس پاسے آون تے وی بھاویں ایس قلعے نے کِسے ون دا خون خرابہ نہیں ویکھیا، پر ایس دے بڈھے ہڈاں نے اوس تبدیلی نوں ضرور بھوگیا جو راجپوت راج دے مُکن تے سِکھ راج دے پوند دا قدرتی سِٹہ سی۔ سن 1816ء وِچ جدوں رنجیت سنگھ نے پٹھان کوٹ دے آسے پاسے دے علاقے اُتے قبضہ کیتا، تاں ایس قلعے نے وی شیرِ پنجاب دے ساہمنے سیس نوا دِتا۔

آپنے جنم دے نال ای ایس قلعے دِیاں اکھاں نے اوس نہر دے جنم دا نظارہ کیتا، جِس نوں 1639ء وِچ ایس لئی جنم لینا پیا سی جو اوس دے راہیں راوی دے پانی نے شالامار باغ لہور دی سِنجائی لئی جانا سی۔ بال پُن وِچ ای ایس نے علی مردان خاں نوں ایہہ نہر بناؤندیاں ویکھیا تے ایہہ سہی کیتا جو لہور نال شاہپور دا رشتہ ہور وی ڈُونگھا ہو گیا اے۔

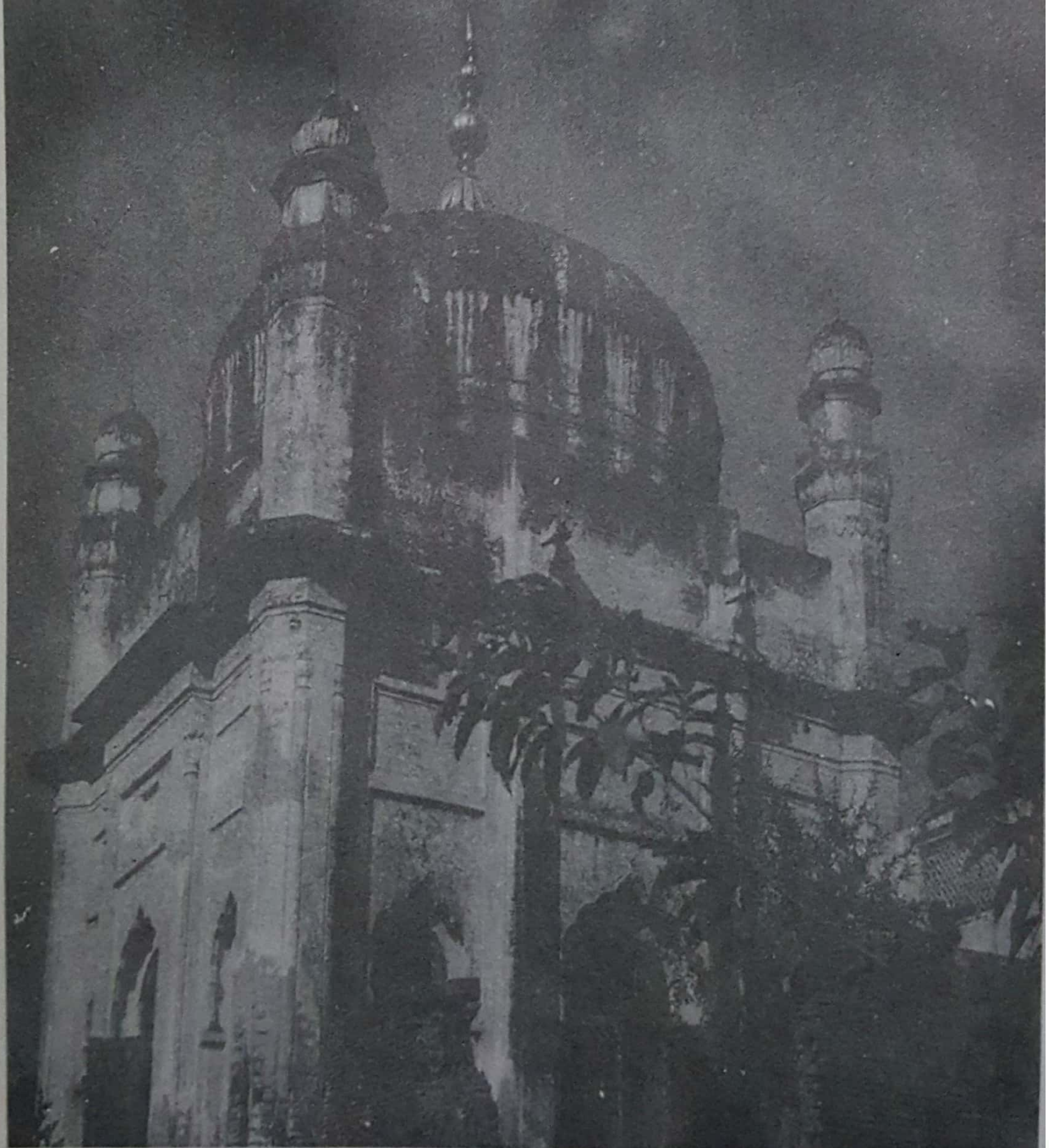
پھیر ہورناں کنیاں قلعیاں وانگ ایہہ قلعہ وی انگریزاں دے پیراں ہیٹھ لتاڑیا

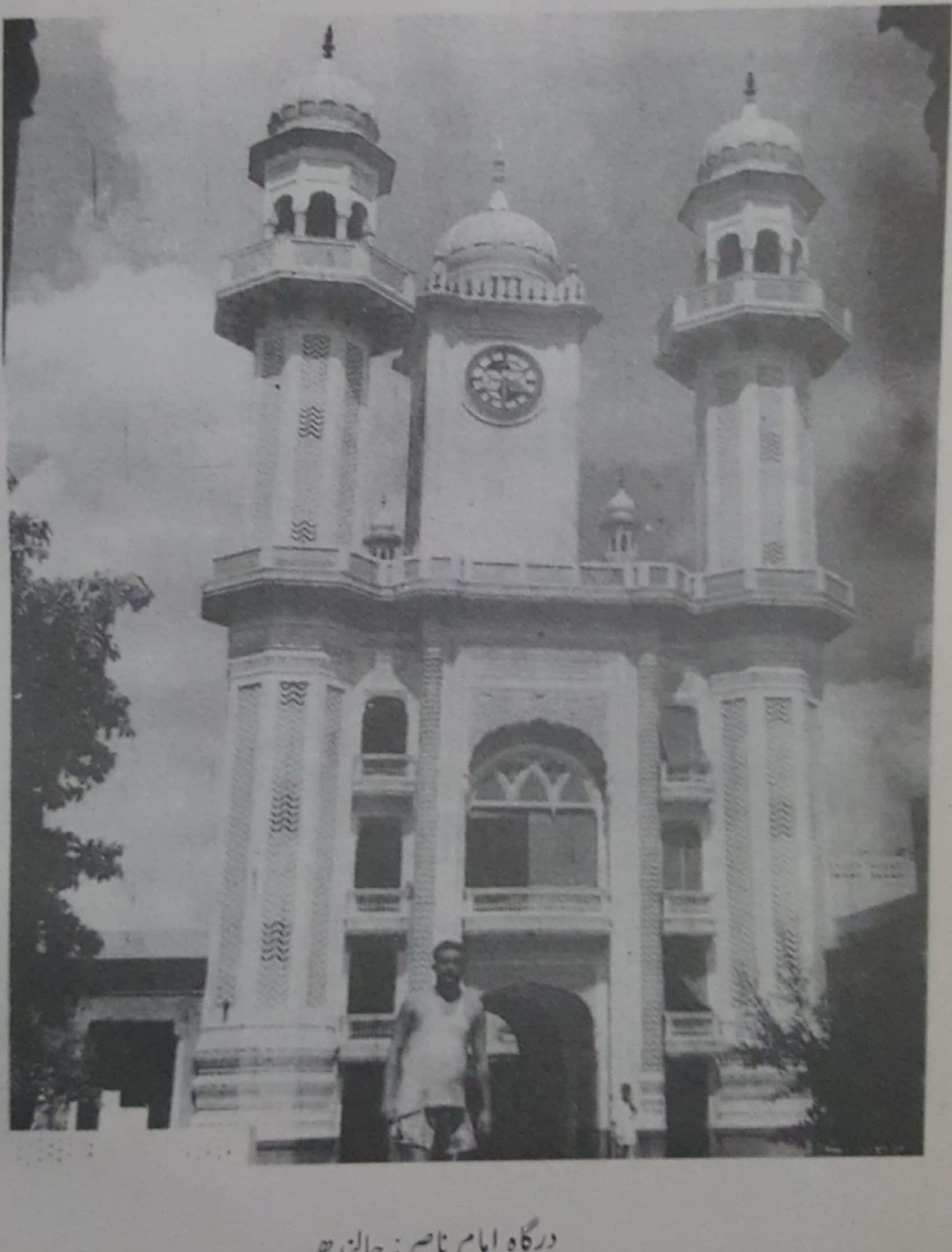
گیا- انگریزاں دا گُلام ہون تے وی، ایس قلعے دی رُوح آزادی لئی تڑفدی رہی- تے سن 1848ء دی اک رات وزیر زادے رام سِنگھ تے اوس دے سُورمے ساتھیاں نوں آپنی بُکّل وِچ پناہ دے کے ایس قلعے نے اک اجیہا ہنبھلا ماریا جو ازادی گھول دا وڈا وقوعہ ہوندیاں ہویاں وی وار وِچ تھاں نہ لے سکیا- ایہہ وقوعہ سی، سن 1848ء دا وددوہ- رام سِنگھ نے جموں دے علاقے چوں ساتھی اکٹھے کیتے تے راوی پار کر کے ایس قلعے اندر آ وڑیا- اوسے رات اوس نے ڈھول ڈھمکے نال ایہہ اعلان کیتا اج توں ایس علاقے اُتے انگریزاں دا راج مُکدا اے تے ایس علاقے دا راجہ دلیپ سِنگھ نوں تھاپیا جاندا اے تے رام سِنگھ اوس دا وزیر اے-

قلعے اُتے رام سِنگھ دا قبضہ ہون دی خبر تیز قدماں نال ہشیار پور پہنچی - ہُشیار پوروں انگریزی فوج ایس پاسے نوں نس پئی- رام سِنگھ جِنّا چر مقابلہ کر سکدا سی، کردا رہیا پر اخیر گینویں ساتھیاں نال اوس توں ایس قلعے دی رکھ اوکھی ہو گئی- مُڑ انگریزاں دے قابو آؤن توں پہلاں ایس قلعے دیاں بُڈھیاں اکھاں نے رات دے ہنیرے وِچ رام سِنگھ نوں فرار ہوندیاں ویکھیا تے اوس دے شلاگھا جوگ دیس بھگتی بھرے کارنامے دی یاد آپنے سینے وِچ سانبھ لئی-

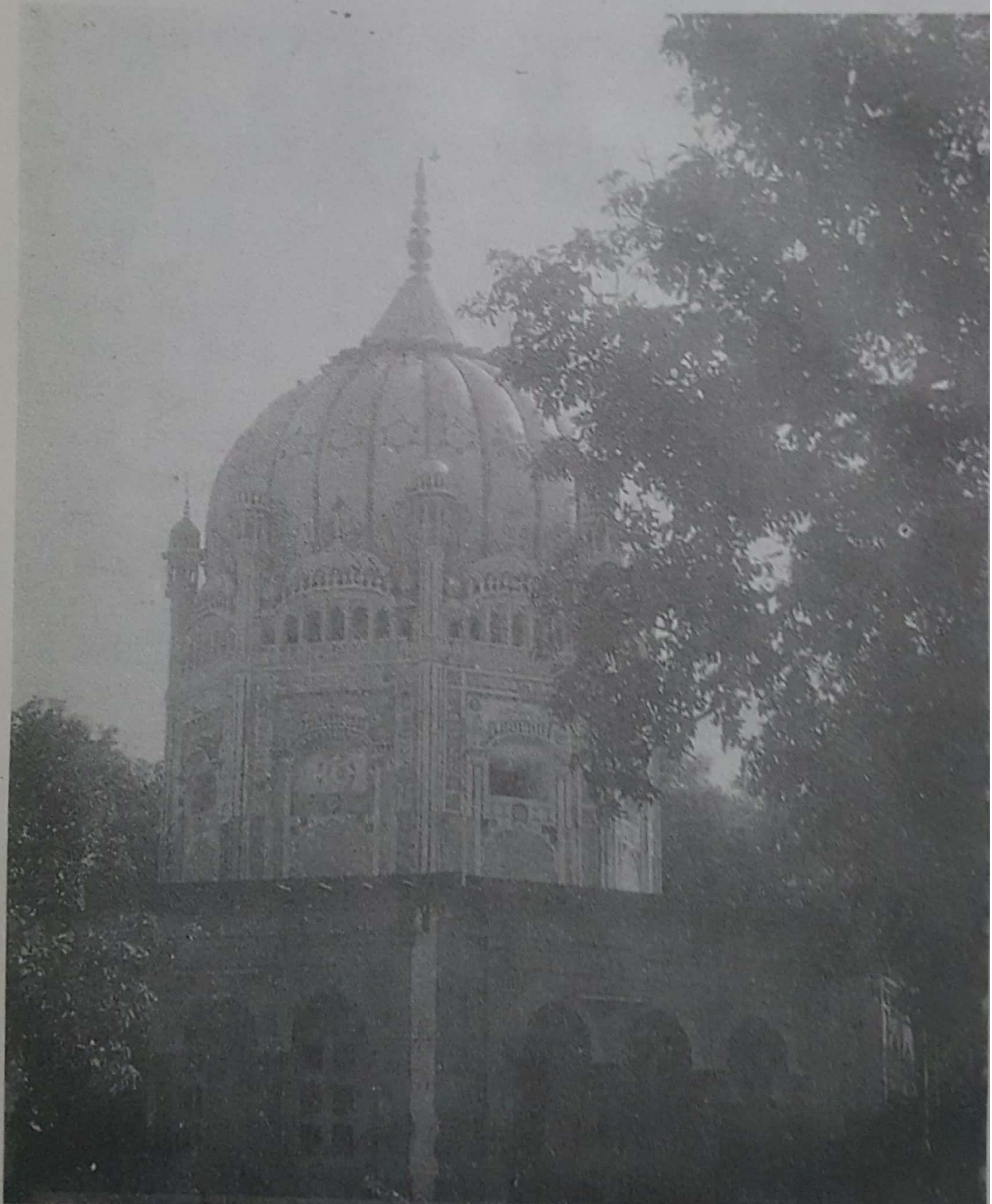
اوس توں اگلے ورھے سن 1849ء وِچ ایس قلعے نے ایہہ منحوس خبر وی سُنی ڈلادھار دے مندر وِچ ماں دُرگا دی پوجا کردے رام سنگھ نوں انگریزاں نے گرفتار کر لیا اے-

اج دے سمیں ایہہ قلعہ آپنے کھنڈر رُوپ وِچ ای باقی اے- ایس دی شان شوکت سُہپن تے آب تاب کدوں دی مُک چکی اے- سمیں دے گیڑ نے ایس دی ہِک اُتے اِک بنگلہ اُگا دِتا اے جو ہُن ''ٹورسٹ بنگلو'' اکھواؤندا اے پر اجے وی ایس دے کھنڈر ایس دی پچھان دسن لئی بتھیرے نیں-

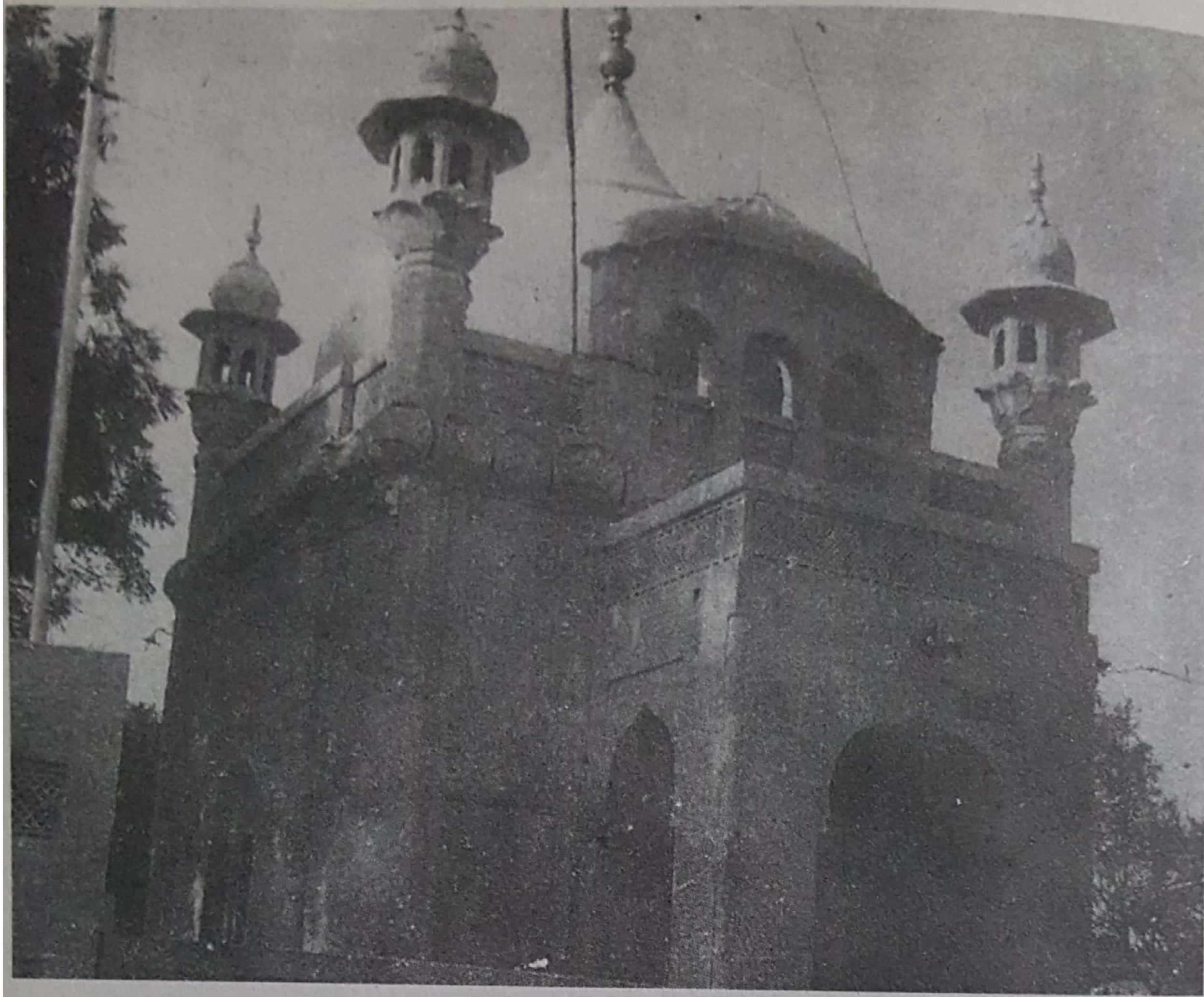

درگاہ امام ناصر: جالندھر

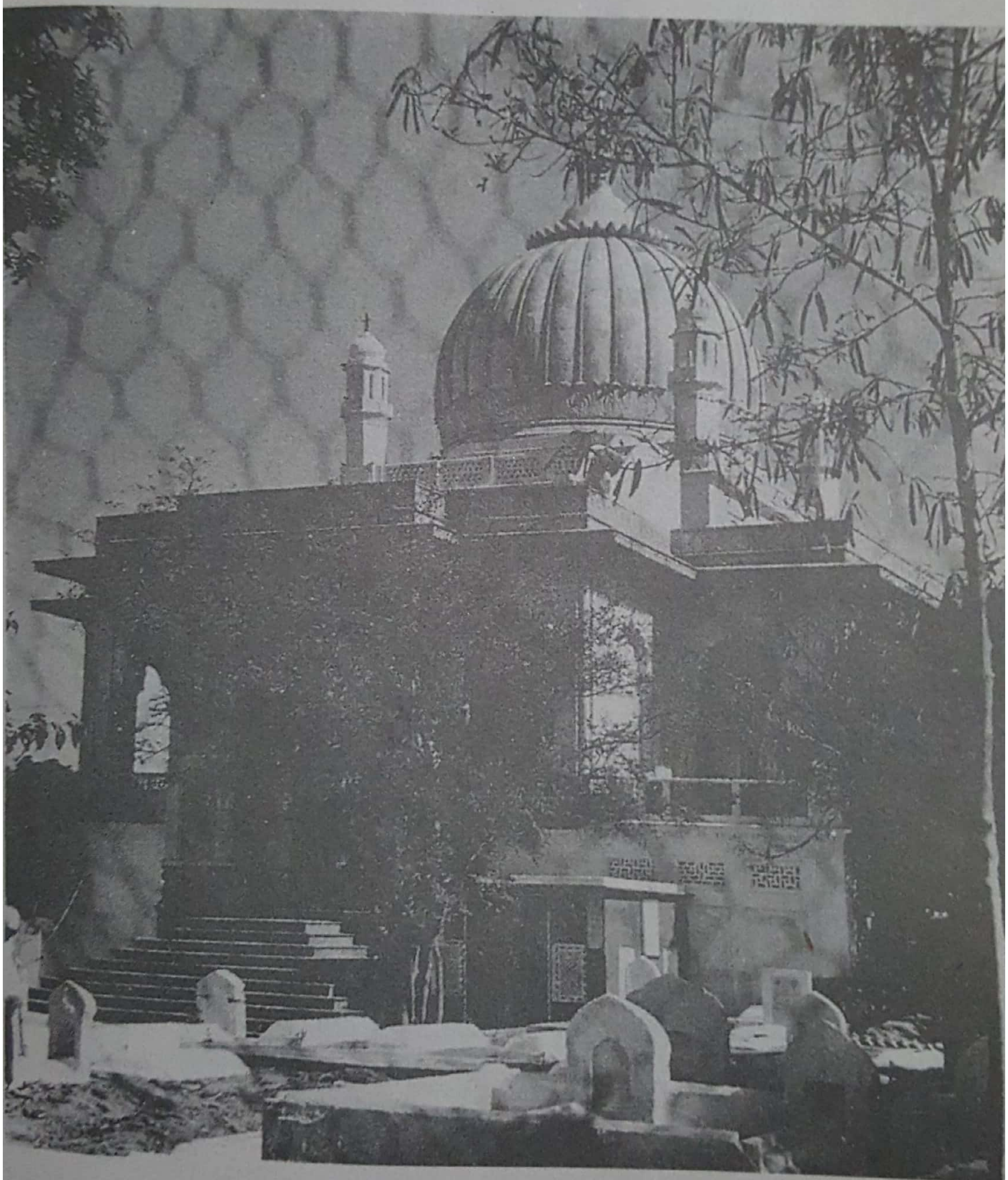

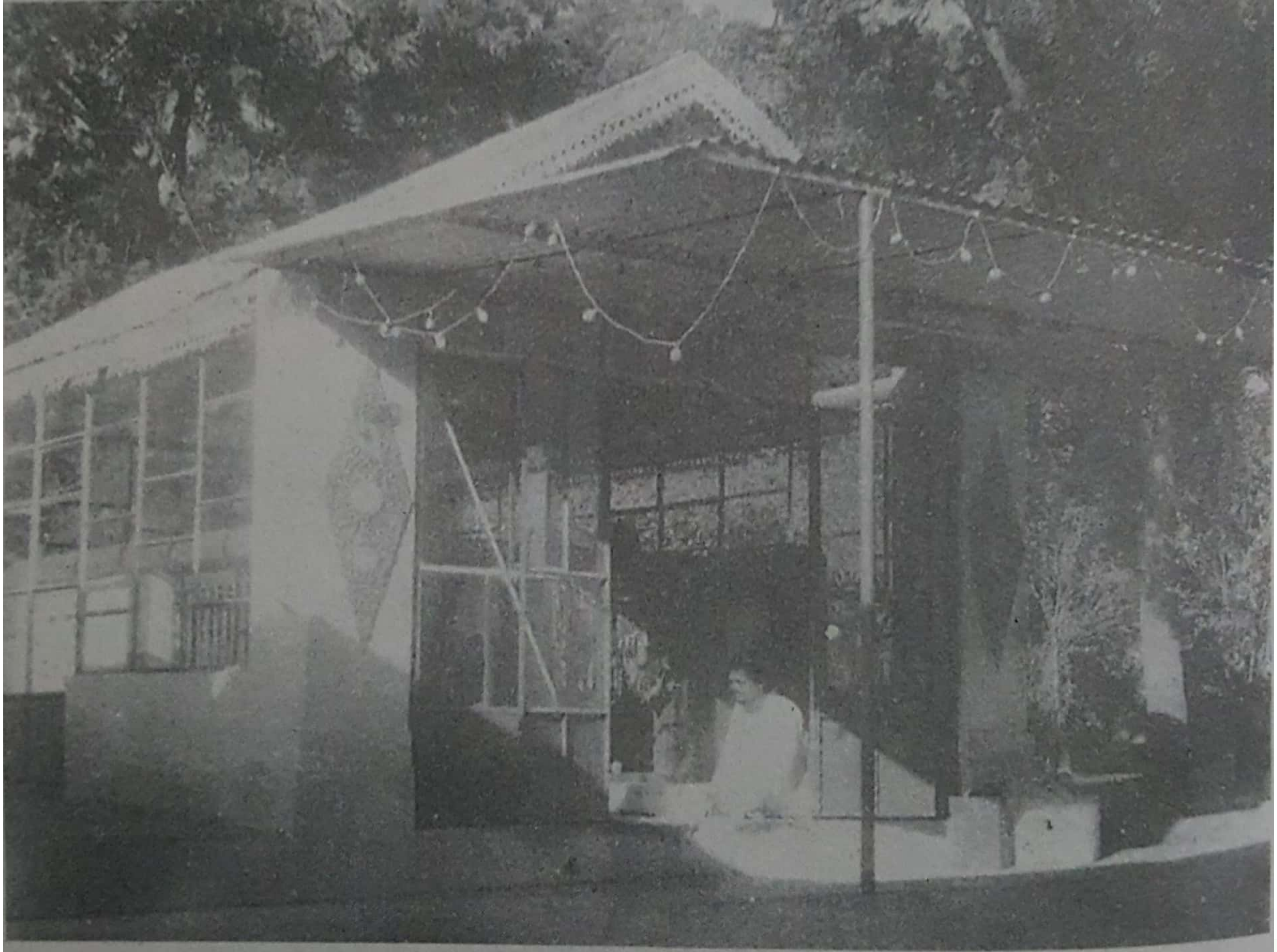

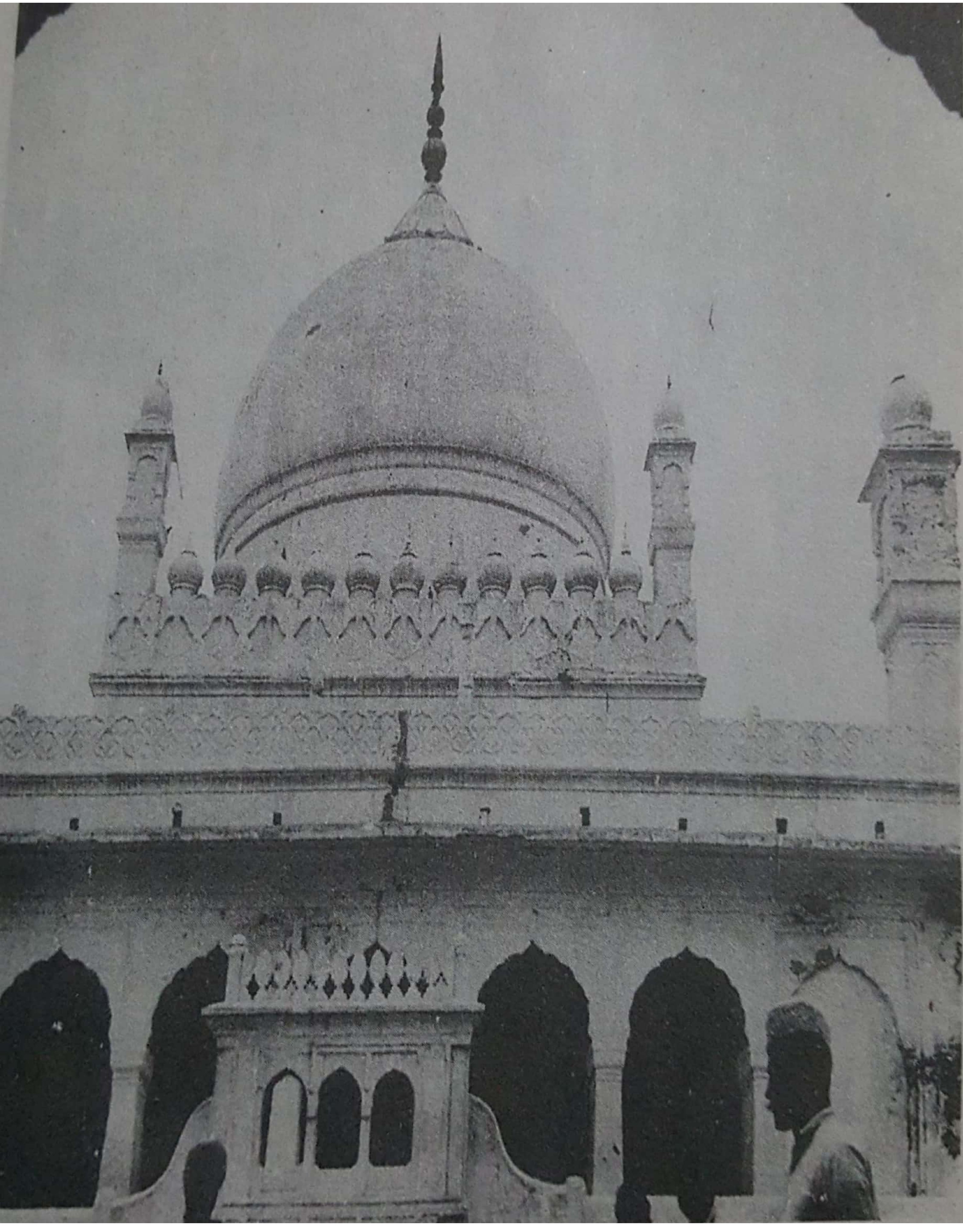
درگاہ سائیں مُحکم دِینؒ : جگراؤں

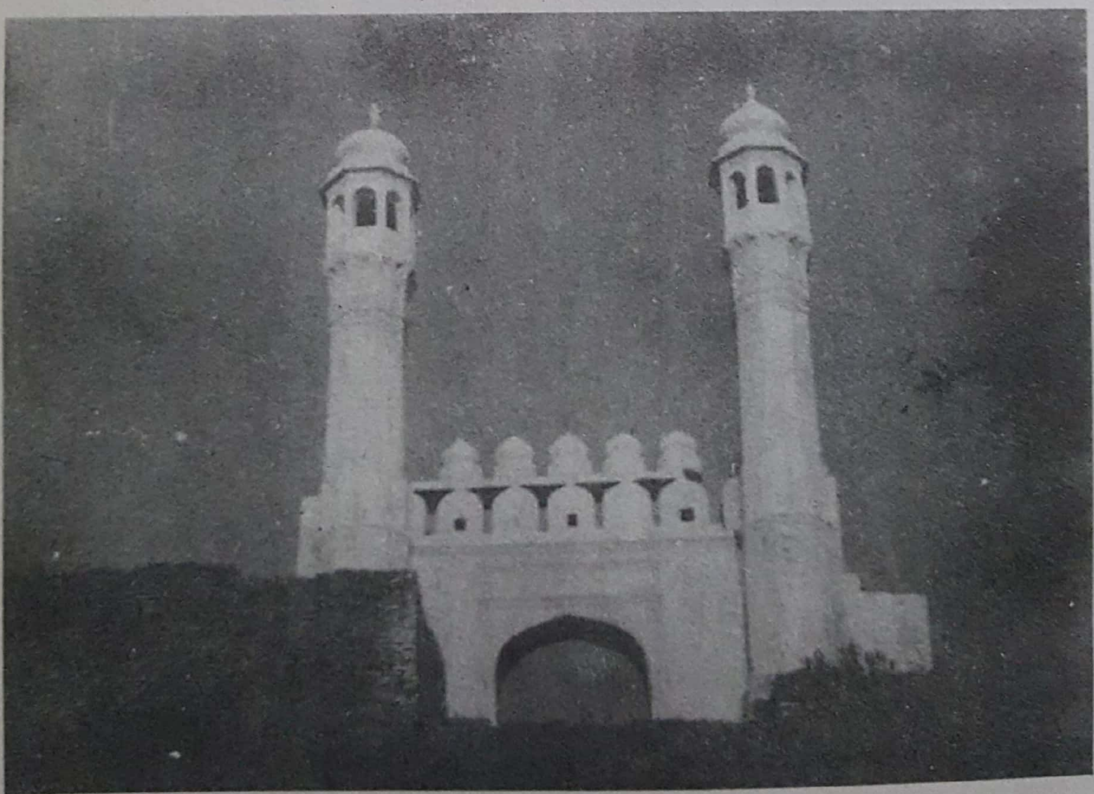
درگاہ مُجدد الف ثانیؒ : سرہند

درگاہ شیخ آدمؒ: بنوڑ

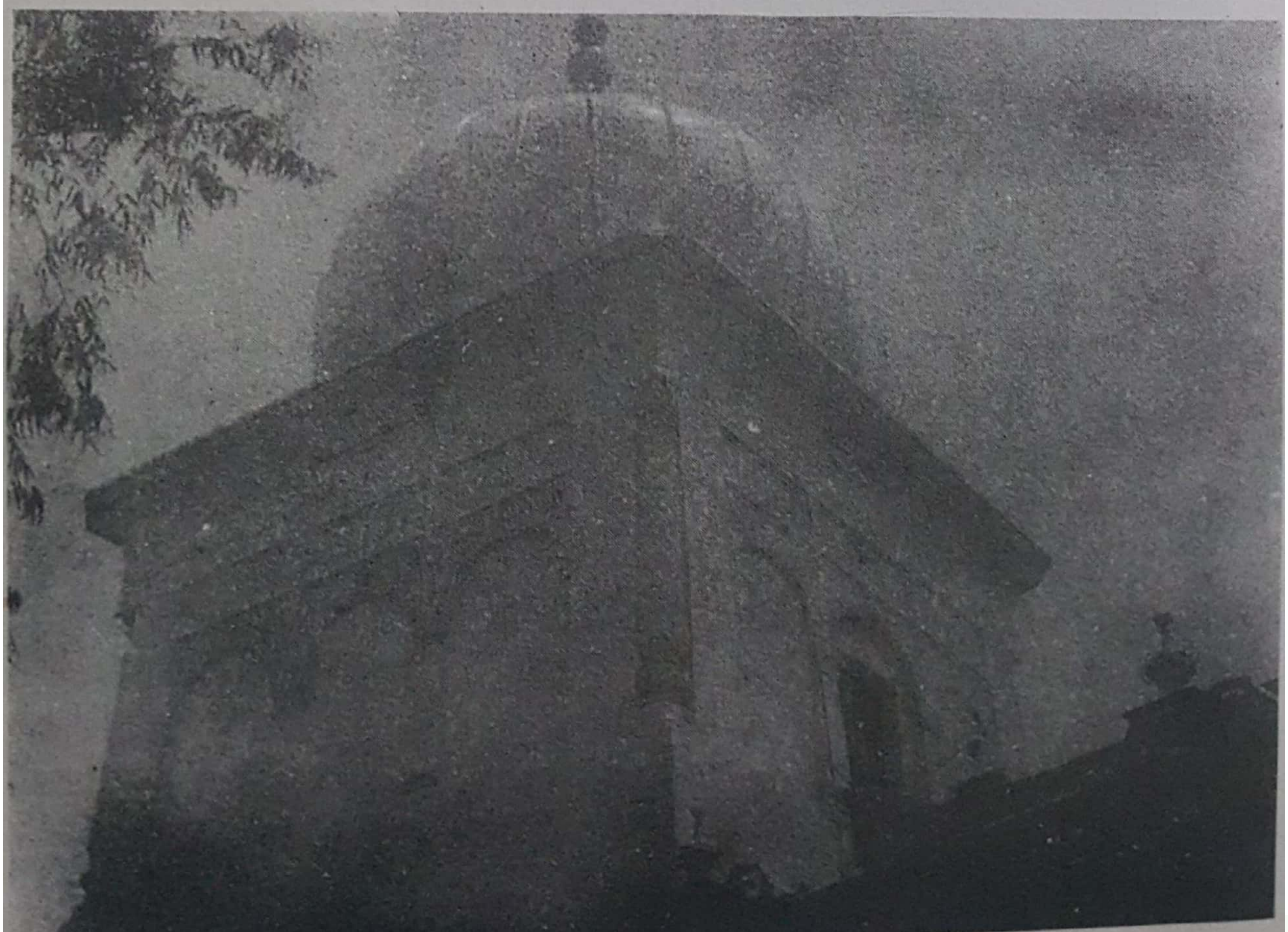

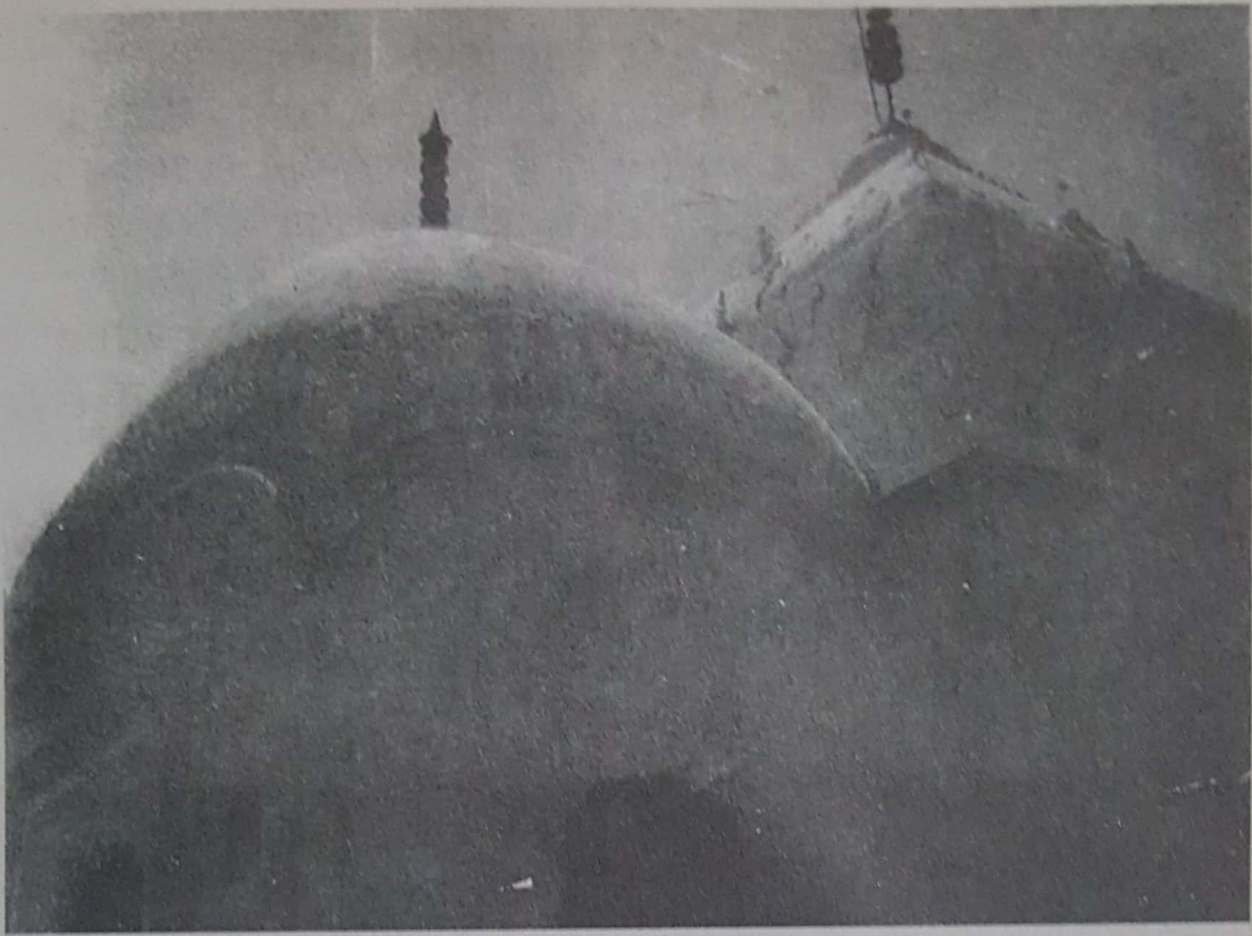
درگاہ شہزادہ پیرؒ: روپڑ

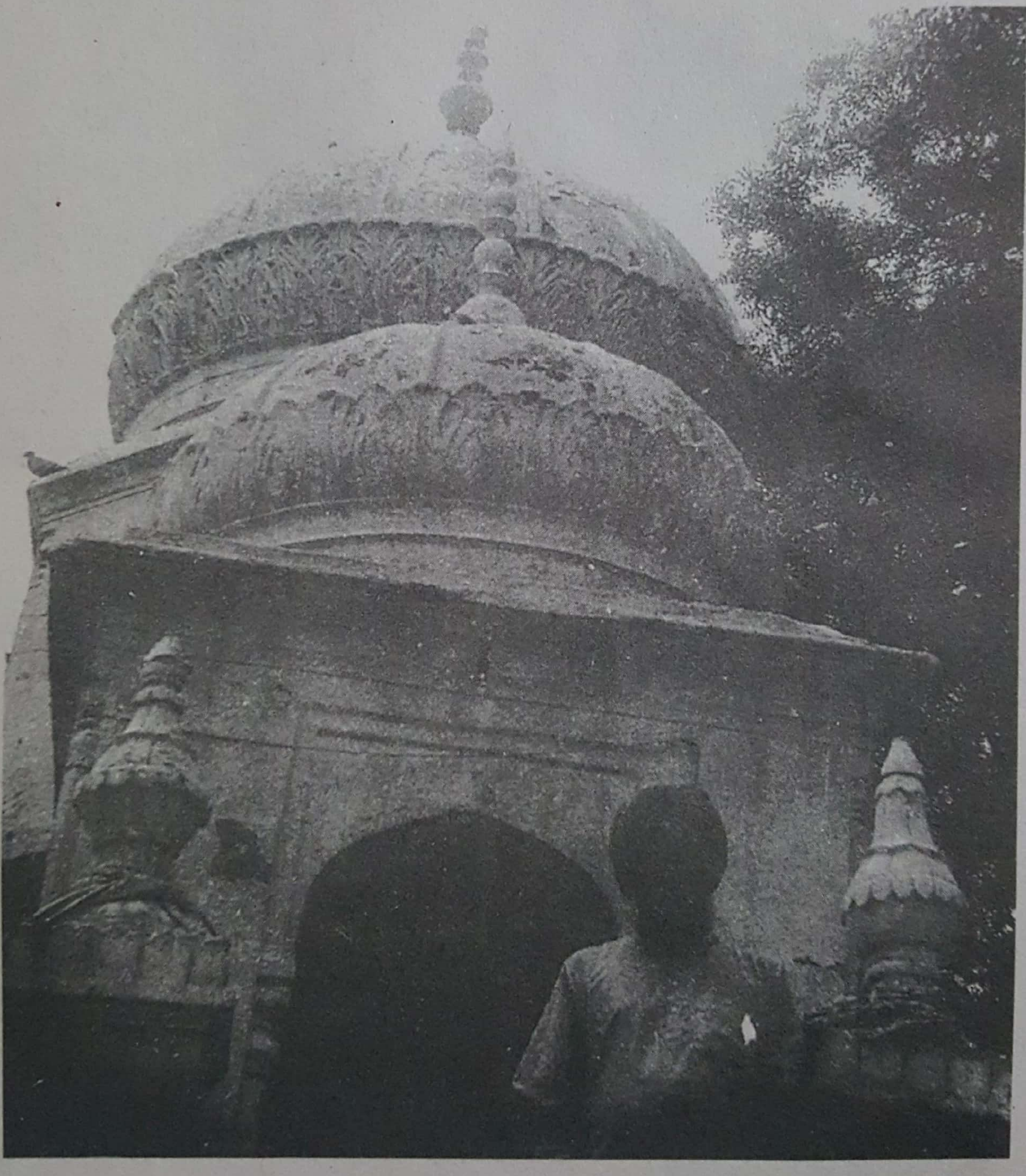
کن پاٹے ناتھاں دا ڈیرہ: بُڑیل

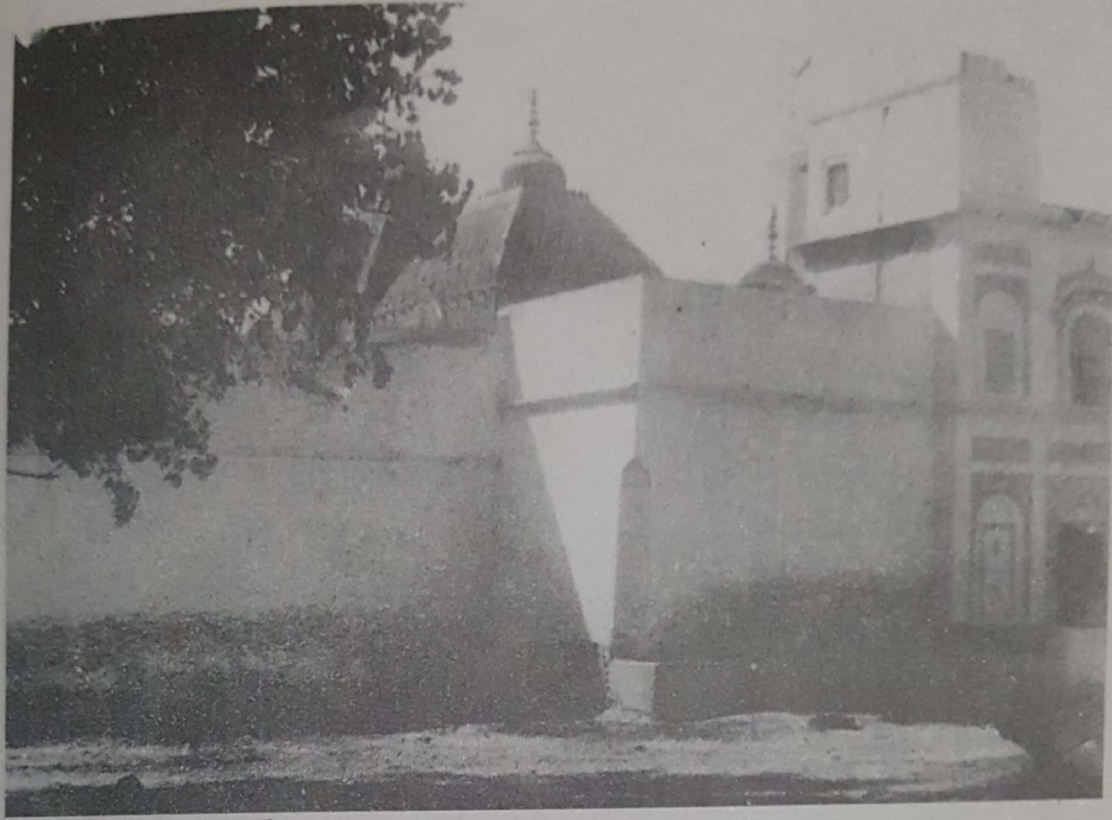

ویشنواں دا ڈیرہ: ہتھن

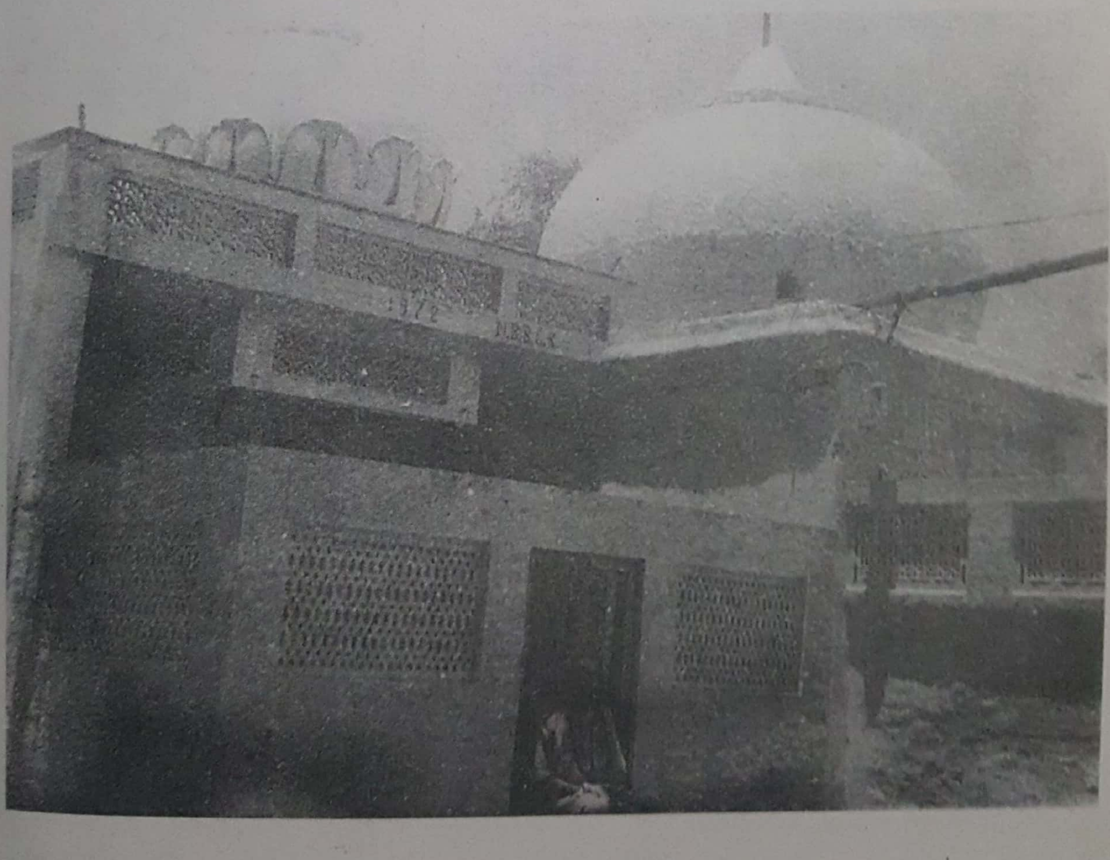

سنت رَین دا ڈیرہ: بھودن

ڈیرہ بابا آتما رام: مالیر کوٹلہ

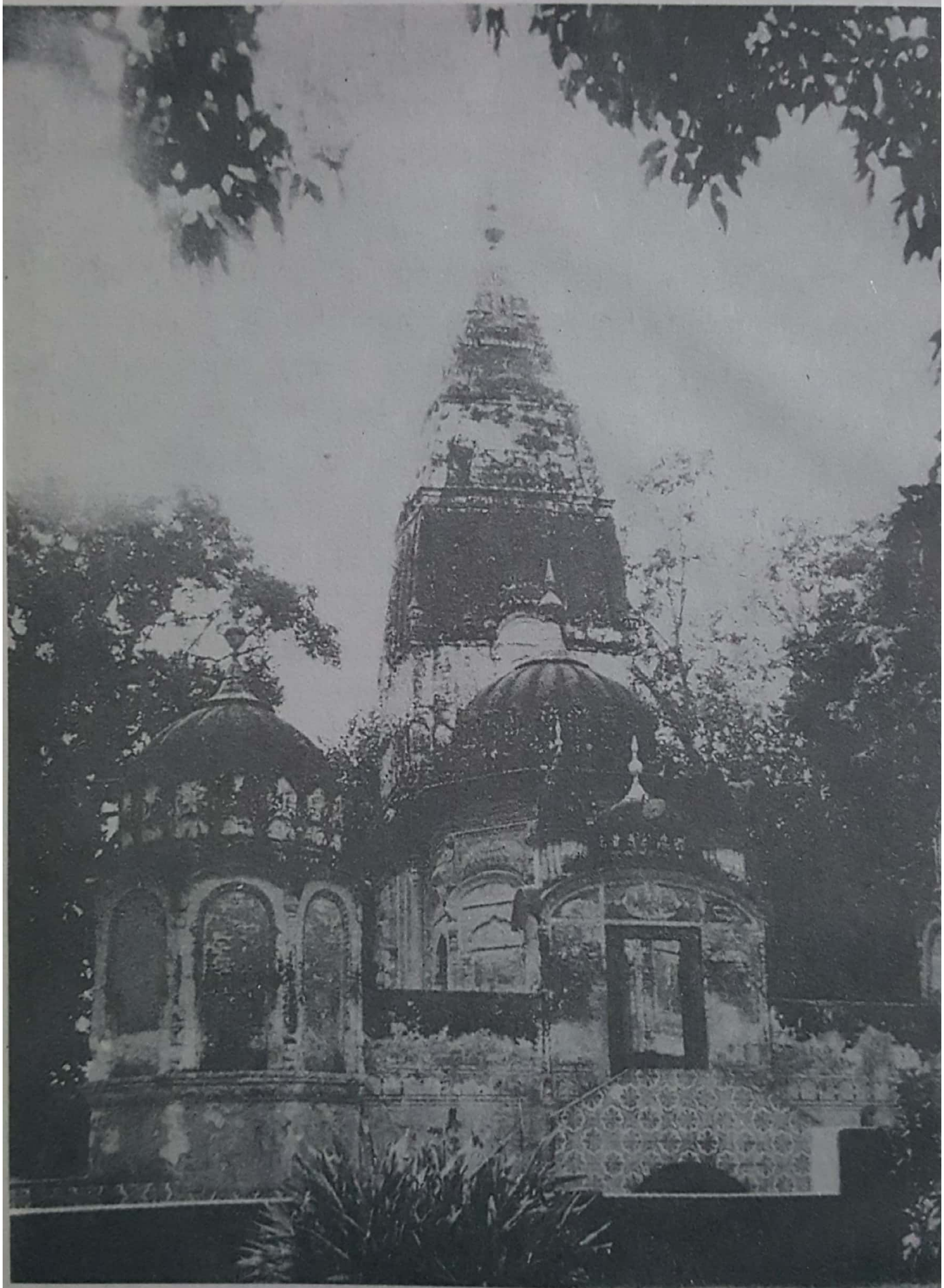
سنیاسیاں دا ڈیرہ: کلسیاں

براگیاں دا ڈیرہ: رائے کوٹ

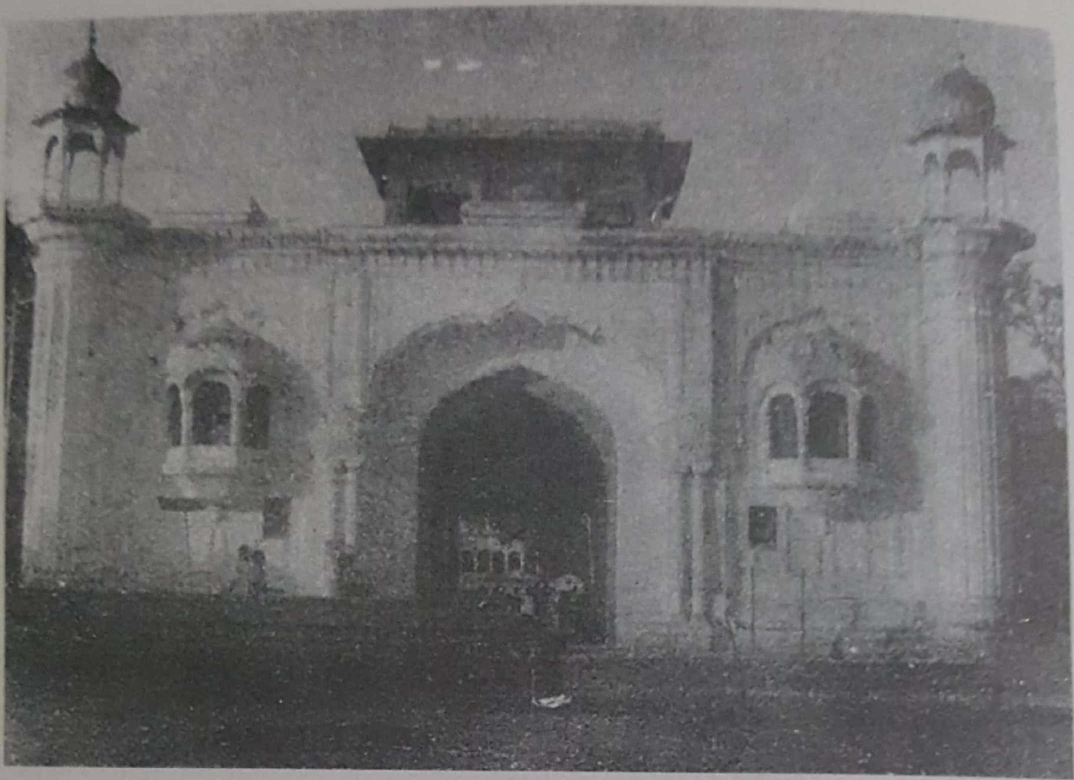

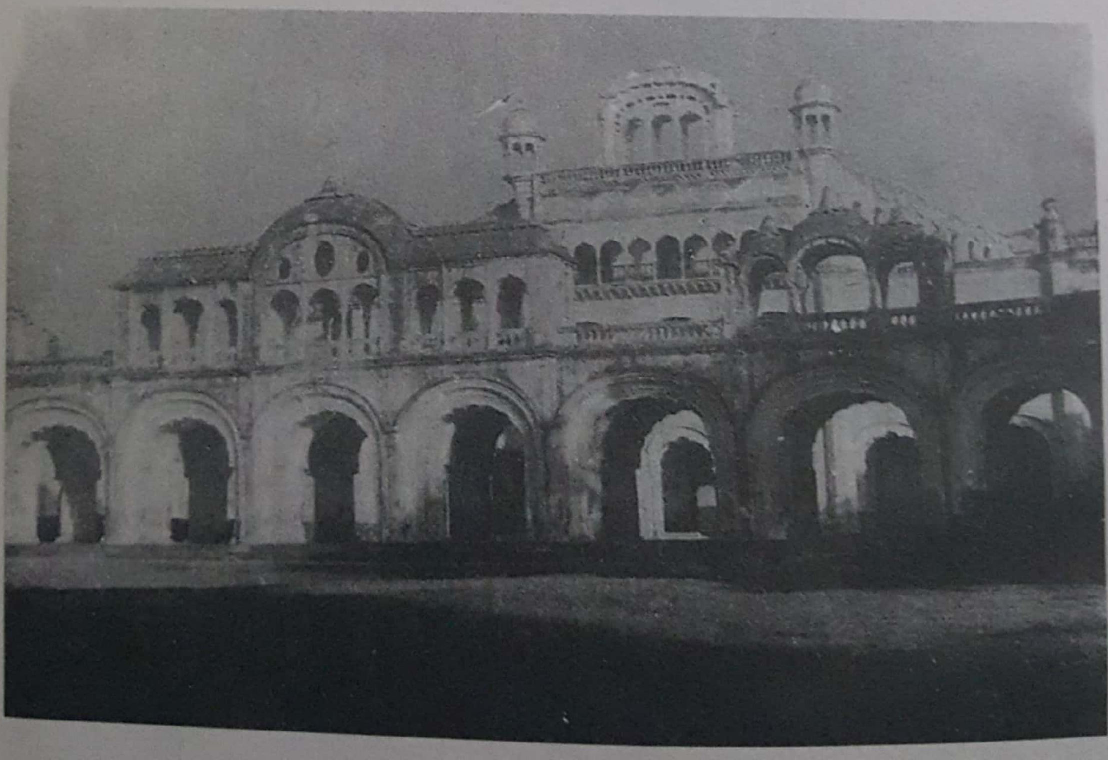

ڈیرہ ویشنو دھام: پنڈوری

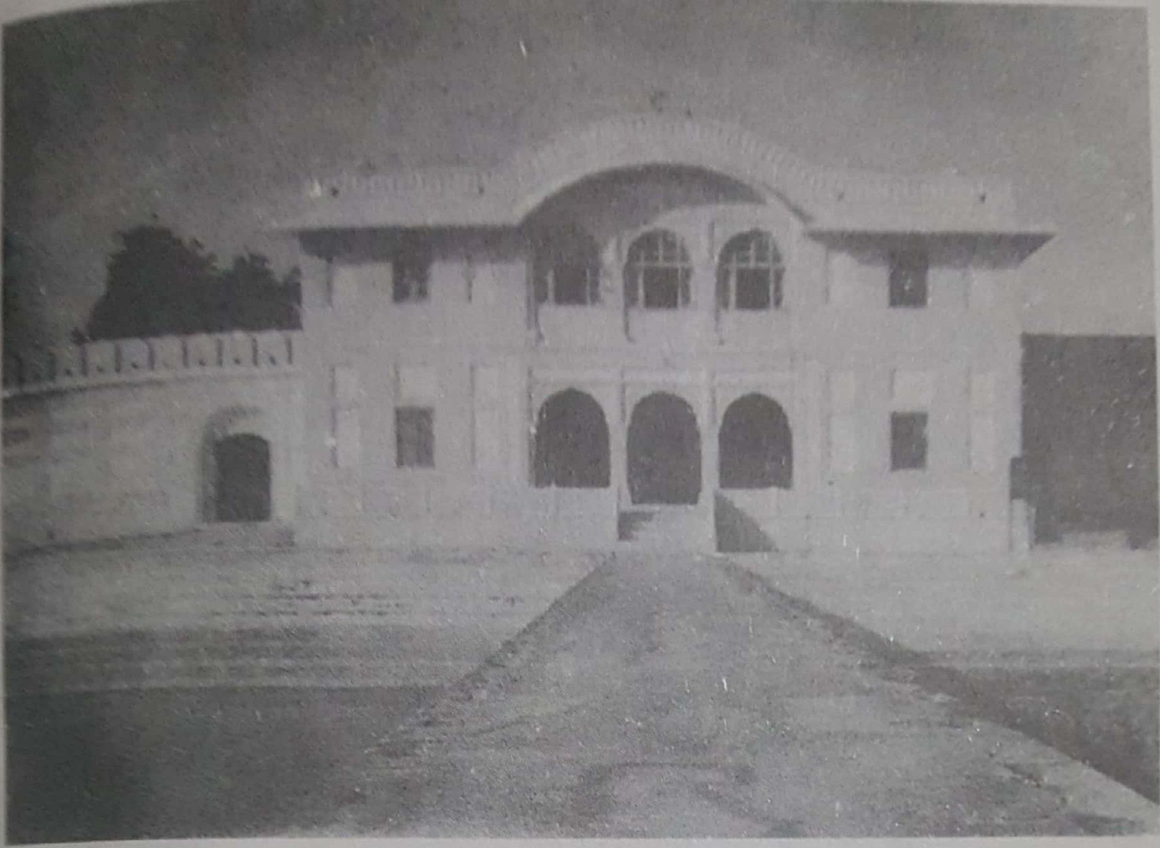

رام باغ: امرتسر

بناسر باغ: سنگرور

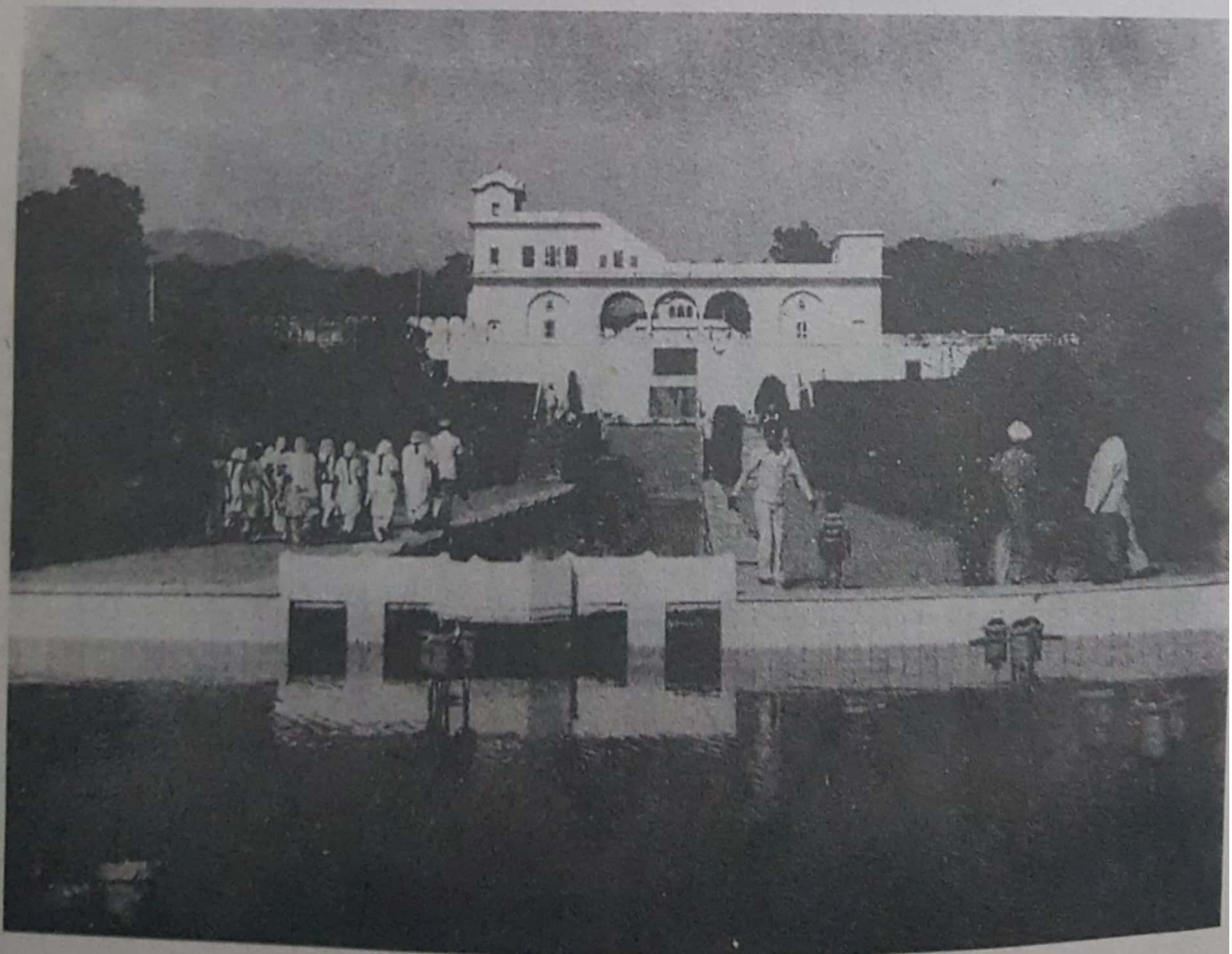
عام خاص باغ: سرہند

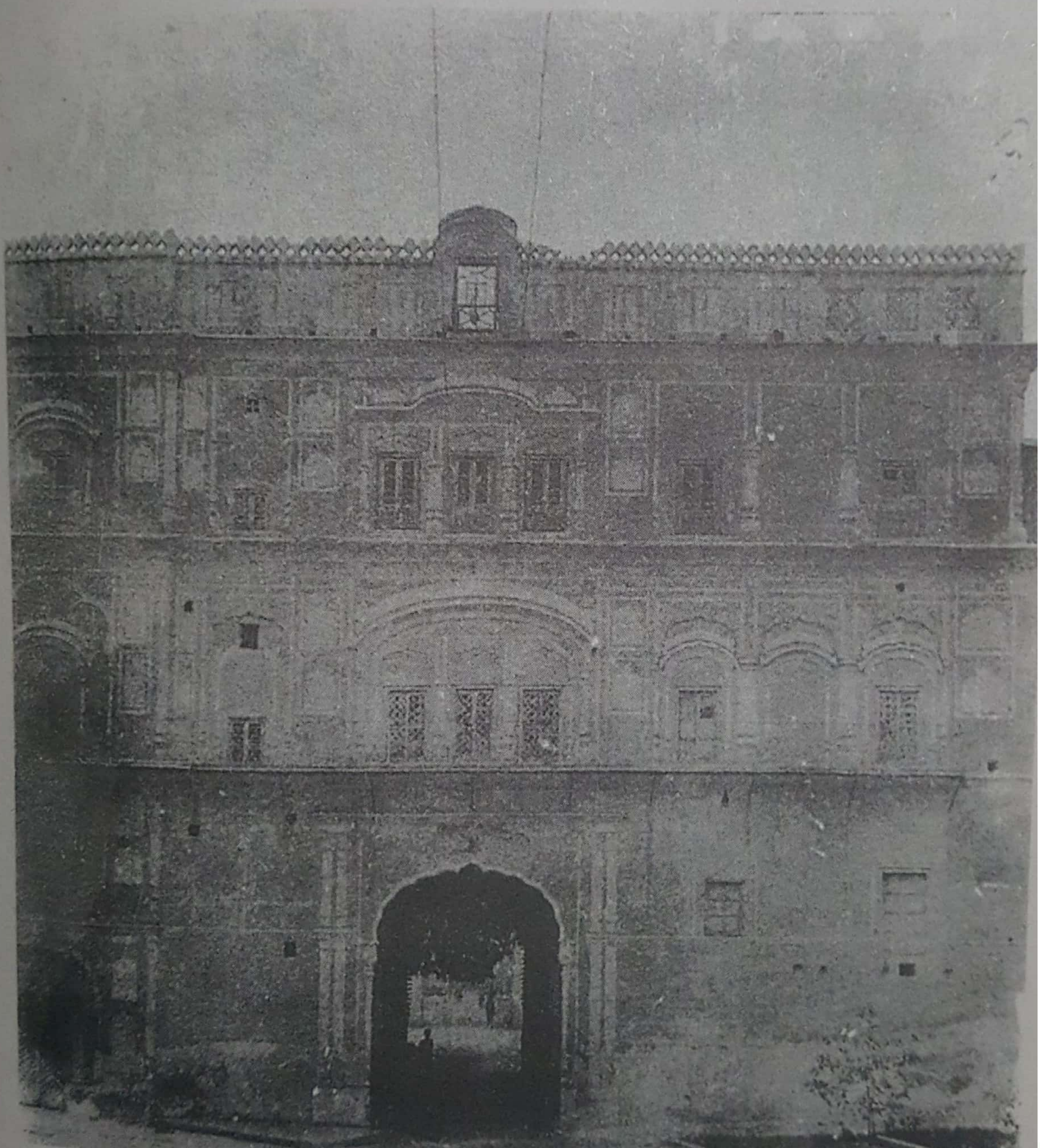

باغ کوٹھی عبدالحلیم: بسّی پٹھاناں

باغ باراں دری: پٹیالہ

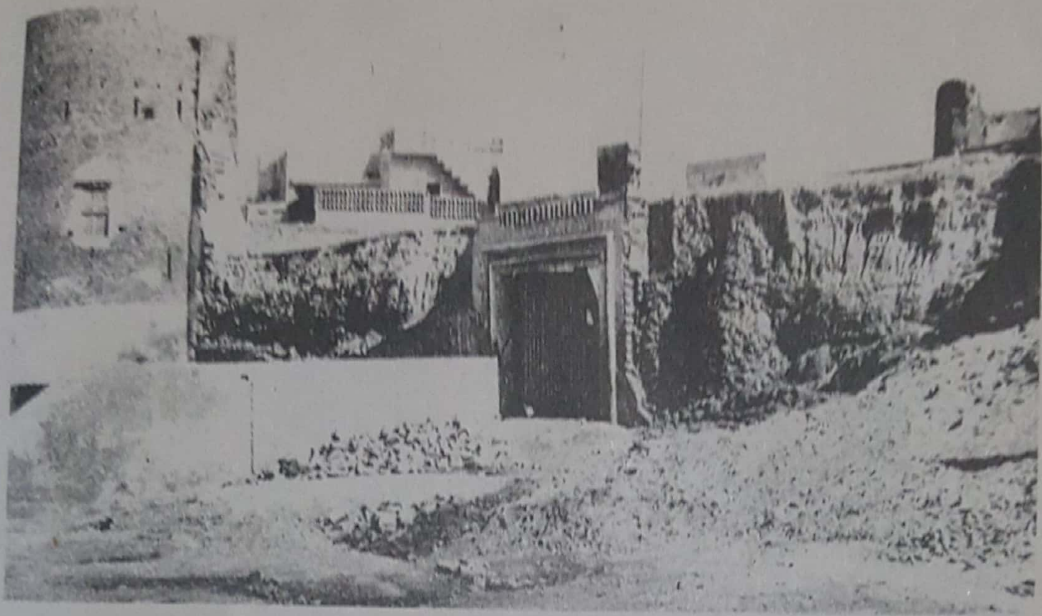

بُڑیل دا قلعہ: بُڑیل

سرداراں دا قلعہ: ملود

بولدِیاں عمارتاں

چڑھدے پنجاب دِیاں صُوفی درگاہواں، سادھ ڈیریاں،
باغاں تے قلعیاں دا تواریخی حال

ڈاکٹر نریش

سودھی: فائزہ، مقصود ثاقب

لپی اُتارا: خالد امین

سُچیت